Šahdo Bošnjak

Beg i kmetica

Izdaje i štampa
Dobra knjiga d.o.o. Sarajevo – Put Famosa 38
www.dobraknjiga.ba

Za izdavača i štampariju
Izedin Šikalo

Recenzenti
Mehmed Đedović
Nikola Ivković

Lektura
Šahdo Bošnjak

DTP
Samir Kamenjaš

Design
Affan Šikalo

ISBN 978-9926-25-082-9

CIP zapis dostupan u COBISS sistemu
Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH
pod ID brojem 58014214

1.

Duž lijeve obale rijeke Usore proteglo se seoce Nedohode. Ubogo seoce; na zapadu prikačeno za Glavato brdo, na istoku okačeno o dominirajući brežuljak Stražu. Između njih se proteže hrbat ustrijeljenog kita. S lijeve strane trbusi mu prekriveni proplancima i krčevinama, načičkani kmetovskim potleušicama. To je Begluk Zafirbega Turkića. S desne strane hrpta selo je izbrazdano prodolinama i, kao čekinjama ogromnog divljeg vepra, tankim kompleksima bjelogorice između kojih su se, tu i tamo, kao oštri klinovi uglavile baščice s nešto malo rijetkih i kržljavih voćnjaka u kojima preovlađuje šljiva plavka i pokoje okalemljeno jabukovo i kruškovo stablo. Sve je to isprepleteno puteljcima i kozijim stazicama kao da je neki nevidljivi pauk ispleo svoju neobičnu mrežu u koju se svakodnevno mjesto muha i drugih insekata zapliću seljaci i njihova mršava, slabo hranjena, stoka. Kozije stazice penju se ka hrptu i služe kao prelaz na drugu stranu sela ili da bi njima čobani progonili stoku u gušće šumice, između kojih se steru mali, poput oaza, proplanci bogati sočnom pašom, ali i bujnim lišćem, koje

bi životinje rado brstile. Puteljci se pak strmoglavljuju u samo podnožje sela, blizu rječice, gdje se prostire ne tako mnogo slaborodne, žute ilovače ili bijele milike. Seljaci tu zemlju obrađuju, makar što ona za sušnih ljeta ispuca, izriti se, kao mulj u koritu isušene rijeke, dok se za kišnih dana pretvara u žutobijele bujice, odnoseći u rijeku usjeve i sve na što naiđe, a ostavljajući iza sebe uske rovove glibave gline, i biljnu pustoš. Ova desna polovina sela zove se Strmoglavine i vlasništvo je pedesetak seljačkih porodica, koje niti su kmetovi niti slobodni seljaci, a opet, spletom raznih okolnosti, i jedno i drugo. Imaju neki pomirljiv i podnošljiv, oni misle povlašten, status polukmetova poluslobodnih seljaka, što im daje pravo na gordost i samoljublje, jer su svi Beglučani čisti Zafir-begovi kmetovi. Beglučani su zbog toga ljubomorni na komšije preko hrpta i zavide im, a sam Zafir-beg ima najveću životnu želju, kao što su je imali i njegovi preci – da Strmoglavčane pretvori u svoje kmetove. I, eto, već je ostario, noge su mu pred grobnom jamom, a svoju želju nije ostvario. Sada je red na njegovom sinu Ali-begu da ostvari san svojih predaka. Da li će mladi, beskrupulozni beg u tome uspjeti? S obzirom na brutalne metode kojima se služi – izgleda da hoće. No, sastoji li se ljudska sreća samo u pustom blagu, u bogatstvu i moći upravljanja ljudima i njihovim sudbinama, u zamišljanju i uživljavanju u ulogu Svemogućeg Boga? – saznat ćemo iz daljeg toka ove priče.

Čudna su neka sorta ovi Strmoglavčani. Siromašni su pa se međusobno začas posvađaju, a nerijetko i za guše pohvataju. Razlozi su često banalni, svakidašnji, uobičajeni. Ili pređe kravica u komšijsku njivu, ili pređe kokoš u tuđu avliju pa se više i ne vrati, a bogme za sušnih godina i nestašica hrane osvane provaljen i pokoji koš i hambar,

i eto razloga za svađu, a ponekad, bezbeli, i za tuču. Samo što njihove probleme i sukobe ne rješava ni beg, ni sejmeni, a ni kadija, niti iko drugi – rješavaju to oni sami među sobom. Činilo im se kako je među njima od pamtivijeka bio jedan najimućniji i najugledniji, koji se bogatstvom, pameću i autoritetom nametao svima ostalima, kao neprikosnoveni arbitar. Zavađene stranke odlazile bi kod njega pa bi im onda on presuđivao: onako kako je smatrao da je najpravednije. Ako pritom, kojim slučajem, ne bi uspio sam, on bi pozvao i nekoliko drugih, koji su se po ugledu nalazili odmah do njega, formirao improvizovano mirovno vijeće, koje bi potom izgladilo spor.

Nikada Strmoglavčani nisu dozvoljavali da im u svađama presuđuju drugi, a takav pojedinac koji bi pravdu zatražio izvan njih samih bio bi prezren i smatran nekom vrstom izdajice, te bezobzirno izopćen iz njihove, pa skoro bi se moglo reći, porodične zajednice. Solidarnost Strmoglavčana ogleda se ponajbolje kada neko od njih dođe u sukob sa strancem, s nekim ko nije iz njihove, gotovo porodične, zadruge. Ovo pravilo posebno važi ako su u pitanju Beglučani, jer su oni daleko brojniji a siromašniji te zato često imaju duge ruke, a malo, ili nimalo, obzira. Njihovim dugim prstima ne smeta hrbat da stignu do koševa, hambara i kokošinjaca, pa i staja i obora, Strmoglavčana. No, Beglučani su poprilično nesložni, a Strmoglavčanima je odavna bilo jasno da se njima, i svima drugima, mogu oduprijeti samo ako su složni.

Vječita borba za opstanak izgradila je kod ovih ljudi neko čudno, samo njima poznato, dostojanstvo. Ogradivši se njime kao neprobojnim zidom, Strmoglavčani su prezirali i bogatije od sebe, begove i age, a posebice siromašnije, kmetove. Smatrali bi za najveću sramotu kada bi se neko

od njih oženio kmeticom, a nijedna Strmoglavčanka ne bi smjela ni pomisliti da ašikuje s momkom iz Begluka, dok bi udaja za Beglukčanina za nju bila ravna samoubojstvu.

Tako se u Strmoglavinama s koljena na koljeno, kao amanet i opomena, prenosi priča kako je tu nekada živjela jedna vrlo siromašna udovica, koja se zvala Zejneba. Ostavši poslije muževe smrti sama s nejakim djetetom, ona je toliko osiromašila da ni ona ni dijete nisu imali šta da jedu. Ta godina je bila, kao rijetko koja, kišovita te bujice sniješe u rijeku svu ljetinu i u Nedohodama zavlada nezapamćena glad i svakojaka bijeda.

U Begluku je živio nekakav kmet, zvani Mehdija, stari neženja. Živio je od praćenja begovih tovara koji su odlazili u daleke i nepoznate krajeve u vidu trgovinske razmjene, što se obavljala između bega i ostalog svijeta. Taj begov sluga odnekuda je sa svojih brojnih putovanja počeo donositi kukuruz i prodavati ga gladnim Nedohođanima, pa i šire: Pousorcima i Tešnjacima. Uz kukuruz donosio je i mnoge druge sitnice i potrepštine te se prodajući ih toliko obogati da se otkupi od bega i postade slobodan seljak, i po imanju i ugledu prvi među Beglučanima. Jednom tako, prodajući hranu, on zanoći u Strmoglavinama, dok ujutro puče glas kako u selu nema ni Mehdije ni Zejnebe, a niko ne zna gdje su, kao da su se pretvorili u vodenu paru i, jednostavno, isparili. Ubrzo se saznade da je udovica pobjegla s neženjom u Begluk. Udovičin otac Nail bio je najsiromašniji među Strmoglavčanima, ali, čini se, i najponosniji. Radio je danonoćno kako bi ishranio punu kuću čeljadi, živeći pošteno i ne htijući ikome pasti na: aman! I zavapiti za bilo kakvu pomoć. Radije bi živ u zemlju propao nego što bi ma koga zamolio za bilo kakvu pomoć, za milostinju.

Imao je mršavi komadić zemljice, koji bi, kada najbolje ponese, davao roda taman toliko koliko je bilo dovoljno da se nejač ishrani dva-tri mjeseca u godini pa bi vrijedni Nail znao crnčiti na Zahir-begovom (Zafir-begovog oca) imanju i po čitavu heftu za samo jedan čanak kukuruznog brašna. I pored toga, čestiti otac odvajao bi pokoji zalogaj od svojih usta, dajući ga kćerki udovici i unučetu. Jer, Zejneba je bila njegovo prvo dijete i babina mezimica. Time mu je teže pala sramota koju mu je nanijelo najstarije i najdraže dijete.

Kćerkinu udaju za kmeta, pa još Begličanina, Nail je osjećao kao duboku i neizbrisivu vlastitu uvredu i sramotu. “Zar čast i ponos da budu pogaženi, čitav mukotrpan život da bude svaljen u blato?! Zar da mi kmet bude zet?! Beg, ili kmet!... Eh, više bih volio da sam lijepu smrt dočekao nego ovu tešku bruku i poniženje! Zejneba, dijete, sto puta bih više volio da sam te u mezar spustio nego što si mi ovo učinila! Pa, opet, i da pređem preko te sramote, kćerka mi je, ali šta će reći komšije? Kako pred njih na bijel dan?... Kako u mekteb na molitvu?! Njihovi pogledi, puni prezira i mržnje, govorit će: ‘Izdajico! Ni da si se poćafirio, ne bi nas tako izdao ni osramotio!’ A šta ću, nesretan, ja? Zar da pognem glavu i da je ne smijem uspraviti do smrti? Zar da krijem pogled od ljudi kao zvijer, kao tat, kao najniža hulja?! Ne, tako se ne može živjeti – ili kao čovjek ili nikako! Ne! Ne! I ne!... Jedini izlaz je sjekira!...”

Sve što je Nail još stigao pomisliti bilo je: “Eh, Zejneba, nesretno dijete, zar baš moraš poslužiti babi kao kurban?!...” A zatim je nastupilo pomračenje svijesti u kome je razjareni otac dohvatio sjekiru i uputio se u Begluk. Još istoga dana Nedohođani su vidjeli kako

zaptije kroz njihovo selo tjeraju vezanog Naila, kao kćeroubicu, u čijim mlohavim, vezanim rukama jezivo visi krvava sjekira.

Tako je zabito pousorsko selo Nedohode još dugo živjelo od prepričavanja tragičnog događaja, kiteći ga i naduhavajući do nestvarnih razmjera. Zapravo se prava istina sastojala u sljedećem.

2.

Kada je u kuću nahrupio od jarosti izbezumljeni Nail, koji je u tim trenucima imao za savjetnika samog šejtana, Mehdija je sjedio na skemliji uz ognjište, pregledajući zapretane čarape i obojke. Istovremeno je razmišljao kako da se opravda pred Strmoglavčanima za nedopustivo djelo koje je počinio i, posebno, kakvu uvjerljivu priču da složi puncu Nailu, kako bi od njega zatražio oprost i pomirenje. Pomalo je strahovao od ishoda tog susreta jer je čuo od ljudi da je Nail častan, ali strog i pomalo prijek čovjek. Upravo je bio u tim mislima kada je spazio punca svog zadihanog i zajapurenog, s kao u zvijeri izobličenim licem, kako se na časak dvoumi, a potom uzmahnutom sjekirom mahnito nasrće na rođenu kćerku. Iznenađen i šokiran od straha Mehdija nesvjesno skoči od vatre i stade instinktivno uzmicati, tražeći leđima zid i očekujući sigurnu smrt. U tim presudnim momentima niti je šta razmišljao niti šta mogao osjećati već se sav pretvorio u nagon borbe za goli opstanak. Pretrnuvši od straha i iščekujući sigurnu smrt, iznenada je osjetio blag udarac u

slabine. Trgnuo se i smrtno preplašen naglo se okrenuo. Ljestve! Grozom paralisanom sviješću naglo je sijevnuo tračak nade: spas! Naslijeđenim instinktom svojih davnih predaka, dohvati se prečaga od ljestava – koje uvijek stoje tu i služe za uspinjanje na tavan – i hitrije od najhitrije mačke uspentra se na tavan, strmeknu kroz badžu, splaza niz šindrani krov i dade petama vjetra. U kom je pravcu odmaglio, to niko ne bi znao reći. Ali se pouzdano zna da nikada više nije uskrsnuo u rodnom selu, niti se o njemu ikada bilo šta doznalo. Nestao je tako tajnovito i temeljito kao da nikada nije ni postojao.

Kako je Mehdijina kuća na kraju sela u jednoj vrtači obrasloj šibljem i zakržljalim šljivama, to niko od Beglučana nije vidio šta se u njoj stvarno događalo toga, za njene stanovnike, sudbonosnog dana. Tajnoviti Mehdijin nestanak uvili su u oblandu ljudskom mozgu najneobičnijih fantazija. Neki su uporno tvrdili da je Mehdija dobri čovjek, evlija, te su ga pred šejtanskim slugom meleci kroz badžu uzdigli u nebo. U pretjerivanjima su posebno prekardašili oni koji su tvrdili da je to, pametnima i pobožnima, pouzdan predznak pred Smak svijeta, Kijamet, jer da su u susjednom selu u nekog Harike zametice pokrepale pčele; a eto, baš su tu, u Strmoglavinama, pokrepale i ovce u toru Smaje Halaka. Oni su se pozivali na Kur'an, tvrdeći da u jednom ajetu piše da će pred Sudnji dan s lica zemlje najprije nestati dobri ljudi, ovce i pčele. Prema njima to proročanstvo se upravo ostvaruje, tu, pred njihovim očima.

Narodna je izreka da konac djelo krasi, a za Nedohođane je konac mogao tragediju učiniti još mnogo tragičnijom. Naime, u ovim krajevima vijest dobra ili loša, istinita ili izmišljena širi se brže od požara, poplave

ili ma kakve druge stihije. Zabačena i praznovjerna sredina, kakva je Nedohode, prihvatila je glasine o Smaku svijeta kao nešto neumitno, što će se desiti u najskorije vrijeme, šireći je i dižući do neslućenih razmjera zaprepaštenosti, potištenosti, straha i panike. Ta, ne dešavaju se takve stvari svakodnevno da u isto vrijeme zametice krepavaju pčele i ovce, da otac ubija rođenu kćerku i da ljudi lete u nebo. Ne, nipošto! Takva čudesa se zbivaju isključivo pred Sudnji dan.

Pod ogromnim teretom tuge, straha i neizvjesnosti za vlastitu sudbinu ljudi brzo potisnuše i zaboraviše porodičnu nesreću što zadesi Naila i njegovu kćerku udovicu, a jedino se naglabalo šta će to zadesiti široki dunjaluk. Kakvom će kaznom Allah kazniti nepokorne i nezahvalne robove svoje? Hoće li dati potop, poslati moru ili će to biti još strašnija i dosada nepoznata kazna? Mnogi su tvrdili da su neobična predskazanja vidjeli i na nebu, dok su starci sa strahopoštovanjem, pola naglas a pola u duge sijede brade, često prekidajući šehadet, govorili kako će Božija kazna biti pravedna, jer da se svijet sasvim iskvario pa niti je car kao što su carevi nekada bili, niti su ljudi kakvi su nekada bili, niti više poštuje mlađi starijega, kao što su oni poštovali, riječju: sve se izokrenulo, izopačilo.

Tih dana mekteb je bio dupke pun, puniji nego ikada prije, a molitve gotovo da i nisu prestajale. U atmosferi iščekivanja strašne, kataklizmičke neizvjesnosti ljudi su se najradije zadržavali na okupu – jer se svaka nevolja zajednički lakše podnosi. A ovo i jest bila nevolja, nezapamćena dosada. Pa i kada je trebalo odlaziti kućama na prenoćište, ljudi bi odlazili teška srca, nastojeći da se što prije vrate. Svima njima zavladala je totalna apatija i klonuće. Strah i demoralizacija učinili su na ljude takvo

razorno dejstvo da se na njivama, kilometrima uokolo, nije mogao vidjeti ni živ stvor, dok je po štalama i oborima danonoćno mukala, njištala i blejala izgladnjela i prežednjela stoka. Siromašne strmoglavačke kućice i begučke potleušice uskoro su bile bukvalno zatrpane đubretom, leševima uginulih domaćih životinja i drugim nečistoćama da je seljanima uistinu prijetila opasnost od prave epidemije zaraznih boleština.

Bilo je Nedohođana, koji su u strahu išli dotle da su izjavljivali na prodaju svoja imanja, stoku i predmete od vrijednosti, i to budzašto. Na njihovu sreću, niko nije htio kupovati tuđe kada bi rado prodao i svoje. A i čemu sve to kada će ionako đavo doći po svoje te će uskoro sve otići bestraga?!

Sujevjerje i atmosfera teško podnošljivog straha prenijeli su se čak i u kuću begova Turkića, paralizirajući svakodnevne životne aktivnosti. Lično je Zahir-beg sa svoja dva sina na konjima stizao pred mekteb, pomirljivo se miješao sa svojim kmetovima i slobodnim seljacima i katkada učestvovao u zajedničkim molitvama. Jer, ako je uistinu na pomolu zajednička katastrofa, onda su u smrti svi jednaki, i pred Bogom, također, pa bio on oholi beg ili ponizni kmet. Pa ipak je raja gurala begove u prve safove, najbliže imamu, kako bi zadovoljila njihovu sujetu kao i svoju iskonsku potrebu za vođama tiranima. Jer tim činom niti su begovi bili više begovi niti je raja bila nešto više od običnih begovskih kmetova i slugana. Što bi se reklo: I vuci siti, i ovce na broju! Ili su se siromašni seljaci osjećali spokojnije i zadovoljnije, ako s njima u smrt pođu i „begovi, na Zemlji bogovi". I to je to. Sva korist za siromašne kmetove bila je u tome što su ih begovi udostojili svoga prisustva zajedničkim molitvama.

No, ljudi bi rekli: Svakog zla do tri dana! Tako i ovo nedohođansko ne potraja vječno. Nagon gladi je i ovaj put, kao i u bezbroj drugih prilika, odigrao presudnu, spasonosnu ulogu. Ovaj instinkt zna čovjeku da bude najljući neprijatelj, ali i najvjerniji saveznik. Zna da napadne iz zasjede, mučki i bezobzirno, sistematski ugrožavajući ljudsku egzistenciju. Ali ponekada se pokaže kao čovjekov prirodni saveznik i zaštitnik, otrežnjujući ga i izbavljajući iz ralja opasne apatičnosti, straha ili žalosti. Tako je bilo i ovaj put s Nedohođanima, zato što strah od smrti nije isto što i smrt sama, a žalost zbog smrti naših najdražih, pa ma koliko nam oni bili omiljeni, ne smije biti uzrok da se i mi pozdravimo sa životom. U tome se i ogleda sva tragika, sva herojika i sva ljepota ljudskoga života. Život, ma kakvim god ga mi drugačijim zamišljali, ne bi bio ni privlačan ni lijep – kada ne bi bio upravo ovakav kakvim ga mi živimo, kada se ne bi sastojao od rađanja i umiranja, od sastanaka i rastanaka, od radosti i žalosti, od siromaštva i blagostanja. Sve drugo, štaviše i ono za čime žudimo i šta tako strastveno priželjkujemo u vrelim besanim noćima, ne bi bio život, čak ni blijeda sjenka našeg stvarnog, dosuđenog nam, života.

Iz mekteba su počeli najprije da izostaju mladići, neoženjena seoska momčadija, pravdajući se bolešću ili izmišljajući druge razloge. Odmah su ih slijedili mlađi oženjeni ljudi. A da vrijeme liječi najteže rane, pa i najljući strah, pokazalo se istinitim kada su i najstariji Nedohođani sve češće počeli ostajati kod kuća, laćajući se raznih poslova, koji su se namnožili i koji nisu trpjeli dalje odlaganje. Pritom bi pomirljivo gunđali u sijede brade da je sve u Božijim rukama i ako dragi Allah, Njemu šućur, hoće poslati na ljude neku kaznu, onda je sasvim svejedno da

li se oni nalazili u mektebu, kod svojih kuća, na njivama ili ma na kojem pedlju naše majčice, planete Zemlje. Ne postoji ta mišija rupa u nedomislivom univerzumu u koju bi se ljudi mogli sakriti od Njegove volje i providenja. Ili kazne. Tako je oko kuća Nedohođana polahko nestajalo đubreta i leševa uginulih životinja, stoka je po stajama i oborima sve manje glasno negodovala, njive su opet oživjele glasovima ratara, a život u Nedohodama ponovo se vraćao u staru, uobičajenu kolotečinu. Jedino što su otada Strmoglavčanke u još širem krugu zaobilazile Begluk i Beglučane, nastojeći da se s njima nigdje ne sretnu. Beglučki momci su im zbog toga bili zahvalni. Pa su prestali da odlaze i na posijela s onu stranu hrpta, daleko zaobilazeći Strmoglavine, kako se ne bi posumnjalo da tuda prolaze zbog strmoglavačkih cura.

3.

A godine su proticale kao vode koritom Usore, kopnjele kao snjegovi na krovu Glavatog brda, tromo, sporo, ne žureći se u svojoj vremenskoj neprolaznosti, ali čeznutljivo brzo u kratkoći i prolaznosti ljudskoga života. Desetljeća i desetljeća su isparavala, vukući se u koloni, nalik maglama pod snažnim udarima vjetra, ali ništa novo ne donoseći Nedohođanima.

Čak ni vjekovi nisu mogli ništa značajnije izmijeniti u životima ljudi ovog zaturenog tešanjskog sela, zabačenog otomanskog vilajeta, Bogu iza leđa, a kamoli će godine. Siromašni su uvijek ostajali ubogi siromasi, a bogati su ili ostajali bogati ili postajali još bogatiji. Tako bi se

mogao stvoriti varljiv dojam da u Nedohodama već stoljećima žive jedni te isti ljudi, koje povezuje jedino vrijeme, a razdvaja ih skoro sve drugo: siromaštvo i zaostalost jednih, bogatstvo, moć i sila drugih, mržnja, prezir, ponos, način življenja, prosvijećenost, običaji, tradicija, položaj u društvu, način ishrane, vrsta zabave, ženidbe i udaje, konji i oružje, odjeća, vrste poslova kojima se bave, rađanje, umiranje i dženaze; razdvaja ih sve, baš sve! Dva su svijeta različita, koji su osuđeni da se međusobno prožimaju i da žive na istom prostoru. Prvi su u apsolutnoj većini – kmetovi i polukmetovi, a drugi u manjini – svega jedna begovska loza. Pa ipak su begovi Turkići pili krv i stezali omču svojim kmetovima, nekad jako a nekad još jače, sve u zavisnosti od toga da li je nasljednik bivao silniji i nečovječniji od svog prethodnika – jer su nevidljivi konci i nedokučive daleke sile neljudskih (a ipak ljudskih) odnosa omogućavale takvu ravnotežu i održavale vječiti status kvo, status kvo u korist bogatih moćnika.

Od starijih Nedohođana moglo se čuti kako dva posljednja gospodara – Zahir-beg i Zafir-beg – i nisu bili odveć gladni i da se pod njima dalo nekako živjeti. Istina, i godine su tada bivale baš berićetnije, sitije pa hem daš dosta gospodaru, hem i tebi lijepa nafaka ostane. Nagađalo se da su još dva događaja mogla uticati na popustljiv odnos begova prema svojim podanicima. Prvi, kada ono Nail posječe rođenu kćerku. Taj slučaj toliko se dojmio seljaka da su i vrijeme počeli po njemu računati: "Pet godina otkako Nail ono učini... Deset godina otkako...", i kada su svi povjerovali, a pod njihovim uticajem i sam Zahir-beg, da je to povod za Smak svijeta. Drugi, kad Husein-kapetan Gradaščević podiže bunu protiv sultanovih reformi. Njemu se priključi i mladi, avanturama

naklonjeni Nazif-beg, mlađi Zahir-begov sin. Proču se junaštvom i hrabrošću pri zauzimanju Travnika i u bici kod Banjske. A kada buna bi ugušena, Husein-kapetan se u početku nekako izvuče, dok Nazif-bega na prevaru uhvatiše i mučki ubiše. Otada Zahir-beg leže legom i više ne ustade do svoje smrti, žaleći svojeglavog sina i proklinjući, kako je mislio, nespretnog i nesretnog Zmaja od Bosne.

Stariji Zahir-begov sin, Zafir-beg, bio je na početku svog gospodarenja begovatom vrlo strog i prijek, jer je gajio gotovo bolesne ambicije da i Strmoglavčane pretvori u potpuno zavisne svoje kmetove, da kudikamo proširi svoje imanje i da se još više uzdigne i obogati. U takvim planovima iznenadila ga je smrt žene na porođaju drugog sina, a zatim i tragična pogibija tog sina pa su ga te nesreće, i mučka urota kada su mu u Travniku sipali u hranu otrov, izgleda, naglo pokosile i navukle prvo nekakvu apatiju i klonuće, a potom, blagodareći svesrdnoj pomoći starijeg sina, i neku teško izlječivu bolest. Možda bi Zafir-beg lakše prebolio sve te usude, teške porodične nesreće, bolest, pa i otrov u organizmu, i podnio samoću da je makar imao oslonca u to jedino dijete, tog jedinog nasljednika, da je makar u njemu vidio produženje loze begova Turkića. A ovako, sve se u njemu skrhalo, porušilo, potamnjelo. Sve je izgubilo značaj i sjaj pa i sam život. Od čitave svoje loze imao je samo njega, jedinog sina, dio vlastite krvi i mesa. Fizički ga je imao, ali stvarno kao da ga i nije imao. Digao je ruke od njega. Odmislio. Čemu više da se nada? – ničemu! Šta još da očekuje od života? – ništa! Šta da priželjkuje? – smrt! Smrt mu se sada činila kao jedina realnost, jedina životna perspektiva. Od čega će ona doći, najmanje je važno. Najvjerovatnije od posljedica trovanja, ili neke nagle bolesti. Možda sušice, jer je to

takva bolest kojoj pogoduju stanja životne besperspektivnosti i klonuća. Tako se, eto, sin svojski trudio, umjesto da pomogne roditelju, da mu svojim činjenjem što prije iskopa mezar.

Ali-beg, stariji Zafir-begov sin, od samog svog rođenja bio je zlo i naopako dijete. Već pri samom porođaju namučio je svoju nesretnu majku i kao da je time navijestio čitavu svoju zlosretnu životnu putanju. Tri dana se Esma-hanuma napinjala, uzdisala, plakala i tresla kao u nekoj groznici, kao da će roditi Glavato brdo. Tri dana se jadnica dijelila s dušom, lebdeći između života i smrti. Tri dana su joj učile, bajale i liječile je sve hodže, svi čuveni narodni travari i hećimi tešanjskog okruga, pa i šire okoline, dok je hanuma Esma rodila njega – njega Ali-bega. Baš zato što se tresla gora, svi su mislili da će ponovo uskrsnuti novi sultan Osvajač. Kada tamo, a ono crvić, tačnije rečeno: miš, da su se svi imali čuditi kako da tako mali stvor namuči onako krupnu i zdravu ženu, kakva je hanuma Esma. Ali, ne reci već pričekaj; i u miša izrastu snažni i oštri zubi kojima ta štetočina uporno grize. Novorođeni crvić se brzo i lahko preobražavao: od slaba i sićušna djeteta Ali-beg je postajao zdravo i sasma napredno dijete. Obraščići mu se zaokruglili i zacrvenjeli, nožice i ručice također. Tome se i nisu čudili oni koji su znali da se od njega ni na trenutak ne odvajaju dvije žene. Zdrava i snažna dojilja Sala, imala je dvije bijele dojke velike kao testije, a mlijeka napretek da bi često i samo procurilo, kao u kakve krave mljekare mekahne na sisi, makar što je dijete često tražilo sisu i tako požudno mljackalo ustima kao pravi telić. A mala i sićušna dadilja Zilka pazila je Ali-bega kao oči u glavi. Tako je mali gospodičić uvijek bio sit i preobučen u suhe i čiste pelenice. Dječije bolesti

su ga zaobilazile da je to pravo čudo, što je svakako rezultat zdrave i obilate ishrane i brižljive njege.

Sve su to razlozi koji nisu išli u prilog činjenici da je gotovo neprekidno plakao i zlostavljao svoje dobrotvorke. Kao da je sam nečastivi, šejtan, upravljao njime i došaptavao mu kako će mučiti te jadne žene. Ako bi bio okupan, i nahranjen, i povijen u suhe i tople pelene, on bi svejedno plakao, bolje rečeno derao se kao jarac, tražeći da ga ljuljuškaju. I baš kad bi u dugim zimskim noćima malo zažmirio, a Zilka pomislila da je dijete zaspalo pa i sama sklopila oči da malo pridrijema, on bi se trgnuo, prostenjao, uspuhao i zakmečao. Jadna žena tako noćima nije mogla ni trenuti, niti ruku skinuti s bešike. Katkada se malom tiraninu prohtije da ne bude povijen. Čim bi ga dadilja povila, on bi se zakoprcao, prevrtao, prenemagao kao poskok na vatri, zahtijevajući na svoj način: "Raspovij me!" I Zilka bi ga morala raspoviti. Akrep bi i dalje ciktao, što bi imalo značiti: "Uzmi me!" Dadilja bi ga uzela u naručje. No, gle, malog zulumćara – plačem bi zapovijedao dalje: "Ljuljuškaj me na rukama!" Nesretnoj Zilki ne bi preostalo ništa drugo već da ga satima njiše na rukama, sve dok se gospodičiću ne bi prohtio neki novi način teroriziranja. Tako je to trajalo danima i danima, pa i mjesecima što je dadilju Zilku dovodilo do očaja. Požutjela je, omršavjela i počela pobolijevati.

Slične torture mali vučić priređivao je i dojilji Sali. Čim bi stavio u usta crvenu bradavicu njene nabrekle dojke, prije nego što bi i počeo halapljivo gutati životvornu bijelu tečnost, on bi je izgrizao do krvi. Ujedao bi, klao, zabadao nemilosrdno svoje male sjekutiće u bijelo nježno tkivo gdje god bi stigao, kao da želi živo meso pokidati, da njime utoli svoju glad. Dok bi osjećala takve bolove,

da joj se činilo kako joj pletaće igle zabadaju kroz vlastitu dojku, Sala bi bezglasno jecala, jecala i trpjela, ali dojku iz Ali-begovih usta izvaditi nije smjela. Znala je: ako bi to učinila, mali tiranin bi tako zacičao kao da ga živog gule, pa bi se časkom svi ukućani sjatili oko njega, a među prvima Zafir-beg. A Zafir-beg je bio slijep i prijek u bezgraničnoj ljubavi prema prvjencu. Kada je ovo zločesto derište u pitanju, i odnos posluge prema njemu, ne bi imao trunku milosti ni sažaljenja prema bilo kome, pa ni prema njoj, Sali. Istog časa bi je otpustio iz službe, a zatim naredio da je izbace na sokak. I šta poslije da radi? Od čega da živi? Zar da prosi? Od koga? S obzirom da ni drugi nemaju dovoljno za hranu – kako da njoj udijele? Bila bi prepuštena samoj sebi, osuđena na umiranje groznom smrću od gladi i studeni, kao šugava kuja koju su otjerali s kućnog praga. Svježa su sjećanja kad joj se to jednom umalo nije desilo. Bilo je vrijeme podnevnom obroku. I tek što je bio uzeo dojku u usta, Ali-beg je tako snažno zagrizao – da se Sali učinilo kako joj je presjekao bradavicu. Mahinalno je istrgnula dojku iz djetetovih usta, a ono je iz sve snage zavrištalo i zakocenulo se od plača. Odmah je dotrčao Zafir-beg kao bez duše i ljutito ju je upitao šta li je to učinila djetetu te tako plače. Ona je šutjela, jer što god bi rekla u svoju odbranu, beg joj ionako ne bi povjerovao. On joj je tada privezao dva šamara da joj se čini kako joj i dan-danas oba uha zvone. Kolutajući očima kao da je poludio, srdito joj je rekao da je otpuštena od službe i naredio da je izbace na sokak. Tek na odlučno zauzimanje Esma-hanume beg joj je oprostio, no uzgred nije zaboravio napomenuti da će zasigurno biti otpuštena ponovi li joj se nešto slično, a da će u službu primiti neku drugu dojilju. On bi to svakako učinio odmah, bez obzira na

sve, ali je Sala bila tako obdarena obilnim i zdravim mlijekom zbog čega je dijete raslo i napredovalo kao iz vode – pa se beg plašio da takvu dojilju više neće lahko naći.

Obostrani interes je prevagnuo da su obje strane ipak prešle preko iskrslog slučaja, mireći se s postojećom situacijom. Dojilji je svakako bilo neuporedivo teže jer nije znala zbog čega joj je gospodar oprostio i da zbilja sljedeći put neće potražiti novu dojilju, a svoje prijetnje pretvoriti u djelo i nju izbaciti iz službe. Usto se nije osjećala krivom za nastali incident i nije znala kako bi mogla preduprijediti Ali-begove hirove, koji bi se mogli ponoviti u najskorije vrijeme. Ali nešto iz straha za svoju sudbinu, a više zbog navike koju je mali Ali-beg iz dana u dan uporno pokazivao, Sala je ipak postojano izdržavala sve nevolje. Naime, čim bi malcu stavila dojku u usta, a on potegao prvi mlaz mlijeka, iskreveljio bi tako jogunasto usnice i napravio mračnu grimasu kao da je u mlijeku sami sok od pelina. Dojilja je znala da će to potrajati samo koji trenutak, a da nakon toga slijedi ono najteže, kada dijete zvjerski navali na dojku kao tvor na piliće, pa davi, grize, ujeda sve dok iz pozlijeđene dojke zajedno s mlijekom ne poteče sama životvorna tečnost, krv. Tek kada mali vučić u mutnoj, žućkastocrvenkastoj tečnosti osjeti opori, slankasti okus krvi, preko njegovog lica pređe neobična sjenka zadovoljstva i ono se smiri, kao da kaže: "Krv, samo krv me može zadovoljiti!..." Dojilja bi opustila svoje od bola čvrsto stisnute zube, odahnula, znajući da je najgore prošlo i da će sada dijete mirno izvlačiti iz nabreklih mješinastih dojki do i posljednju kap. Kada dojke dobiju oblik iscijeđenog sunđera, ono će je još jednom pakosno uštinuti, gadljivo ispljuvati bradavicu i okrenuti se na suprotnu stranu, na što bi Sala tužno pomislila: "Gle, gospodičića, begovića,

gadi mu se hrana koju mora uzimati od kmetice, služavke, pih!"

Zbog njegovog čestog, bezrazložnog a histeričnog plača Zilka i Sala su ga nazvale Drekavac, što je, krijući od Zafir-bega i hanume Esme, prihvatila i ostala posluga. Drekavac je gotovo od samog svog rođenja ispoljavao sadističke nagone. I što je više rastao, ti nezdravi nagoni poprimali su zabrinjavajući oblik, prerastajući u pravu opsjednutost za mučenjem svakoga s kim bi dolazio u dodir, a posebice onih iz najbliže svoje okoline. Tako se osim ljudi iživljavao i na životinjama, biljkama pa čak i na predmetima.

Prave nevolje za poslugu nastupile su kada je Ali-beg prohodao. Premda mladi gospodar još čestito nije ni stao na svoje noge, a bliža posluga več je osjetila batine od njegovih pesnica. Sreća da su te pesnice bile još nejačke, ali to je bio pouzdan razlog da su svi shvatili da im raste jedan prijek i okrutan gospodar, i da s njim neće biti šale.

Najteže je bilo sirotoj Zilki, jer se ona po službenoj dužnosti nalazila uvijek u Ali-begovoj neposrednoj blizini pa bi se prvi i najsnažniji dječakov bijes sručivao prvo na nju, kao kakva nerazumna lavina, dok bi druge pogađali samo zalutali ostaci te već dobrano istrošene lavine srdžbe. Kada bi onako bolesna žena dobila naređenje da malog povede za sofru, na kupanje, na spavanje ili ma gdje drugo, i zbog toga bila prinuđena da ga prekine u igri, on bi tada svu svoju ljutnju iživio na njenom tijelu. Udarao bi je pesnicama u stomak, nožicama u potkoljenice ili bi morala da se sagne kako bi je mogao šamarati po licu, istezati joj uši i čupati rijetku žutu kosu, a da pritom nije smjela pustiti ni glasa sve dok se Ali-beg ne bi umorio, da

mu je često krupan znoj kapao niz lice. Dobro je znala da bi mali akrep zacičao na sav glas, ako bi pokušala da se odbrani, a da bi ocu nalagao da ga je dadilja tukla i Bog te pitao šta još, kako bi joj napakostio. A Zilki od same pomisli da bi zbog djetetovih lažnih optužbi mogla odgovarati pred gospodarom, čitava unutrica nekako čudno bolno uzdrhti i stane je hvatati mučnina i lahka nesvjestica. Koliko li je samo batina primila ta žena, ponajviše u stomak! A kako je dječak rastao i snažio, ti udarci i nisu bili bezazleni nego su još više ubrzali neizlječivu bolest, a time i smrt. A da zla narav nije bila posljedica razmaženosti ili prijetvornosti potvrđuje i to što je Ali-beg svoj bijes ispoljavao ne samo na ljudima već i na predmetima, pa čak i na životinjama, mada je za očekivati da djeca vole životinje i da s njima rado druguju. U kakav se karakter pretvarao Ali-beg, najbolje će predočiti sljedeća dva primjera. Ako bi se u igri ili drugim prilikama pred dječakom ispriječila testija, zdjela ili ma koji drugi predmet, pa još kada bi se sapleo o njega, on bi ga tako snažno tresnuo o tlo da bi odletio u paramparčad. A kada je jednom zgodom htio da zajaše žućkastog psića Vojvodu, i pritom nikako nije uspijevao, jer se psić vješto i nezadovoljno migoljio, dohvatio je s ognjišta žarač i njime raspalio nesretnog Vojvodu tako žestoko – da mu je jedno oko isfrcalo kao kliker iz vješto bačene dječije ruke. Sirotog psića odmah su morali ubiti, kako se dalje ne bi mučio.

I uopće, za mladog Ali-bega se može reći da je zahtijevao da mu se bezuslovno pokorava sve, ne samo ljudi već i životinje, pa čak i stvari. Kad god bi nailazio na otpore, dječak ne bi birao sredstva, koja su, nažalost, često brutalna do nerazumljivih granica, kako bi neposlušne kaznio i tako potčinio svojoj volji.

4.

Tek što je dječak malo poodrastao, brižni otac se na vrijeme pobrinuo da za svog jedinca pronađe i uzornog učitelja, koji bi ga poučavao prvoj pismenosti, vjeri i drugim temeljnim oblastima obrazovanja i vaspitanja. Nakon brižljivog odabira izbor je pao na nadaleko poznatog tešanjskog muderisa efendiju Šefketa Mulabdiju. Zafir-beg je uistinu bio spreman da dobro plati prvog vaspitača i učitelja svoga sina, ali je mislio da je time riješio sve dileme i da će ispod brižnog vaspitačevog nadzora ispasti gotov proizvod, upravo onakav kakvim ga on zamišlja. Također je mislio da predajući sina u ruke vrsnoga alima prestaje potreba za njegovom uključenošću i trudom oko odgoja i podizanja vlastitog sina. Pritom je zaboravljao da je roditeljski odgoj ipak neprikosnoven, i da posljedice takvoga jednostranoga, odgoja mogu biti po vaspitanika dalekosežne i nenadoknadive.

Prvi susret učitelja i učenika, vaspitača Mulabdije i vaspitanika Ali-bega, bio je neobičan do apsurda, pun iznenađenja za oba učesnika odgojnog procesa.

Odmah nakon dogovora oko načina vaspitnog i obrazovnog rada, vremenskih termina rada s dječakom i visine nagrade za taj trud Zafir-beg je izašao po dječaka, ostavljajući muderisa uz jaku crnu kahvu i mirisavu cigaru duhana, što ju je pušio na svoj neuobičajeno dugačak čibuk.

Dječak se nije naročito iznenadio tom susretu sa Šefket-efendijom. Štaviše, dok je otac govorio: "Sinko, ovaj mudri i učeni čovjek od danas će ti biti učitelj, te trebaš da ga slušaš, poštuješ i da što više od njega naučiš", njegov hladan i pronicljiv pogled samo je dotakao budućeg učitelja, a zatim skliznuo s njega ustranu kao s nekog beznačajnog

predmeta, koji mu nije po volji, ali se nalazi tu jer tako želi njegov otac. "Ni pozdravom da udostoji starijeg, musafira, i još k tome, kako je čuo, učenog efendiju, a kamoli da mu se nakloni ili da mu poljubi ruku, kakav je red, i inače ovdje običaj!", bezglasno, svaki za sebe iščuđavali su se i Zafir-beg i Šefket-efendija. Sve što su s dječakovog lica mogli pročitati – bila je beskrajna dosada i prezriv smiješak, koji su, uz onaj ukočen pogled prikovan negdje za minder na kome je sjedio vrli učitelj, činili mučan, ali ipak skladan, mozaik. A otac je i dalje, iako biranim riječima, ipak nešto uporno govorio, što svakako nije moglo doprijeti ni do dječakovog razuma, a ponajmanje do njegovog srca. Pošto je najzad dovršio, Ali-begu se činilo, beskrajni dosadni govor, Zafir-beg je još jednom značajno pogledao obojicu i prije nego će izaći, rekao: "Sada vas ostavljam, nasamo, i želim da još danas otpočnete s radom."

Time je za Zafir-bega pitanje vaspitača za njegovog sina bilo konačno riješeno. Svaki dalji razgovor na tu temu smatrao je izlišnim te se okrete i odlučnim korakom uputi prema izlazu. Pod teretom njegovih nogu potmulo zadrndaše daske drvenog poda, dok teška hrastova vrata prvo tužno zacvilješe pa potom uz dubok otegnut jauk i tresak, od siline zamaha, prosto se zalijepiše za dovratak iza njegovih leđa. Sa zalupljenih hrastovih vrata Šefket-efendija, i ne mrdnuvši se na udobnom minderluku, lagahno prenese svoj dostojanstveni pogled na dječaka. Sobom je vladao grobni muk. Dječak je jednako stajao na istom mjestu, Šefketu se činilo još uvijek pogleda ukočena i uprta u minder na kome je sjedio. Ono što je starom efendiji prvo palo u oči, čim je otac uveo sina u ovu buduću učionicu, bilo je svakako to da je dječak bio besprijekorno, svečano odjeven, baš za tu naročitu priliku.

Čakšire i dolama od prvorazredne tamnozelene čohe, kao da su izlivene na njemu. Preko dolame crven pojas od čiste svile, sitno prošiven zlatnim koncem. Na nogama mu lahke drvene nanule postavljene finom uglačanom kožom, za koju efendija nije mogao odrediti kojoj životinji je pripadala, dok mu je ispod kicoški nakrivljenog fesića, boje truhle višnje, vragolasto virilo nekoliko pramičaka kao katran crne, neukrotive kose. Ali priroda Ali-begova, činilo mu se, tako mnogo je odudarala od njegove vanjštine i svečanog trenutka. Pošto mu se dječak napokon okrenu, pogledi im se susretoše i poput oštrih sabalja ukrstiše, a vrli muderis osjeti kako ga u srcu zagreba mnoštvo oštrih kandžica. Tijelom mu prostruja i ošinu ga nešto poput hladne jeze i neobjašnjivoga straha. Kroz glavu mu protutnja munjevita misao: "Pa te oči, Allahu Svevišnji! Oči hajdučkog harambaše. Tako mlad, a obrve samo što se nisu srasle. A zjenice: sive i hladne kao čelik... Bez sjaja. Oprosti mi, Blagi Bože, ako griješim, ta dijete je, ali on ima oči rođenog ubice!..." Pa ipak, više od svega muderisa je uznemiravao prezrivi smiješak, koji nikako nije silazio s napućenih usana što su svojim crvenilom na izduženom bljedunjavom licu neodoljivo podsjećale na svježu ranu. Istog trena Šefket-efendija potisnu tužne i ružne misli, sjetivši se kako će on ipak morati da radi s tim dječakom i kako se o tome dogovorio s njegovim ocem, jednim od najmoćnijih velikaša u Bosanskom pašaluku, pa i šire. "Ta i divlja ruža je divlja, i bodljikava", tješio se on, "a ipak, uz malo truda i brige može se odnjegovati, pripitomiti pa da postane lijep, mirisan i privlačan cvijet."

Poslije ovih samoohrabrujućih misli stari muderis se usiljeno osmjehnu pa se blago, gotovo očinski, obrati dječaku:

– Sinko, kako ti je ime?

Ali kako ne dobi odgovor već se Ali-begove usne samo malo više razvukoše u onaj isti prezrivi smiješak, koji gotovo da i nije nikada silazio s njegovih napućenih usana, Šefket-efendija nastavi blagim glasom:

– Ne mari, sinko. Tvoj babo mi je već rekao kako se zoveš. To sam pitao samo onako, radi reda. Ti si Ali-beg. Pa lijepo, sinko, ja sam muderis Šefket-efendija.

Muderis malo zašutje pa dodade:

– Šefket-efendija Mulabdija. Iz Tešnja sam.

Dječak ga je jednako gledao onim svojim neprijatnim, teško podnošljivim čeličnohladnim pogledom, očito ne namjeravajući niti da šta kaže niti da šta poduzme. Stajao je tako više od pola sahata, kao da se ukipio. Stoga efendija pokuša još jednom da ga pridobije onom prisnošću i toplinom riječi, kakvu samo roditelji katkada iskazuju prema voljenoj djeci:

– Hodi, Ali-beže, sjedi ovdje, pored mene na minderluk?

Mladi beg još koji sekund stajaše bez riječi, na onom istom mjestu, a onda se iznenada odluči, napravi četiri-pet brzih koračaja, raskreči malo svoje krive noge i ukopa se na rukohvat pred efendijom. Potom ubode svoj pogled pravo u muderisovo zbrčkano lice, dok mu se usne razvukoše u još širi a prezriviji osmijeh, ali nekako čudno, klizeći jedna preko druge u suprotnim pravcima, kao dvije polutice rasječene jabuke, kada se pomiču jedna u jednu, a druga u drugu stranu. Muderis Šefket primijeti da ga dječak posmatra ispod poluspuštenih očnih kapaka, onako kao što se za nekoga kaže da spava "zečki", te da su mu se nosnice zacrvenjele i da zbog ubrzanog

disanja sliče šopavoj papričici. Zaista je u tom času lice mladog Ali-bega prije sličilo na kakvu grotesknu masku iz nekog dječijeg pozorišta negoli na lice jednog dječaka. Šefket bi se zakleo da nikada nije vidio toliko neobičnih pojedinosti na nekom licu, čak ni na licu odraslog čovjeka, iako je glasio za putnika koji je mnogo proputovao i poznavao lično masu svakojakih ljudi. Najčudnije je to što se kod tog dječaka plemićkog porijekla nikada nije moglo sa sigurnošću utvrditi: koje su pojedinosti izgleda sastavni dio njegovog fizičkog bića, a koje rezultat njegove zaista čudne, gotovo nastrane naravi.

– A zašto da sjednem? – upitat će iznenada.

– Hm, da se upoznamo, da razgovaramo, da se sprijateljimo...

– Ali ti nisi beg, ti si obični hodža!

– Da, samo što sam obrazovan, i bit ću tvoj učitelj.

– Ne, nećeš biti moj učitelj, jer nisi plemić, nisi beg kao ja.

Takav odgovor, koji je upravo čuo od mladog bega, iznenadi i zabrinu Šefket-efendiju, koji malo razmisli pa dodade:

– Ali tvoj otac je naredio da te moram učiti.

– Čemu ćeš me ti učiti, kad nisi beg?

– Učit ću te... mnogo čemu. Recimo pisanju slova, čitanju, učit ću te računu, historiju Bosne i još mnogo štošta.

– Ja neću učiti. Ja sam beg i meni to ne treba. Meni treba konj, sablja i puška kao mom abi.

– Ako hoćeš da budeš pravi beg, efendija, onda moraš biti i široko obrazovan.

– A zašto bih bio? Meni to ne treba. Imat ću bogatstvo i moć. I silu. Zar bi mi trebalo i šta više?

Uvidjevši da milom neće ništa postići, muderis odluči da promijeni taktiku. Zato pripriježeti:

– Onda ću reći tvome abi da ti nećeš da te učim.

– A ja ću mu reći da je to laž, kako bi se opravdao što me tučeš i psuješ.

Muderis osta preneražem, ne samo Ali-begovom sklonošću da laže i kleveće već i njegovom podlošću. To ga sasvim smete i zabrinu. Jer ako bi se to desilo, čime mu dječak prijeti, to bi značilo da bi ga Zafir-beg najurio iz službe prije nego što je i započeo s radom. A to je ono što mu nikako nije išlo u prilog. Grozničavo je razmišljao kako da dječaka privoli na zajednički rad. Odluči, za početak, da ga na bilo koji način odobrovolji. Zato upita:

– Reci, dječače, šta želiš od mene da bismo otpočeli s radom?

– Ništa. Jer sam beg, i jer imam sve što mi treba. Samo... nemam s kim da se igram. I umjesto učenja, možemo se igrati.

– Aha... Tako znači? A čega bi ti da se igramo?

– Može "truhle kobile". Ili, još bolje, ti da budeš moj magarac, koga ću da jašem i da teglim za uši.

– A zar to nije sramota, da ja budem tvoj magarac, ovako star?

– Nije, zašto bi bilo? Gora sramota bi bila da ja budem tvoj magarac, jer ja sam beg, a ti si obična raja. I ako nećeš, neću ni ja učiti. I prijavit ću te abi.

– Dooobrooo – reče Šefket-efendija, otežući kako bi nešto smislio da dječaka privoli učenju – a da se mi

dogovorimo ovako. Malo ćemo učiti pa se malo igrati. Može li tako?

– Ne, ne može. Prvo ćemo se dugo igrati, pa ćemo onda malo nešto učiti, kako ti kažeš.

Tako vrli Šefket-efendija nije imao izbora. Ili biti Ali-begov magarac ili letjeti iz službe. A Ali-beg se začas negdje izgubi. Vraćajući se nosio je trožilnu kandžiju.

– Šta će ti to? – upita začuđeni muderis.

– Pa da šibam magarca ako ne bude slušao. Jer, magarci su glupi, a i tvrdoglavi. Hajde sada, sagni se da te uzjašem.

Muderis Mulabdija nije imao izbora. Sve do pauze za ručak bio je tvrdoglavi i lijeni Ali-begov magarac, zbog čega ga je dječak vukao za uši, šibao trožilnom kandžijom, psovao, a kada bi ga sjahao, šutnuo bi ga nogom u zadnjicu, govoreći:

– Ti, glupi i lijeni magarče! Naučit ću ja tebe pameti!

Toga dana vrli muderis bio je toliko izmučen i ponižen dječakovim hirovima – da mu nije bilo ni do ručka, a kamoli do otpočinjanja obrazovnog i odgojnog rada s dječakom. Narednih dana događalo se gotovo isto. Mučno muderisovo nadmudrivanje i naduravanje s Ali-begom kako bi ga privolio radu. U tome je jedva uspijevao zahvaljujući prije svega dječakovoj želji da se s nekim igra i nastranoj, skoro pa bolesnoj, želji da nekoga, makar i kroz igru, tuče, ponižava i maltretira, na sve načine kojih bi se mogao sjetiti. Odlazeći, dobrano narušenog zdravlja, a naročito nagriženih živaca, nakon četverogodišnjeg rada s dječakom, Šefket-efendija Mulabdija je pomislio: "Neka ti je dragi Allah u pomoći, ali od tebe, Ali-beže, nikada neće biti dobroga čovjeka!"

Na poslovima odgoja i obrazovanja Šefket-efendiju zamijenio je mula Ejub Hasanoglu. Porijeklom iz Bosne; roditelji mu se prezivali Hasanovići, a odselili u Istanbul ko zna kada, kako i zašto. Došao je po preporuci Kazlar-age, Zafir-begovog prijatelja, trgovca perzijskim ćilimima. U Istanbulu je imao trgovinu ćilima naveliko, silno se obogatio trgujući raznim, a najviše perzijskim, ćilimima i tako postao vrlo moćan i ugledan, ali i mnogo poznat širom Turske Carevine, čak i šire. Kako je Kazlar-aga lično dopratio nekoliko tovara prekrasnih perzijskih ćilima za Zafir-begov čardak, kulu i druge prostorije, sa sobom je tom prilikom doveo i mula-Ejuba. U isto vrijeme proboravio je kod domaćina heftu dana kao ugledni musafir, odlazeći s njim gotovo svakodnevno u lov hrtovima i sokolima, i obilazeći pritom i upoznavajući mnogobrojna njegova imanja i zemljišne posjede. Kad mu se Zafir-beg požalio da mu je teško naći odgojitelja za svoga sina, Kazlar-aga mu je odmah preporučio ovoga, po obrazovanju nadaleko poznatoga, čovjeka, koji je često držao vazove, a pokatkad i hutbe, u njihovoj džamiji, a po odobrenju i na nagovor njihovog imama. Spolja je izgledao otmjeno, gospodski; visok oko sto osamdeset centimetara, tankog, vitkog stasa, malo širih ramena, bljedunjav, lica okruglog, uredno podšišane i podbrijane brade i malo duže kose, koju nikada nije vezao u perčin. Odmah je pristao na Zafir-begovu ponudu. Za početak, beg je odredio plaću hiljadu dukata godišnje, stan, hranu, konja za jahanje, oružje i još neke za život neophodne sitnice. Također je obećao i povišicu plaće, onoga časa kada bude zadovoljan rezultatima mula-Ejubovoga rada. U protivnom, zna se, letjet će naglavačke iz službe, a moguće je da mu se dogode i mnogo gore stvari od toga. Beg nije ulazio

u detalje o čemu se tu radi, ali mu je diskretno stavio do znanja šta ga čeka. Mula-Ejubu dječak se odmah svidio i on je bez imalo dvoumljenja prihvatio sve uvjete. Tako reći, od prvoga dana on je postao ne samo vrli Ali-begov učitelj, već i Zafir-begov, a kasnije i Ali-begov, prvi savjetnik u mnogim poslovima i njihova desna ruka. Više o plaći nije bilo riječi jer, mogao je imati koliko zazine. No, isto tako je lahko mogao ostati i za glavu kraći – ukoliko napravi ma samo ijednu veću grešku. Jer Zafir-begova ćud je takva: ako od tebe ima dobre koristi, očekuj i solidnu nagradu, isto tako, za greške kažnjava bez oklijevanja, bez praštanja i surovo. Sve očeve osobine poprimao je i sin Ali-beg, ali u višestruko izraženijem obliku. Uglavnom, obojicu je karakterisala naprasita, samovoljna i brutalna narav. Sreća pa je to poznati mula sebi dobro utuvio u glavu, uvijek, pa i u snu, imao to na umu, trudeći se da ocu i sinu svakoga trena bude na usluzi i od što veće koristi, a nikada, baš nikada, na šteti. Haman da je sam šejtan ovjerio njihov sporazum – jer je njihova suradnja potrajala iznimno dugo, čini se na obostrano zadovoljstvo. Nakon sedmicu dana Kazlar-aga je rekao kako bi rado ostao još kod dragoga ahbaba, ali da bi poslovi mogli da trpe u njegovom odsustvu, što on nikako ne želi. Pozvao je Zafir-bega u uzvratnu posjetu i otputovao u Istanbul. Mula Ejub je ostao, kako bi već drugoga dana po dolasku otpočeo rad sa svojim vaspitanikom.

5.

Kišna jesen u Nedohodama otpočela je kao rijetko kada rano, znatno prije zvaničnog kalendara te je bilo prilično zahladnjelo. Sluge su na vrijeme raspalile mangal i soba je bila ugodno topla, čak malo i previše za mula-Ejubov ukus. Zato on skide skladno krojeni kaftan i fes sa zelenom čalmom pa ih predade slugi, koji se tu nalazio na usluzi i koji ih uredno odloži na čiviluk. Raskopčavši dva dugmeta na tankom džamadanu od kadife, on se udobno namjesti na minderu i stade iščekivati Ali-bega. Vidio ga je sinoć za večerom, gdje ih je Zafir-beg neformalno i upoznao, i susreo ga je par puta u prostorijama za muškarce ovog velikog begovog Čardaka. Izgledao mu je lijep momčić, skladno građen, crne puti i crne kovrdžave kose, s hladnosivim zjenicama, bez sjaja, i jasno izraženim garavim nausnicama, u ukusno skrojenoj gospodskoj odjeći, uostalom kako i dolikuje jednom turskom plemiću. To je što se dalo zapaziti na prvi pogled, a o njegovoj naravi nije znao baš ništa. Mogao ga je zamišljati i ovako i onako. I kao razmaženo i nepristojno begovsko derište, kome život pruža svega mnogo više nego što mu je stvarno potrebito i čije je prohtjeve baš stoga teško zadovoljiti. A, ko zna, možda su ga roditelji odgajali na spartanski način, kao borca, kao ratnika, spremnog da se čitavog života bori i uvećava svoje bogatstvo, svoju moć, a time i ugled u Otomanskoj Carevini, strogog i nemilosrdnog prema sebi i drugima, ali uvijek otmjenog, u svemu odmjerenog, i s velikom dozom ličnog dostojanstva. Možda je i kakav cmizdravi, bolesničavi i iskompleksirani slabić, nesposoban za iole veći uzlet, a kamoli za let na orlovskim visinama turskog društva. Bilo kako mu drago, mislio

je, on ima jasan zadatak da od njega napravi kompletnu ličnost, hrabrog i obrazovanog vojnika, dobrog plemića domaćina i odgovornog muža svojoj porodici. Također pobožnog roba Božijeg i domoljuba, skroz odanog sultanu i Carevini. Pritom mora pred vaspitanikom, i ostalima, tajiti svoje brojne slabosti i nedostatke, kao zmija noge, i prikazivati se u najboljem svjetlu, kao heroj i veliki uzor. Hoće li to moći? Nije li to preteško breme za njegova pleća? Treba malca učiti turskom, arapskom i perzijskom jeziku, izučavati tursku i arapsku književnost, crtanje i druge umjetnosti, vjeronauku, astronomiju, geografiju, historiju, geometriju kao i brojne ratne vještine: rukovanje raznim vrstama sabalja i mačeva, bodežima, lukom i strijelom, kopljem, topuzom te gađanje iz puške, džeferdara i kubure; tu spada i hrvanje i pesničenje. A Zafirbeg mu je odmah, na početku, očitao lekciju. Zanimaju ga samo rezultati u odgoju dječaka. Drugo ništa ne dolazi u obzir, nikakvi izgovori, čak ni opravdani, a kamoli neopravdani. Inače se vaspitaču loše piše. Ma šta loše?! Crno mu se piše! Zato se on mora pravilno znati postaviti u svakoj situaciji prema dječaku, i za sve njegove eventualne ćudi i hirove – biti dorastao i imati adekvatne i pravovremene odgovore.

U tim razmišljanjima i brigama zatekli su ga otac i sin. Otac je sina doveo za ruku, nazvao selam, naredio sinu da poljubi učiteljevu ruku, i da tako ubuduće uvijek ima činiti, a zatim sjeo na minderluk do mula-Ejuba, dok je dječak ostao stajati. Ali-beg je po mula-Ejubovoj procjeni mogao imati oko trinaest ili četrnaest godina, a zapazio je i to da je dječak smrknut, gotovo sastavljenih obrva, i da mrko gleda jedino preda se, a nikako ni u oca ni u učitelja. Možda je kakav namćor, teške naravi,

prolijetalo je učitelju kroz glavu, čije razmišljanje prekide Zafir-begovo pitanje:

– Jesi li prije za kahvu ili čaj, mula-Ejube?

– Hvala na pitanju, gospodaru (mula Ejub je zaključio da je najprikladnije da tako oslovljava Zafir-bega, uistinu budućeg gospodara), radije bih čaj.

Beg je naredio slugi da ih posluži čajem. Zatim je pripalio dva dugačka čibuka od kojih je jednim počastio mula-Ejuba. Tad je rekao Ali-begu da može sjesti na dugački udobni minderluk. Neko vrijeme je dostojanstveno šutio, a čim je srknuo posluženi mirisni čaj, koji je raznim putevima prenesen čak iz Indije do bosanskog ejaleta, ponovo je progovorio:

– Sinoć smo, mula-Ejube, sve utanačili u vezi s onim što ćeš ubuduće raditi i zbog čega i jesi ovdje, tako da na to ne trošimo nepotrebno riječi. Još da te opomenem da mi se ne obraćaš za nekakvu pomoć, kad je tvoj rad u pitanju. Prvo, nisam ja stručan za tu vrstu posla, drugo, imam preko glave i drugih svojih obaveza, i ne opterećuj me još i time. Sada bih da te malo upoznam s tvojim statusom i nekim podacima, radi tvog lakšeg snalaženja i uklapanja u kolotečinu života na Gradini. Naime, tako mi zovemo posjed na kome se nalazi Kula i Čardak. U Čardaku ima muški i ženski dio. Mi muškarci stanujemo u muškom dijelu. Tu ćeš stanovati i ti i dio najnužnije posluge. U Kuli ima stalna posada od tridesetak askera, a tu boravi i veći dio posluge. Ženske odaje su u sklopu Čardaka i tamo, bez mog odobrenja, ne smiju zalaziti muškarci, osim mene i Ali-bega. Kao što si vidio, Kula je od Čardaka udaljena stotinjak metara i u njoj je konjušnica, koševi, hambari i jedan hamam, drugi hamam,

sa saunom, je u sastavu ovog Čardaka i služi, isključivo, za stanare Čardaka. Naravno, baška je muški, a baška ženski. Odredio sam ti konja, tačnije kobilu, čije ime je Bedevija, sablju, lovačku pušku i džeferdar, koje ćeš koristiti samo u prikladnim situacijama. Imaš li potrebu da nešto pitaš, bilo šta? E, ako nemaš, utoliko bolje. Ja vas sada napuštam uz uvjerenje da ćete već od ovoga časa najozbiljnije prionuti na rad. Allahimanet!

– Allahimanet! – otpozdravi Ejub-efendija, nakloni se gospodaru, isprati ga do vrata pa se ponovo vrati i sjede na svoj minder.

U sobi je neko vrijeme nastao mrtvački tajac. Mula Ejub je netremice posmatrao svog učenika, a on je mrko gledao preda se, a katkada još mrkije, svrnuo bi kriomice pogled na svog učitelja, zatim bi ga ponovo svrnuo preda se, nalik kakvom zloglasnom hajduku, uhvaćenom u razbojništvu. Mula Ejub je uživao posmatrati dječakove nježne, bijele, odnjegovane ruke, pa golušdravi vrat, kosu, usne, rumene poput zrelih trešanja, i najzad lijepo oblikovane noge i butine. Pritom ga je obuzela neka slatka jeza od gotovo neodoljive požude, požude da ga ima i da ga uzme, sada tu na minderluku, tog slatkog, neodoljivog dječaka. Bili su to neodoljivi puteni nagoni, poroci tamne strane njegovog karaktera, koje je on nastojao svim silama potisnuti u mračnu rupu svoje podsvijesti, ali nikada dovoljno i nikada zauvijek. Oni bi se, s vremena na vrijeme, u ovakvim prigodnim prilikama ponovo pojavili, mučili ga skoro do neizdrživog iskušenja, kada bi ih s krajnjim naporom uspio nekako pobijediti i savladati se – da ne napravi neku prenagljenu glupost i tako svima pokaže svoje pravo, a dobro zamaskirano, lice. Ali, dokle će moći tako, izlaziti kao pobjednik? Šta ako ga te

nagonske sile iz mračne dubine njegove duše jednog dana ipak svladaju i, uprkos svemu, izbiju na površinu poput zatajenog uzavrelog vulkana? Šta ako pobijedi šejtan? Bit će to demaskiranje njegove ličnosti, ugleda učenog, poštovanog i nadaleko čuvenog alima. Bit će to za njega potpuna, neumitna katastrofa. Zato se borio kako je znao i umio da do toga ne dođe. Ili, ako će već doći, onda neka to bude što kasnije. Na trenutak samo, sjetio se medrese u Istanbulu, u kojoj su ih kao đake pojedini učitelji prisiljavali na seksualno općenje po mračnim hodnicima i budžacima medrese, kako bi to u đačkim spavaonicama poslije mnogi nastavili međusobno, bez ikakve prisile, jer im se tako svidjelo. Onda je silom volje i velikih napora odagnao te bolesne nagone, nastojeći da misli na svoj posao vaspitača i učitelja, na otpočinjanje konkretnog rada s dječakom. S tom namjerom on se obrati Ali-begu:

– Hoćemo li, sinko, osvajati znanje? Ja ću te učiti jezicima, književnosti, umjetnosti...

– Ali, učitelju, ja ne želim to da učim. Ja sam beg i meni to neće trebati!

– Itekako će ti trebati. Danas ćemo otpočeti proširivanje znanja iz maternjeg jezika. U tu svrhu donio sam potrebne pisane udžbenike, pribor i ostalo.

– Rekao sam da neću puniti glavu tim glupostima. Da je jahanje u pitanju, gađanje strijelom ili iz puške, borba sabljama, uredu, ali...

– Doći će i to na red – reče mula Ejub – ali trebamo ići redom, po planu i programu koji sam nam napravio.

Ali-beg je smrknuto šutio, dok Ejub-efendija stade grozničavo razmišljati kako da dječaka privoli nauci, još bez prisile.

– Dobro – reče napokon – pokazat ću ti jedan trik kartama. Gledaj pažljivo!

Mula Ejub je pokazivao trikove špilom karata koji je donio iz Istanbula baš za ovu namjenu, bude li ustrebalo. A ustrebalo je. I dok je pokazivao: prvi, drugi, treći, Ali-beg je piljio čas u njega, čas u karte, kao omađijan. Očigledno, bio je očaran učiteljevim vještinama, koje je on pokupio od nekih Turkmena, kada je bio u ratu protiv Rusa na dalekom Kavkazu. Znao je on još trikova i bez karata, ali sve ih čuva kako bi nadmudrio Ali-bega i tako ga natjerao na poslušnost. Da je uspio u svome naumu, vidjelo se i po tome što mu je učenik naredio:

– Nauči i mene tim trikovima!

– He, he... Ja nisam ovdje zato da bih te učio trikovima kartama, niti sam obavezan to činiti. Ali, pokazat ću ti pod dva uvjeta.

– Ako treba platiti, reci koliko je. Ja sam beg i platit ću ti.

– Eh, ne na taj način.

– A na koji drugi?

– Prvo, oslovljavat ćeš me s: učitelju, ili: Ejub-efendija. Drugo, da pristaneš da danas uradimo prvu lekciju.

Dječak je razmišljao, dvoumio; no, kako je smatrao velikom stvari naučiti te trikove, on pristade:

– Dobro, ali to važi samo za danas.

Tako su učitelj i učenik postigli dogovor o današnjem radu. Po završetku nastave Mula Ejub je otkrio Ali-begu jedan trik na kartama, na šta je dječak ljutito rekao:

– Želim da me uputiš i u ona dva, što si mi pokazao.

– E, ne može tako. Vidi kako si ti mudar. Drugi

dan, drugi trik. I da znaš, za danas je nastava završena. Slobodan si – reče na kraju mula Ejub, prebaci desnu ruku preko Ali-begovog ramena i s njime se uputi ka izlazu učionice.

Dok se odmarao u svojoj sobi na spratu Čardaka, pa čak i dok je sa zaduženim slugama obilazio i upoznavao bližu i dalju okolinu Gradine, mula Ejub se nije mogao oteti slatkom dojmu današnjeg boravka s dječakom i toplog zagrljaja njegovih dragih ramena. Tada se jedva suzdržao da ga ne poljubi u mala medena usta, da ga grli i miluje dok se ne umori. Ali, toga se mora paziti kao ljutog poskoka, zadrijemalog na hladovitoj grani. Napravi li neki ishitren, neumjesan potez i to neko primijeti, ili ga dječak prijavi Zafir-begu, sami Bog zna šta bi mu se moglo desiti, dobroga svakako ne, no lošega sigurno. Ići će postupno, piplavo i oprezno, tako, nastane li bilo kakav problem, na vrijeme će se povući, ustuknuti pred opasnom vatrom, koja bi ga mogla jako opržiti ili čak i sagorjeti. Ta vatra zove se: Zafir-beg. A njegova hazna izgleda neiscrpna, pa bilo da su u pitanju nagrade bilo kazne. Dok se on, mula Ejub, dobro uhljebio, mimo svih očekivanja. Štaviše, ne izgleda mu nedostižno ni mjesto Zafir-begovog haznadara. Samo pamet u glavu, i dobro se naoružati mudrošću, lukavstvom i saburom. Sabur, sabur, često donosi prevagu i u najdelikatnijim situacijama.

Sutradan, dok se mula Ejub nalazio u učionici, bahato je nahrupio Ali-beg; ušao je bez kucanja i bez pozdrava, pušući kao gusak i strijeljajući očima svoga učitelja. Vaspitač je neko vrijeme šutio, a vaspitanik se premještao s noge na nogu i nervozno vrpoljio. Uvidjevši da dječak nema namjeru prvi progovoriti, njemu se obrati učitelj:

– Zašto si došao, Ali-beže?

– Jer me poslao moj aba.

– S kojom namjerom te poslao?

– Da učim od tebe.

– I?

– Ja sam beg. Ali-beg! A ti nisi plemićkog soja. I ne želim da učim od tebe!

– I, što si, onda, dolazio?

– Da mi pokažeš one trikove kartama, obećao si...

– I ne samo kartama, naučit ću te još mnogo drugih trikova i vještina, ali opet pod jednim neizostavnim uvjetom.

– Kojim to? Da čujem?

– Da iz osnova promijeniš svoje ponašanje.

– Šta to fali mome ponašanju, molit ću lijepo, kada je i muderis Šefket Mulabdija bio zadovoljan njime?! – upita ljutito i uvrijeđeno Ali-beg.

– Tvoj odnos sa Šefket-efendijom uopće me ne zanima. A tvom ponašanju fali mnogo, najviše uljudnosti.

– Kao naprimjer?...

– Kao, naprimjer: da prestaneš biti drzak i ohol u ophođenju, ne samo sa mnom već i s drugima. Više uljudnosti, a to podrazumijeva da prije ulaska u prostoriju u kojoj se neko nalazi, pokucaš, po ulasku pristojno pozdraviš, i mene, kao starijeg i svog odgojitelja, kako nalaže red i običaji, poljubiš u ruku. Dok ne usvojiš te manire ponašanja, ničemu te neću učiti, čak ni trikovima kartama niti brojnim drugim vještinama.

– Hm!... – Ali-beg se stade ljutito osvrtati oko sebe. Ali, kako je silno želio naučiti brojne trikove i vještine

od svog učitelja, a nije želio kušati ni očevo beskrajno strpljenje s njim, iako je znao koliko ga je silno volio, to odluči da se pokori mula-Ejubu. Još više pušući i stenjući, on izađe iz učionice, pokuca na vrata, po učiteljevom odobrenju uđe, nazva selam i, suznih očiju od muke, poljubi ga u ruku.

– Na kraju, ovo što ću ti reći, možda je najvažnije. Pristojno ponašanje treba da ti postane svakodnevna praksa, a ne samo danas i ne samo u ophođenju sa mnom. Jedino tako ćeš biti pravi plemić. U protivnom, nikakve titule ti neće pomoći da ne budeš najobičnija seljačina. Jesi l' razumio?

Dječak klimnu potvrdno glavom, zagledavši se nekuda kroz prozor, kao da i nije slušao šta mu učitelj govori.

– Dobro, sad možemo nastaviti s radom. Čim završimo, naučit ću te još jednom triku kartama. Danas su nam na redu astronomija i geografija...

6.

Sljedećeg dana novo gradivo i novi trik kartama, i tako redom. Ali-beg je toliko zavolio sve te trikove i vještine naučene od mula-Ejuba, da je jedva čekao da svane novi dan i da pođe na nastavu. Tada bi govorio:

– Koje je, učitelju, danas gradivo po rasporedu?

Mula Ejub je iz dana u dan sticao veliki autoritet i ugled u dječakovim očima. Štaviše, postajao mu je neka vrsta heroja i neprikosnoveni uzor, u tolikoj mjeri da je dječak jedino želio da jednoga dana i sam postane kao

vrli učitelj. A ako bi došlo na red gradivo, ili oblasti, za koje je učitelj znao da ih učenik nerado uči i teško usvaja, upotrijebio bi dodatnu motivaciju. Naprimjer, kad bi bilo neko dosadno bubanje iz turske historije ili teški matematički zadaci, on bi rekao:

– Čim usvojimo ovo gradivo, pokazat ću ti zanimljivu igru, koja se zove "pikado".

Tada bi iz svoje tašne izvadio za to unaprijed pripremljenu tablu i strelice i postavio ih na sto. One su se nalazile na stolu na kome su učili i sve vrijeme usvajanja dosadne i teške lekcije, bole su dječaku oči i pojačavale znatiželju. A kada bi bilo na redu crtanje, i dječak se vrpoljio od dosade i nezainteresovanosti, učitelj bi rekao:

– Pazi sada dobro šta ću i kako ću ja nešto nacrtati, kako bi to pokušao i ti.

U početku bi crtao najjednostavnije predmete kao što su drvo, put, rijeka, kuća i slične. A onda je nacrtao izvanredan Ali-begov portret. Dječak je bio opčinjen učiteljevim umijećem. Učitelj je iz tašne izvadio veliko okruglo ogledalo, stavio ga ispred dječaka i rekao da pokuša nacrtati autoportret, ali da ne odustaje dok i sam ne bude zadovoljan svojim radom. Učitelj je zatim imao muke da učenika ubijedi kako je zadovoljan njegovim radom. Ali učenik nije bio zadovoljan. Stalno bi počinjao iznova, radio nove skice, miješao i mijenjao boje i poze u kojima se crtao. I kada bi crteži bili već gotovi, on ih je gužvao ili cijepao, bacao u korpu za otpatke i počinjao sve ispočetka. Onda je jednoga dana rekao da je i sam zadovoljan svojim autoportretom. Mula Ejub je bio prezadovoljan rezultatima dječakovog rada, jer je Ali-beg bio izrazito nadaren za slikanje, skulpturu i uopće oblikovanje materije u prostoru.

Kada je na red došla praktična obuka sa životinjama, raznim vrstama oružja i borilačke vještine, učenik je bio oduševljen. Bilo je to neuporedivo bliže njegovoj prirodi i karakteru nego dosadno knjiško bubanje i, kako je sam mislio, nepotrebno filovanje i zamaranje mozga raznim glupostima. Za njega je i njegov učitelj mislio kako je rođeni praktičar, pomalo umjetnik, ali ne i teoretičar. I dok je mula Ejub imao s njime dosta muke da ga privoli učenju teorijskog gradiva, raditi mu s njime na praktičnoj obuci, bilo je pravo zadovoljstvo. Sve vještine je učio i usvajao nevjerovatnom brzinom, a motivacije nije nikada nedostajalo.

Prvo od čega je učitelj želio da pođu u praktičnoj obuci jeste jahanje pripitomljenih i kroćenje poludivljih i divljih konja. Za to su imali divan poligon, odmah iza konjušnice, kao i ergelu raznih pasmina konja. Mnoge vještine sam je učitelj pokazao učeniku, a kada je bilo na redu kroćenje neukroćenih konja, tada nije želio bilo šta da rizikuje pa je redovno pozivao Divljeg Murata, nadaleko najpoznatijeg krotitelja divljih konja. Osim što je bio najbolji krotitelj konja Divlji Murat je bio i najhrabriji i najvještiji, a ujedno i najodaniji i najpovjerljiviji Zafir-begov čovjek. Ne postoji ono šta on ne bi učinio za svoga gospodara; pa da mu zatraži i sam život, on bi mu ga poklonio bez imalo oklijevanja. Nakon nekoliko majstorskih primjera kroćenja konja, što im ih je pokazao Divlji Murat, i Ali-beg je iskazao takvu želju za kroćenjem da ga ničim nisu mogli zaustaviti. Odlučio je ukrotiti divlju kobilu Munju iz pasmine lipicanera. Pritom su svi strepjeli šta bi mu se moglo dogoditi, a najviše Ejub-efendija, jer je pred Zafir-begom on najodgovorniji za sve što se loše dogodi u radu s dječakom. A Ali-beg se izvrsno držao i

gotovo da je uspio ukrotiti divlju kobilu. No kada se ona zadnji put džilitnula, on je zbog prevelike iscrpljenosti ljosnuo na poligon, posut sitnim pijeskom do članaka. Toliko mu je bilo krivo, da je od srdžbe izvukao sablju iza pojasa Divljeg Murata i nasrnuo na Munju, s namjerom da joj prereže vrat. Srećom, tu se našlo još par momaka, a najbliži mu je bio Mrki Hasan, koji ga je teškom mukom omeo da to ne učini. Zla krv, divlja ćud i mračni nagoni su ono što je karakterisalo Ali-bega, a to je ono što se nikako nije dalo promijeniti i što je najviše brinulo mula-Ejuba. "Jer, kako god mu je bilo svejedno zaklati onako krasnu kobilu, isto tako, bez truna sažaljenja, i da ne trepne, za najmanju sitnicu, ubio bi i čovjeka, siguran sam u to. Šta mogu učiniti da ga promijenim? Čini mi se: malo, ili nimalo!"

U vrijeme kada bi se vraćali s obuke, učitelj i učenik obično su rijetko koga zaticali u muškom dijelu Čardaka. Još dugo nakon toga svi su napolju obavljali razne poslove. Onako znojni, prvo bi odlazili u hamam da se istuširaju. Pritom bi svaki put vaspitač zagrlio vaspitanika, što je ostavljalo dojam velikog prijateljstva i bliskosti. Svlačili bi se u predulazu, ostavljali preobuku u svoje ormare i onako nagi odlazili svaki u svoju kabinu. U početku Alibeg se stidio pred mula-Ejubom svoje golotinje, ali se ubrzo navikao. Dok bi se svlačili i odlazili pod tuševe, vrli učitelj je pario oči na dječaku. I dok mu se ud ukrućivao stotinu na sat, on je skretao pogled s dječaka, nastojeći misliti na nešto deseto, kako bi relaksirao seksualnu potenciju, a ovamo je hvatao sebe u situaciji dok mu voda curi na usta od pohotne želje za Ali-begom. Krajnjim naporom se suzdržavao da ga ne siluje. Onda bi u zadnjem času proradila svijest i strogo ga upozorila da to ne smije

i sramotnim najnižim nagonima i strastima, na koje ga tako uspješno navodi sam prokleti šejtan. "Znam da ću za ove grijehe odgovarati i biti strogo kažnjen na onom svijetu, znam da će kazna biti vatra i Džehennem, ali svejedno, ja se tome ne mogu othrvati. I ne žalim, i ne kajem se – jer samo trenutak sreće s Ali-begom vrijedan je svake patnje, i ne može se platiti ničim." Mula Ejub je bio smrtno zaljubljen u svog učenika, bio je neopisivo sretan zbog toga i jedino je želio da ta sreća traje što je moguće duže, pa ako je moguće – i vječno. On bi najradije vodio ovako ljubav bez prestanka, čak i bez večere i bez spavanja. Ali to je nemoguće. Moraju poći u svoje sobe, odmoriti se, kako neko ne bi u šta posumnjao. Eto, zaškripala su vrata na predulazu. Možda neko dolazi na tuširanje i zatekne ih ovako, u ljubavnoj ekstazi. Šapnuo je Ali-begu da pođe u svoju kabinu. Premro je od straha. Očekivao je da se otvore vrata hamama. Ali, nije bilo nikoga. Nabrzinu se izbrisao ručnikom, obukao i izišao u predulaz. Tamo je vidio starog slugu Šahbaza. Meo je i uređivao prostoriju. Osjetio je ogromno olakšanje, kao da mu se stijena svalila sa srca. Još jednom je uzdrhtao i od same pomisli šta bi mu se moglo dogoditi da neko otkrije njegovu i Alibegovu tajnu, i prenese je Zafir-begu. Ne bi mogao reći: da li bi bilo teže podnijeti neizmjernu sramotu ili strašnu, užasnu kaznu, koju bi mu gospodar namijenio.

Sutradan je poučavao Ali-bega mejdanu sabljama, sa štitom i bez njega. Tada je zapazio da je on toliko moćan u dvoboju sabljama, da će mu uskoro biti teško naći premca. Imao je duge ruke, nevjerovatne reflekse, nepredvidive, precizne i snažne zahvate i pravovremenu odbranu od protivničkih nasrtaja. Gotovo da nije imao slabu tačku, koju bi protivnik mogao iskoristiti. Zatim je odlučio

da svom učeniku otkrije malu tajnu jer je smatrao da je upravo sada vrijeme za to. Kazao je:

– Dobro si usvojio znanje u rukovanju sabljom i štitom. Ali, moraš znati da u nekim zemljama ljudi umjesto sabalja nose mačeve i bore se njima.

Onda je iz prostorije za oružje i pribor donio u koricama dva mača, izvadio ih i pokazao Ali-begu. Ugledavši ih, dječak je bio oduševljen. Učitelj ga je uputio u sve tajne mačevanja, a učenik je pokazao da će njima isto tako vješto rukovati kao i sabljama.

– Eh, kada bih sebi mogao nabaviti ovakav jedan! – rekao je ushićeno.

Učitelj je samo to i čekao. Nema na svijetu šta ne bi poklonio svome ljubavniku za samo jedan doživljaj ljubavne ekstaze. Zato reče:

– Potpuno su isti. Odaberi sebi jedan. To ti je poklon od mene.

Dječak zviznu od radosti, a potom priđe učitelju i stade ga ljubiti, u usta. Poljubac se vaspitaču pričini kao opijum, poklon jednako vrijedan kao vaspitaniku mač. Zatim se prisjeti da bi dječak moga biti nesmotren i da ih, može biti, ko gleda. Nježno držeći vaspitanika za ramena, blago ga odgurnu od sebe i razgleda nije li ih ko vidio. Na njihovu sreću velika prostorija bila je sasvim prazna. Od toga dana gdje god bi polazio na konju, Ali-beg se nije odvajao od mača. Rukovanje njime, naravno, uz učiteljevu pomoć, doveo je do savršenstva. A na programu za današnju praktičnu obuku bila je još tehnika bacanja bodeža. I tu je učitelj pokazao zavidnu vještinu, bacajući bodeže iz mjesta i iz pokreta. Pokazalo se da je ova vještina za dječaka prilično teško savladiva te su obojica uložili

maksimum volje i napora kako bi došli barem do zadovoljavajućih rezultata.

– Za ovu vještinu – savjetovao je učitelj – važna ti je smirenost, dobra koncentracija, oko sokolovo i mirna ruka. Tebi, očito, nešto nedostaje, a to je svakako smirenost. Pravilno si usvojio tehniku bacanja, ali si nestrpljiv. To te čini nervoznim te ti ruke drhte, i to u odsudnom trenutku, upravo kada bodež napušta tvoju ruku. Evo, nastojat ćemo da te nedostatke otklonimo.

Uz trud obojice do kraja današnje obuke rezultati su bili itekako vidljivi. Onda su pošli u svoje sobe. A umjesto u hamam, ovaj put su odlučili poći u saunu. Tamo nije bilo nikoga. Za svaki slučaj mula Ejub je zaključao ulazna vrata. Tu su u ljubavnom transu proveli nekoliko nezaboravnih sati. Učenik je uživao u ljubavnim čarima jednako koliko i učitelj. Toliko je zavolio mula-Ejuba da se gotovo poistovjećivao s njime i da mu se činilo kako bez njega ne bi život mogao ni zamisliti. Ovih dana često se pitao: "Da li sam ja uopće živio prije mula-Ejubovog dolaska? Jesam, a kao da i nisam! On me naučio svemu. Šta sam uopće znao, prije nego što sam upoznao njega, svog učitelja? Gotovo pa ništa. Istina, trudio se i muderis Šefket Mulabdija. Ali, šta je to što sam od njega naučio, uporedi li se sa znanjem stečenim kod mula-Ejuba? Skoro ništa. A od Ejub-efendije toliko toga sam naučio, za kratko vrijeme. Toliko toga... On me naučio i šta je ljubav. On me naučio i šta je život. Ranije to nisam znao. Zaista vjerujem kako postoje ljudi koji su vam sudbinski predodređeni, kao što je, naprimjer, meni Ejub-efendija. Kao što sam, vjerovatno, i ja njemu." Slično je razmišljao i danas dok je zagrljen s Ejub-efendijom napuštao saunu. A zajedničkoj

večeri u blagovaonici prisustvovao je iznimno i Zafir-beg. Zbog brojnih obaveza on to rijetko čini. Tom prilikom izrazio je želju da sutrašnjoj praktičnoj obuci gađanja iz puške, džeferdara i kubure i sam prisustvuje. Takvoj njegovoj odluci obradovali su se i učitelj i učenik, ili su to zapravo odglumili. Jer autoritet gospodarov je toliki da je nemoguće pred njime ne osjećati sasvim izvjestan strah, tremu i nelagodu. No, on zbog obaveza rijetko ima vremena da bi se zanimao i za Ali-begov odgoj i obrazovanje. Ovo je sasvim slučajni izuzetak.

Zafir-beg se držao obećanja i prisustvovao je časovima gađanja iz puške, kubure i džeferdara. To je za učitelja Ejuba bio samo motiv više da od sebe da najviše što je znao i mogao. Svako od ova tri oružja objasnio je teoretski, a potom je pokazao kako se iz kojeg puca, naravno to je prvi i učinio. Zatim je strpljivo poučavao i Ali-bega. Rezultati su bili odlični da je gospodar Zafir-beg bio prezadovoljan i učiteljem i učenikom. Naročito je bio zaprepašten preciznošću kojom je mula Ejub pogađao metu iz sve tri vrste oružja. Tada je predložio:

– Sine Ali-beže, popodne i slobodnim danima, kada ne radite, izjaši malo s mula-Ejubom i upoznaj ga s našim posjedom. Osobito ga detaljno upoznaj sa Strmoglavinama i Beglukom. Možete ponijeti puške i loviti divljač, ili udice i loviti ribu.

– Povest ćemo i kerove – obradova se dječak očevoj ideji. – Možda ćemo poći već prekosutra, jer prekosutra je za nas neradni dan.

– Rado bih vam se pridružio, ali sam obavezan poći u Travnik, na vezirov poziv. No, svakako će biti novih prilika. A sada, Ejub-efendija – Zafir-beg se okrenu učitelju

svoga sina – imam jedan zanimljiv prijedlog za tebe. Naime, moj lični sekretar, ujedno i blagajnik, Mesud-efendija Kapara je star i teško bolestan čovjek. Mislim da neće biti u mogućnosti obavljati radne zadatke više, otprilike, od godinu-dvije. Za to vrijeme, koliko vidim, i ti ćeš svoj odgojni i obrazovni program s Ali-begom, ako Bog da, privesti hairli kraju, pa bi na mjestu mog ličnog sekretara i blagajnika ti mogao zamijeniti Mesud-efendiju. Šta misliš, da li si dorastao tim zadacima?

Mula Ejub se vidno obradova Zafir-begovoj ponudi te reče:

– Gospodaru Zafir-beže, sve obaveze koje prihvatim, smatram da sam im i dorastao. A tvoju ponudu prihvatam s iznimnim zadovoljstvom, velikom čašću i odgovornošću. Hvala ti što me toliko cijeniš i uvažavaš, a ja ću se truditi svim svojim snagama, umnim i fizičkim, da to tvoje povjerenje i opravdam, na najbolji mogući način.

– Uredu – kaza Zafir-beg – znači, neformalno smo se dogovorili, a pismeni ugovor sročit ćemo po tvome stupanju na novu dužnost. U tom ugovoru bit će utanačene sve pojedinosti našeg dogovora, kao što su: radni zadaci, novčana naknada, radno vrijeme, stan, hrana i drugo.

Time je razgovor bio završen, što je Zafir-beg i potvrdio, ustajući sa stolice. Mula Ejub mu se nakloni blagim klimanjem glave, na što on reče: "Allahimanet!" i pođe prema svome konju, koga su pridržavala dva seiza. Nedugo zatim u Čardak su također pošli učitelj Ejub i učenik Ali-beg.

7.

U hamamu su se kupala dva momka iz neposrednog Zafir-begovog osiguranja pa učitelj i učenik nisu imali nikakvih izgleda da neopaženo vode ljubav već su se samo okupali i pošli u svoje sobe kako bi se odmorili. Ejub-efendija je bio umoran zbog današnje naporne obuke, te je i odspavao oko dva sahata, a onda je sišao na večeru. Njegova soba se nalazila na gornjem spratu Čardaka, a Ali-begova na donjem. No, dječak je bio hiperaktivan i rijetko je danju boravio u svojoj sobi. Uvijek bi nalazio neku aktivnost koja bi mu pričinjavala lično zadovoljstvo, a naročito ako mu se otac nalazio u Čardaku. Mnogo vremena bi provodio i u ženskom dijelu Čardaka, družeći se s tri tete, tri očeve žene, i s poslugom. Sve je to znao Ejub-efendija pa se u određeno vrijeme spustio sam na večeru. U blagovaonici bi objedovali Zafir-beg, Ali-beg, tri Zafir-begove žene, s kojima se oženio nakon Esma-hanumine smrti, i ni sa jednom nije imao djecu, te zapovjednik tjelohranitelja Irhan Katil, sekretar i istovremeno i blagajnik Mesud-efendija Kapara te zapovjednik askerima i od Zafir-bega namješteni zapovjednik cijele Kule Divlji Murat, njegov zamjenik Mrki Hasan, glavni nadzornik cjelokupnog imanja Teufik Ružni, njegov zamjenik Refik Ćustić, glavni imam na cijeloj Gradini Hamza-efendija Kavazi, te (iz poštovanja i zbog zasluga) stari baščovan Mušir Talać i Ali-begov vaspitač Ejub-efendija. Tako je gospodar, kad bi bio prisutan, za večerom imao sve glavne osobe na svome imanju s kojima se mogao posavjetovati i dogovoriti oko svih sutrašnjih poslova na svojim mnogobrojnim posjedima. Askeri su imali svoju blagovaonicu u Kuli i s njima se hranila i cjelokupna posluga

Kule. I muška i ženska posluga Čardaka hranila se u zasebnoj trpezariji unutar Čardaka. U Čardaku su spavali svi pobrojani, koji dolaze na večeru, još pet momaka iz Zafir-begovog osiguranja, tri kuharice, dvije spremačice, dva gospodareva kurira kao i dva stražara na ulazu u Čardak te, eventualni, ugledni musafiri. Pri ulasku u trpezariju mula Ejub je razgledao po njoj i zapazio slike u boji, Zafir-begov portret i portrete njegovih predaka i rođaka. Naročito je bila impresivna slika Zafir-bega na konju, pod punom ratnom opremom. Također je zapazio da su svi na broju za večeru i da fali samo još gospodar. Večera je svima poslužena, ali niko nije počinjao jesti dok ne dođe Zafir-beg. Takav je strogi običaj, ako je gospodar na Gradini. Čim se ukazao na vratima, klimnuo je glavom u znak pozdrava, sjeo u pročelje blagovaoničkog stola i glasno rekao:

– Bujrum, i prijatno svima!

Svi su uglas odgovorili:

– Hvala, gospodaru, da te Allah, dželle šanuhu, poživi! – proučili bismillu i tek tada počeli večerati.

To je bila uobičajena ceremonija prije svakog obroka. U Zafir-begovom odsustvu, njegovu ulogu, ulogu gospodarice, preuzimala bi njegova najstarija žena Rabija. Nakon večere, po običaju je služena kahva, ili čaj, te čibuk duhana, za sve koji bi to željeli. Nakon što je srknuo par gutljaja kahve i duboko povukao u se nekoliko dimova iz čibuka, gospodar progovori:

– Sutra odlazim u Travnik na redovno godišnje savjetovanje kod vezira. U mom odsustvu svi znate svoje dužnosti, znate da ne želim neprijatnih i nepredviđenih iznenađenja. Hasane, znaš da Riđuša ovih dana treba da

se oždrijebi. Zato naročito pripazi na nju i skreni pažnju veterinaru Nazifu, da sve prođe kako treba.

– Razumio sam, gospodaru – reče Hasan, a zatim potvrdno klimnu glavom, dok se Zafir-beg okrenu Mesud-efendiji i nastavi:

– Mesude, plaća Ejub-efendiji od danas se povećava na hiljadu i trista madžarija godišnje.

– Gospodaru, primio sam na znanje – reče i potvrdno klimnu glavom i blagajnik.

Ejub-efendija prvo se iznenadi takvim priznanjem da se jedva snađe i nekako promuca:

– Hhvala, ggospodaru!.. Trudit ću se da... da opravdam svaku madžariju.

Svi su u njega znatiželjno buljili, dok je nekima iz očiju virila bolesna ljubomora.

Sutradan je Zafir-beg sa svojih šest tjelohranitelja odjahao u Travnik, a prekosutra, nakon doručka, Ali-beg i Ejub-efendija krenuli su u obilazak imanja begovske porodice Turkića. Sa sobom su poveli dva kera i ponijeli lovačke puške. Mula Ejub je za pojasom imao svoju omiljenu sablju damaskiju, a kao što vam je već poznato, Ali-beg se nije odvajao od mača, dobivenog na poklon od svog voljenog učitelja. Mula Ejub je jahao Bedeviju, kobilu arapske pasmine, dobivenu od Zafir-bega, a Ali-beg je najradije jahao Šarca, konja mirnog i poslušnog svome gospodaru, a za sve ostalo važio je kao konj bez straha i mahane. Od Kule su se spustili serpentinama niz plaho strmo brdo, prešli oko dvije stotine metara i stigli do Usore. Pred njima su njušeći zečije tragove trčkarali kerovi, zalazeći u nepregledne mlade vrbike, izgoneći otud zečeve, tjerajući ih daleko ispred konjanika, i uz lavež i golemu larmu,

shvatali da su nedopustivo isprednjačili, pa bi se cvileći zadovoljno ponovo vraćali konjanicima. Bilo je ljeto pa rijeka nije bila plaha, kao kada se s jeseni i s proljeća okiša i kada nabuja i podivlja. Tada se često zamuti kao oranje i nosi sve pred sobom. A sada su konjanici odmarali oči na njenom smaragdnom zelenilu i ljepoti. Gledali su kako je blizu obala prekrivena "macama", koje je vjetar nemilica nanosio s vrba, dok su se iznad njene površine, i metar u visinu, praćakale i presijevale pastrmke, šarani, bjelice i druge ribe. Bila je druga polovica juna i čitav predio, s rijekom i oko nje, izgledao je čarobno. Nakon pola sahata jahanja Ali-beg reče da skrenu ulijevo, na kolski put, kojim su Strmoglavčani tjerali stoku na rijeku da se napoji. Jahali su petnaestak minuta kad ugledaše prve strmoglavačke kućerke kako se penju uz izduženo brdo, koje na vrhu završava golim, većim dijelom stjenovitim, hrptom. Neke kućice su bile spolja taze okrečene, neke su vidjele kreča veoma davno i bile iskljuvane kljunovima žuna, dok je bilo i onih koje nikada nisu okusile kreča.

– Oni nisu potpuni naši kmetovi – svojim glasom tišinu prekide Ali-beg. – Hoće nasilu da budu slobodni seljaci. A ne mogu. Niti oni mogu bez nas, a niti mi bez njih. Obrađuju i svoju i našu zemlju. I mrze nas. Ali ni mi njih ne volimo. Ako ih aba ne pretvori u naše potpune kmetove, e, onda ću to ja sigurno učiniti.

– A kako to zamišljaš postići? – upita znatiželjno mula Ejub.

– Smislit ću već nešto – odgovori samouvjereno dječak.

Pokoji muškarac vidio se kako obrađuje poljoprivredu na komadiću neplodne zemlje, ili kako čuva stoku, dok

se sve ostalo sklanjalo ispred njih kao ispred agresorske vojske ili ispred teške zarazne bolesti. Pritom su ih žene i djeca gledali mrko i s mržnjom u očima poput najgoreg neprijatelja. Činilo im se da ispred njih čak i psi bježe, sklanjaju se u svoje pseće kućice i otud prijeteći zavijaju i ljutito reže na njih. Prošli su kroz selo, a da se ni s kim nisu ni pozdravili, a kamoli koju ljudsku riječ prozborili. Išli su ravno hrptu i jednom od usječenih pješačkih stazica prešli s onu stranu hrpta i stali se spuštati u drugi dio sela, poznat kao Begluk. Ni tu nije bilo mnogo mještana, ali je atmosfera bila kudikamo opuštenija nego ona u Strmoglavinama. Ispred njih se niko nije sklanjao, niti su ih strijeljali onakvim mrkim pogledima. Oni su davno prihvatili svoj status potpuno zavisnih Zafir-begovih kmetova i bili su mu zahvalni za sve što čini za njih. Mula Ejub nazva selam jednom starini, on rado prihvati, a potom su kratko popričali o usjevima, vremenskim prilikama i sličnim svakodnevnim pojavnostima. Vidjelo mu se na licu veliko zadovoljstvo, čak i ponos, što su ga učene efendije udostojile ne samo pozdrava već i kratkog razgovora. Uvidjevši da ovako neće obići imanje ni za deset dana, Ali-beg natjera konja prvo u kas, a zatim u galop. Cilj im je bila šuma tri-četiri kilometra udaljena od sela. Prošli su kroz rijedak i kržljav borik da bi izbili na omanji proplanak, obrastao jagodama. Bilo ih je posvuda uokolo da se od njih sve crvenjelo. Brali su ih dječak, godinu-dvije mlađi od Ali-bega, i djevojčica, dvije-tri godine mlađa od dječaka. U njihovoj blizini nalazila se dva sepetića uvršena raznovrsnim gljivama, a najviše vrganjima. Jagode su brali u manje drvene čanke. Jedan je stajao pored njih, napunjen jagodama, a u drugi su brali zajedno. Čim ugledaše došljake, prekinuše s branjem i zablehnuše se u njih.

Mula Ejub nazva selam, dječak otpozdravi i uspravi se. Umjesto pozdrava Ali-beg upita prilično strogo:

– Kako se zovete i odakle ste?

– Ja sam Mujo Fehmić iz Strmoglavina, a ona se zove...

– Nisam tebe pitao kako se ona zove. Valjda zna i ona pričati. Osim ako nije nijema! – obrecnu se na Muju Ali-beg.

Svi odjednom svrnuše poglede na djevojčicu, okruglog lica i duge upresmane kose, čije su usne bile umrljane jagodama. Ona se zastidje i pocrvenje, a onda promuca:

– I... ime mi je Ajka, a pre... prezivam se Zlatkić.

– Jesi l' i ti iz Strmoglavina?

– Ja... Ja sam iz Begluka.

– Hm, ti iz Begluka, on iz Strmoglavina! Nešto mi tu nije jasno... Otkud onda zajedno?!

– Idemo skupa u mekteb na vjersku pouku. Ona mi je drugarica pa...

– Opet ti trčiš, kao ždrijebe pred rudu, iako tebe ništa nisam pitao! I kako se ti, Strmoglavčanin, usuđuješ brati gljive i jagode na mome posjedu?! Zašto šutiš, odgovori?! – prodera se Ali-beg.

– Mislili smo da je ova šuma državna. Da smo znali da je...

– Kome ti lažeš?! Državna šuma je kilometar odavde, vidiš, počinje u onom tamo potoku. A vi, Strmoglavčani, pokradoste i drva i sve što vam dođe do ruku. Nemoj da te ponovo uhvatim u krađi, jer ćeš se provesti mnogo gore! – reče srdito Ali-beg i zamahnu trožilnom kandžijom,

koja se omota oko Mujinog tijela. Zatim skoči s konja i nogama pošuta prvo sepetiće s gljivama a zatim i čanke s jagodama. Penjući se na Šarca, još jednom se prodera:

– Šta još čekate? Hajde, gubite se, da vas moje oči ne vide!

Mujo poče da sakuplja sepetiće i čanke, kad Ali-beg zaprijeti:

– Ne sakupljajte to već se čim prije gubite s moga imanja, inače!...

I ponovo zamahnu trožilnim bičem koji se ovaj put ovi oko Mujine glave rasijecajući kožu na dječakovom licu i orući krvave brazde. Kad zamahnu ponovo, mula Ejub pritjera kobilu i uhvati ga za ruku, odlučno govoreći:

– Dosta je više, Ali-beže! Idemo odmah...

Ali-beg natjera konja na Muju, konj grudima udari dječaka, a zatim se prope na stražnje noge i stade da njišti. Mujo ostade ležati na zemlji, dok Ali-beg oplete Šarca po sapima i konj se dade u galop. Ustopu ga je pratio Ejub-efendija. Dugo su galopirali šumskim kolskim putem, a onda Ali-beg svrnu konja i tako izbiše na dugačak nepošumljen plato. Ispred su kerovi podigli jato fazana, koji su krešteći svojim prodornim glasom naletjeli tik iznad njihovih glava. Bila je to idealna prilika za dobre lovce. I Ejub-efendija i Ali-beg nanišaniše i opališe, da se dva pucnja skoro sliše u jedan. Ali na zemlju pade samo jedan fazan. Onda Ali-beg ponovo nanišani na par fazana zaostalih iza svog jata. Ovaj put bio je bolje sreće, ili je bolje naciljao. Ptica je pala tik pred Šarčeve noge. Džigi, jedan od kerova, donese mula-Ejubovog fazana i ostavi ga pored drugog fazana. Zatim se izmače do drugog kera, čučnu na zadnje noge kao i on i psi se stadoše

odmarati, dišući ubrzano isplaženih jezika. Oba jahača sjahaše. Onda mula Ejub progovori, pogađajući dječakove istovjetne misli:

– A da se malo odmorimo, ovdje u hladovini, šta veliš?

– Mislim da bismo mogli ovdje i ručati, vrijeme je, učitelju.

Prvo su namirili konje, ustaknuvši im torbe pune zobi. Zatim su sa sedala skinuli torbe s hranom, povadili hranu te sjeli da jedu. I pošto su nakon telećeg pečenja i prženih krompira lijepo zasladili s par baklava i sve to zalili medenim šerbetom, mula Ejub kratko razmisli pa reče:

– Ne misliš li da si malo pretjerao u strogosti prema Muji... Fehmiću, ako se ne varam?

– Ne, ne mislim – usprotivi se mladi beg, malo razmisli pa dodade: – I što to tebe uopće briga?

– Jest, briga me. Jer sam bio s tobom u društvu. Jer si mogao samo sebi navući veći belaj na glavu. I, na kraju, ja sam tvoj učitelj i vaspitač.

– Sve to stoji i sve je to uredu što si rekao. Ali poslušaj sada i ti mene, šta ću ti reći. Jest da te mnogo volim i da sam od tebe mnogo naučio. Ali, ubuduće, kada šta kažem – nikada me ne ispravljaj! A kada šta učinim – nikada me ne kori zbog toga! I nikada ne zaboravi – da sam ipak ja tvoj gospodar, a ti samo moj sluga! Prvi put kada to zaboraviš, otjerat ću te iz službe. Ili ću te kazniti na neki drugi način! Jesi l' razumio, moj voljeni učitelju?!

Shvativši da je Ali-beg čudovište u ljudskom obliku i da s njime nema šale, mula Ejub klimnu potvrdno glavom. No, to mladom gospodaru nije bilo dovoljno pa je i dalje insistirao:

– Učitelju, zadnji put te pitam: jesi l' razumio?!

– Da, sasvim sam razumio! – glasno potvrdi učitelj.

– Ovdje je, učitelju, život opor i nemilosrdan. Borba s vukovima! Pa ili ćeš ti rastrgati njih ili će oni tebe. Treća mogućnost ne postoji. Ja sam u životu nepokolebiv i nemilosrdan borac. To mi je u genima naslijeđenim od predaka, koji su se borbi za opstanak učili stoljećima. Otpornosti me uči i sam život u ovoj bosanskoj vukojebini, u ovim prokletijama otomanskog, tamnog, vilajeta, Bogu iza nogu. I da znaš, kako budem odrastao, i jačao, svakim danom postajat ću sve brutalniji, sve beskrupulozniji i sve nemilosrdniji. To je jedini pravi put kroz život, put opstanka, u današnjoj Osmanskoj Carevini. Sve drugo je ravno samoubistvu. Upamti to dobro. Kada si sa mnom u društvu – ili ćeš se ponašati kao i ja, ili – sa mnom uopće nećeš ni biti! A sada ćemo nastaviti obilaziti granice našeg posjeda s istočne strane. Zaobići ćemo Doboj i krenuti ka Derventi. Ni u nju nećemo ulaziti, kako se ne bismo suviše zadržavali nego ćemo produžiti ka Prnjavoru. Usput ćemo češće nailaziti na sela s pravoslavnim življem. I oni su naša raja, naši kmetovi i, zasada, s njima uglavnom nemamo naročitih problema.

8.

Učitelj i učenik strpaše fazane u rančeve, uzjahaše site i odmorne konje, pozvaše zviždukom kerove koji su, tražeći sebi hranu, bili malo dublje odlutali u šumu. Psi poslušno krenuše ispred njih, njušeći tragove divljači,

uznemiravajući je i tjerajući često prema konjanicima. Bili su to najčešće zečevi i fazani, ali i krupnija divljač kao što su srne, jeleni i divokoze, te krvoločnija kao divlje svinje pa čak i vukovi. Medvjede još nisu vidjeli, ali je Ali-beg tvrdio da i njih ima, jer ih je lično vidio u par navrata kada bi ga otac poveo sa sobom u lov. Onda su dugo jahali punim galopom, šutjeli i razmišljali svaki za sebe. Kada su kerovi natjerali zeca tako blizu da bi se mogli kamenom dobaciti do njega, mula Ejub ne odolje, izvadi pušku iz futrole, pažljivo nacilja i opali, a zec napravi u trku saltomortale i osta nepomičan. Ovaj put mu pritrča ker Čupko, pokupi ga sa zemlje i donese pred gospodare. Učitelj se sagnu, dohvati zeca iz Čupkovih usta i stavi u ranac, pored fazana. Jahali su tako barem sahat vremena kada naiđoše na ogromno stado ovaca.

– Ovo je naše stado. Broji preko hiljadu ovaca, a čuva ga jedanaest čobana, naoružanih i sa psima ovčarima – obavijesti učenik učitelja.

Čobani im se obradovaše. Konjanici sjahaše, pustiše konje da pasu, a oni sjedoše i u razgovoru provedoše pola sahata s čobanima. Čobanbaša ih obavijesti da zasada nemaju većih poteškoća, da im je snabdijevanje hranom i drugim potrepštinama redovno i da s divljim zvijerima uz pomoć oružja i pasa ovčara uglavnom izlaze nakraj, bez većih gubitaka u stadu. Na polasku Ali-beg naredi čobanbaši da mu zakolju oveće janje, da mu ogule kožu i očiste ga kako bi ga on ponio sa sobom. Mula Ejub se u sebi čudio šta će pored fazana i zeca Ali-begu još i janje. Na polasku on čobanima pokloni jednog fazana, a mula Ejub niti ga je pitao o potrebi za tolikim mesom niti je on osjećao potrebu da šta objašnjava. Nedugo zatim izbili su na čistu i pitomu rječicu Ukrinu. Tu su napojili žedne

konje, povezali ih za johe pa se dugo kupali u svježoj vodi Ukrine. Zatim su vodili ljubav do iznemoglosti, kako bi se ponovo kupali. Do prvog mraka ostala su otprilike dva i po sahata. Oni se obukoše, pojahaše konje i uputiše se zelenom obalom pored zelene rijeke. Išli su korakom kada naiđoše na stazicu koja se iz šume spuštala do rijeke. Njome su očito šumske životinje dolazile na rijeku da se napoje. Ali-beg skrenu na stazicu. Išli su tako stotinjak metar kada se ispred njih rastvori gusto šipražje, a ukaza se vrljikama ograđena nevelika avlija. U njenoj sredini stajala je poput iznikle pečurke lijepa drvena kućica. S lijeve strane bila je manja baraka, koja je služila kao konjušnica, a s desne strane bilo je iskopano neveliko jezero, što ga je punio pjevljivi šumski potočić.

– Raj na Zemlji! – uskliknu oduševljeno učitelj.

– I u tom raju mi ćemo provesti makar jednu noć! – nadoveza radosno učenik.

Konje su odmah raspremili, a zatim ih pustili da u avliji pasu sočnu travu. Iznad njih se uzdizalo šumovito brdo pa se avlija i sve što ona u sebi sadrži skrivalo u debeloj hladovini. Mali posjed je bio sa svih strana dobro ukriven gustom šumom i neprohodnim šipražjem i pružao je svojim gostima ugodnu svježinu. Ali-beg je znao gdje gosti skrivaju ključ od kućice te ga uze i otključa ulazna vrata. Unutar su se nalazila četiri improvizovana kreveta s jastucima i ćebadima, dva od hrastovine sklepana ormara za stvari, drveni čiviluci za odjeću i oružje te ognjište s lancem i verigama iznad njega. Pored se nalazio neveliki bakrač i oko ognjišta poredane četiri skemlije. Između ognjišta i drvenog zida bio je skrojen jelov sto i s tri strane tri klupice. Na stolu, uza zid, bili su poredani dva vrča i dva lončića za vodu, te drveni čanak, četiri

bakarna tanjira i u svakom po jedna drvena kašika. Na zidu, isklesanom od brvana, iznad stola, pričvršćena vodoravna daščica i na njoj svjetiljka uljanica. Oni unesoše stvari i složiše u ormar, a meso ostaviše na sto. Sedla, konjsku opremu i zob unesoše u štalu. Zatim iz ćošeta uzeše dva račvasta kolca i pet-šest lijepo uglađenih i zašiljenih drvenih ražnjeva. U šikari ubraše suhih ogranaka i panjeva te odlučiše da potpale vatru i prije noći ispeku svo meso. Ubrzo pored čistog potočića, koji je veselo pjevušio i neumorno punio malo jezero, zapucketa vatrica, stvarajući idiličnu atmosferu. Oni isjekoše svo meso na komade, nataknuše na ražnjeve, ražnjeve, jedan iza drugog, metnuše na račvasto kolje i stadoše peći. Ono što nije bilo za jelo, dadoše Džigiju i Čupku, koji su pored njih zadovoljno škevorili. Meso je bilo gotovo kada je avliju stao grliti prvi mračak. Oni pustiše kerove na kapiju da malo protrče i eventualno zaslade večeru kojim slatkišem, ako im nije bila po volji ili ako ih količinski nije zadovoljavala. Višak mesa zamotaše u Ali-begovu naročitu, za tu namjenu rađenu, kožnu torbu i zavezaše je za jednu gredu u kolibi, kako bi joj pristup eventualnih pacova i miševa bio onemogućen. Tek tada izađoše i izvališe se u mehku travu, kako bi rahat večerali, uživajući u nezaboravnom nadolaženju večeri u nepatvorenoj prirodi. Zalogaje janjetine, zečevine i fazančevine zalivali su vrčevima hladne vode iz potoka. Onda skuhaše kahvu, srknuše par gutljaja, dok mula Ejub užitku pridodade i lulu duhana. Pušeći nešto se bio duboko zamislio i u mislima daleko odlutao.

– Život je vrlo kratak i prolazan. A čovjek može smatrati da je živio samo one trenutke, ili periode, svoga života kada je u nečemu uistinu uživao. Pa bila to priroda, umjetnost, nauka, muzika, prijateljstvo ili ma šta drugo.

Sve ostalo i nije život, već samo mučno otaljavanje nečega što ljudi nazivaju životom – prvi naruši slatku tišinu mula Ejub.

– A ljubav, učitelju, nju li si namjerno zaboravio?

– Ne, nisam. I ljubav, svakako, i još mnogo drugih stvari koje nisam stigao da nabrojim.

– No, ljudi mogu uživati u zlu kao i u dobru. Ako je to tačno, zar je onda to smisao njihovog života?

– Da, nažalost, to je onda za njih smisao života. Samo, što nijedan čovjek ne živi život onako kako bi želio već onako kako jedino mora.

– To je, onda, fatalističko gledanje na život i na svijet? A po tom gledanju čovjek ne može biti kriv nizašta, jer čitav njegov život do najsitnijih delja, je unaprijed određen, Božijim davanjem, zar ne?

– Da, sasvim si u pravu. Čovjek ne može uticati na vlastitu sudbinu i nije nizašta kriv. Jer čovjek nije postojao i nije imao bilo kakvu svijest prije negoli je Stvoritelj i odlučio da ga stvori i da mu određenje, to jest sudbinu za čitav život. E, vidiš, ja se s time ne slažem iz prostog razloga: ako bi Bog, kao takav, postojao, onda se postavlja pitanje: čemu, kakav smisao i svrha stvaranja takvog čovjeka?! Tada se sve pretvara u jedan nametnuti, veliki besmisao postojanja: čovjeka, života i univerzuma. Tada se postavlja pitanje i postojanja samog Stvoritelja. Jer On takvu neozbiljnost i banalnost ne bi sebi nipošto dozvolio.

Ejub-efendija se primače tik uz Ali-bega, nasloni svoje usne na njegove i poče ga strastveno ljubiti. Ljubav nakon večere i kahve učini se mladom Ali-begu isto što i šlag na tortu uzbuđenjima uvršenog a ipak krasnog dana. A da uzbuđenjima još nije kraj i da najveće uzbuđenje

upravo predstoji, a koje će barem nakratko prekinuti njihovo ljubovanje, pobrinuo se slijed događaja. Mirnu noć naruši iznenadan urnebesan lavež i skvičanje kerova. Tada se i šuma stade tresti i prolamati, a zatim i ljutito brundanje i mumlanje nepoznate sile, da je sve sličilo kao da im se primiče strašna oluja, koja ruši sve pred sobom i koja će se svakog časa sručiti i na njih i na čitavu avliju. Oni nakratko osluhnuše, a onda Ali-beg uskliknu:

– Medvjedi!

– Da, medvjedi! – potvrdi i mula Ejub. – Idi uvedi konje u štalu i zakračunaj vrata iza sebe, a ja ću se pobrinuti za ostalo!

Psi su pružali otpor i usporavali medvjede koliko su mogli. Ali, gdje bi miševi protiv lavova. Protiv sebe su imali medvjeđi par, mužjaka i ženku, koji su obarali manje drveće, bacali kamenje; i to rutavo klupko medvjeda i pasa ipak se malo-pomalo primicalo avliji. Psi su, nasreću, usporili medvjeđe napredovanje onoliko koliko je Ali-begu bilo dovoljno da skloni konje i mula-Ejubu da uđe u kuću, uzme pušku i otvori prozor. Medvjedi su preskočili potok, provalili vrljike, kao da su slamke sasušene trave, i izbili gotovo pod prozor, četiri-pet metara od mula-Ejuba. On je znao da su idealna meta i da ih otuda ne može promašiti. Još je bilo prilično vidno i on je nanišanio na bližeg. Zrno ga je pogodilo u trbuh. Bila je to zapravo ženka, koja je bolno zamumlala, a potom stala urlikati od bola. Okrećući se na sve strane i oko svoje osi, medvjedica je učas pretrčala avliju, prolomila ogradu na drugoj strani i jednako urličući otrčala kroz šumu. Po glasovima koje je ispuštala, a koji su bivali sve tiši i tiši, znali su da se udaljava. Ustopu ju je pratio mužjak, isto tako bolno negodujući baš kao da je i sam pogođen. Kada

su bili sigurni da su medvjedi negdje daleko, učitelj i učenik su izašli na avliju. Doduše, iznijeli su i puške sa sobom, da im se nađu pri ruci, ustrebaju li. Ali-beg je iznio alat te su popravili oštećenu ogradu. Konje više nisu izvodili napolje već su im ustakli torbe pune zobi. Tek tada su mogli obratiti pažnju i na kerove. Bili su živi, što su učitelj i učenik smatrali najvažnijim. Ali su bili izranjavljeni, ugruhani i uplašeni. Čupko je hodao na tri noge. Kada su ga pregledali, konstatovali su nagnječenje, ali ne i lom noge. Našli su među svojim stvarima malo mehlema, krpu i previli mu nogu te mu tako olakšali patnju. Uskoro su oćutili vučije zavijanje, u šumama nedaleko od avlije. Kao da su nanjušili ljude i konje u avliji. Odgovorili su im kerovi lavežom. Zato su premoreni gosti avlije pošli na počinak odmah, dobro zakračunavši vrata i s napunjenim puškama na dohvat ruke. Ujutro se prvi probudio mula Ejub. Naložio je vatru, u bakarni kotlić nasuo kukuruznog brašna, što su ga ponijeli sa sobom, i vode i tako svario puru. Čim se probudio i Ali-beg, navadio im je tanjire pure i dobro posuo ovčijim sirom, što im ga na rastanku dali njihovi čobani. Nakon pure popili su jaku crnu kahvu. Zatim su dugo vodili ljubav, da bi sve to začinili nezaboravnim kupanjem u svježoj vodi Ukrine. Po povratku u avliju nahranili su konje i pse, još jednom pogledali Čupkovu ozlijeđenu nogu i zaključili kako bi mogli odmah nastaviti obilazak imanja, ali za svaki slučaj ne bi bilo loše ostati u avliji još jedan dan i noć kako bi s Čupkom bilo sve u najboljem redu. Toga dana nije se ništa posebno dešavalo. Uglavnom su vodili ljubav i kupali se u čistoj zelenookoj ljepotici Ukrini. Tek, par prijepodnevnih sati lovili su štapovima, što su ih zatekli u kućici,

ribu, pastrmku, koju su zatim pekli na žaru. Jedan dio su odmah pojeli, a veći dio su odlučili ponijeti kao zalihu hrane, zajedno s ostalom hranom. Popodne su izašli u lov. Ustrijelili su jednu srnu, ogulili je, njeno meso isjekli i ispekli na ražnjevima, kako bi imali za sutrašnji put. Vraćajući se iz lova, ubrali su gljiva različitih vrsta, koje je učitelj odlično poznavao, pekli ih nakon večere na žaru i uživali u njihovom izvanrednom okusu. Osim zavijanja vukova u blizini i psećih odgovora lavežom ni te se noći nije ništa dramatično događalo.

Avliju su doveli sasvim ured, brvnaru zaključali, a ključ ostavili gdje su ga i našli. Svi su bili odmorni: ljudi, konji i kerovi, baš kao kada su kretali u obilazak s Gradine. Vratili su se do rijeke, jahali sahat vremena korakom njenom obalom, a zatim je napustli i krenuli ka Prnjavoru. Varošicu su zaobišli i nastavili galopom prema Banjoj Luci. Prolazili su pored nekih sela s pravoslavnim življem, uglavnom zaobilazeći ih. Mnogo prije Banje Luke skrenuli su lijevo, putem prema Tesliću. Spuštajući se s planine Borja ka Maloj Usori, ugledali su ogromno stado, od oko dvije hiljade ovaca. Dok su mu se približavali galopom, zapazili su da ga čuva petnaest čobana sa psima ovčarima. Mala Usora im je služila kao najbliže i najsigurnije pojilište. Upravo su je napuštali pošto su u njoj napojili žedno stado. Dok su im se približavali, Ali-beg pokuša da objasni mula-Ejubu:

– Nekada se ovo zemljište smatralo državnim, a Džafer-beg i njegova dva brata i tada su ga svojatali, najviše zbog rijeke. Branili su našim čobanima da ovdje napasaju stada i da ih poje na rijeci. Zbog toga smo s njima imali dva oružana sukoba, s desetinom mrtvih i ranjenih

ljudi s obje strane. Zatim je moj otac uredno otkupio od države ovo zemljište i dobio carsku tapiju na njega. Radi se oko dva-tri kilometra kvadratna zemljišta. Međutim, Džafer-beg i njegova braća ponašaju se jednako kao i ranije. Džaba što im je aba pokazivao tapiju, i dalje tvrde da je ovo njihova zemlja, napasaju i poje na njoj svoja stada, a nama zabranjuju, štaviše, prijete nam ponovo silom i konačnim obračunom.

Približavali su se peterici čobana, koji su se, opazivši dolazeće jahače, stali grupisati, pretpostavljajući da su jahači s Gradine. Ali-beg među čobanima opazi Zijad-bega, najmlađeg od trojice braće. Jahao je rasnog konja, vrane boje. Odmah to dojavi mula-Ejubu:

– Pripremi se, bit će gužve. Tu je i ratoborni Zijad-beg! Iako je stariji od mene makar dvije godine, ne bojim ga se.

Čobani su odmah pojahali konje, a barem sedam-osam njih bili su naoružani sabljama, dok je Zijad-beg, jedini, pored sablje imao i pušku. Dojahavši do njih, Ali-beg zategnu jako dizgin i jedva uštopa Šarca, tik ispred Zijad-begovog Gavrana. Za njim prispje učitelj koji nazva selam, ali selam niko ne prihvati. Umjesto pozdrava Ali-beg oštro upita:

– Kako se usuđujete, Zijad-beže, napasati stada na našim pašnjacima i pregoniti ih do rijeke preko naše zemlje, a da nas niste barem upitali?!

– Ova zemlja nikada nije bila, niti će biti, vaša! Za nju su moji djedovi, begovi Hošići, još birvaktile prolivali krv. Ona je natopljena njihovom krvlju i zato nam je ona sveta. Stoga je bolje za tebe da se skloniš na vrijeme s naše zemlje, jer bi se mogao loše provesti! – odgovori isto tako prijetećim tonom najmlađi beg Hošić.

– Oooo! Pa ti i prijetiš, a znaš da je moj otac otkupio od države ovu zemlju i da ima na nju pismenu tapiju! Crno na bijelo.

– Neka đavo nosi i tebe i tapiju! Gubi se ili ćeš morati braniti ovu zemlju tim tvojim kafirskim mačem! – dreknu Zijad-beg, uhvativši se za balčak sablje i suzdržavajući se krajnjim naporom da ne jurne na Ali-bega. Tada se između njih umetnu mula Ejub, govoreći:

– Ne daj da te isprovocira, Ali-beže. Idemo o ovome obavijestiti tvog oca, a on najbolje zna šta mu je činiti.

– Ti se u ovo ne miješaj, Ejub-efendija, a ja ću sa Zijad-begom riješiti čija je ovo zemlja.

– Bezbeli da hoćeš. Izazivam te na mejdan, pa ko pobijedi, neka je njegova i zemlja. A evo i svjedoka! – dreknu razljućeni Zijad-beg, izvuče sablju iz korica i tako silno jurnu na Ali-bega, da mula Ejub za dlaku ustuknu i jedva sačuva živu glavu.

– Begovi Turkići nikada nikome nisu bježali s mejdana, pa neću ni ja tebi, Zijad-beže! – zaurla od srdžbe mladi Ali-beg, koji odmah potegnu dugački dvosjekli mač.

Sve da je i htio nešto poduzeti, da onemogući borbu dvojice mladića, mula Ejub se sjeti da nema pravo na to. Zar nije prekjučer obećao Ali-begu da ga neće sprečavati u postupcima niti mu protusloviti riječima? Da, kada je to od njega zahtijevao, Ali-beg je bio jasan i kategoričan. Pa ako ništa ne može učiniti da mu pomogne, onda može ovako, u glavi, vagati šanse, čije su veće, od dva mejdandžije. "A Zijad-beg je nešto stariji, izgleda čvršći i svakako je iskusniji. Ima odličnu sablju i lukav je. Ali-beg ima duže ruke, vižlast je, spretan i okretan, mač mu je malo duži, ali i lakši pa zato i povoljniji za rukovanje

od sablje. Prevagu bi mogla odnijeti i činjenica da sam ga dobro obučio svim vještinama mačevanja, osobito raznim trikovima. Šteta za obojicu. Tako su mladi, a već ne znaju cijeniti i voljeti život!" Stariji mladić je još uvijek napadao. Stalno je u ofanzivi. Mlađi uzmiče, kao da želi da upozna mogućnosti starijeg. No, kada se Zijad-beg malo izduhao, ispromašao i zamorio, zaustavljen je u početnoj inicijativi i neprekidnim atacima i tek tada je borba postala ravnopravna. "Šanse su im fifti-fifti", mislio je Ejub-efendija. "O pobjedniku može odlučiti sitnica, ili kakva slučajnost." Ali, šta se to događa? Došlo je do totalnog preokreta. Ali-beg je preuzeo potpunu inicijativu. Sada je on stalno u napadu, diktira tempo i način borbe. Na Zijad-begovom licu već se opaža strah i mali zamor. Njemu bi trebalo predaha. Ali predah mu ne dopušta protivnik koji kidiše kao osica. Stariji momak već je u očaju, snage su mu na izmaku, mlađi se već poigrava s njime. Mogao bi svakog časa da okonča borbu, ali neće. Želi pokazati koliko je superioran, želi protivnika ne samo pobijediti već i uniziti. Evo, sada je napravio fintu, zatim eskivirao udesno. Zijad-beg je zamahnuo iz sve snage i promašio ulijevo, sablja mu je teška i jedva je podiže. Mač pogađa sablju sa strane i evo ona leti iz vlasnikovih ruku uvis. Mlađi momak je hvata u zraku i Zijad-beg je razoružan. Sada mu život ovisi isključivo od Ali-begove milosti. Zijad-beg nagonski tjera Gavrana natraške. Ali sve mu je uzalud. Ali-beg ga prati ustopu s izmahnutim mačem. Mula Ejub se ne suzdržava. Želi spriječiti nesreću. On viče koliko ga grlo služi:

– Ne, Ali-beže! Ne čini to! Ali-beeeežeeeee!

Bilo je kasno za bilo šta. Ali-beg nikome ne prašta. Njegov mač je koju sekundu putovao do Zijad-begovog

srca, prošao skroz kroz njega, virnuo malo na leđa i ponovo se vratio tamo gdje je bio, u vlasnikove ruke. Čobani su zapomagali i oni naoružani pohitali da osvete, a nenaoružani da prihvate, Zijad-bega. Izdahnuo im je na rukama.

– Svi ste vidjeli i čuli šta se događalo – obrati se pomirljivo mula Ejub čobanima. – Vidjeli ste, također, da je Zijad-beg izazvao na mejdan Ali-bega i da ga je prvi napao. Ali-beg se morao braniti i...

– Ubice! Ubice! Niste ga morali ubiti! – zagrajali su čobani, hvatajući se sabalja.

Za tili čas osam sabljama naoružanih čobana opkolili su mula Ejuba i Ali-bega. Počeo je još jedan ljuti boj. Četiri na jednoga. Iskusni, prekaljeni mula Ejub nije se plašio buljuka takvih ratnika kao što su Džafer-begovi pastiri. On se više plašio za Ali-bega, hoće li se uspjeti odbraniti! Zato je nastojao da se mnogo ne udaljava od njega i da mu s vremena na vrijeme pomogne, kada god bi mu se za to ukazala prilika. U jednom trenu oćutio je plač i proklinjanje. Ugledao je kako Ali-beg tjera poljanom četiri čobana. Jedan od njih nosio je desnu ruku u lijevoj. Iz nje je curila krv nemilica, dok je odsječena šaka ležala na travnjaku. Bio je to čobanbaša. Vidjevši da ih ne može stići, učenik vrnu konja nazad i zaustavi se kod učitelja.

– Baš mi žao što ih ne stigoh da ih sve posiječem. Sada će oni javiti Džafer-begu, a ovaj će sakupiti sve što može sablju nositi, siguran sam. Zato je bolje da jašemo galopom i da se ne zaustavljamo do Gradine.

Učitelj se sjeti šta mu je učenik rekao kada se onomad zauzeo za Muju: da ima u svemu da ga bespogovorno sluša. "Jer ti si moj sluga, a ja sam tvoj gospodar. Desi l' ti se

to još jednom, otpustit ću te iz službe ili ću te kazniti na neki drugi način!" A kako kažnjava mladi beg, mula Ejub se uvjerio, za ovo kratko vrijeme, više puta. Ne bi to poželio nikome, a ponajmanje samome sebi. Zato poslušno klimnu glavom, olabavi Bedeviji dizgin, podbode je blago mamuzom i kobila poletje. Galopirali su kanjonom rijeke Usore nekih sedam-osam kilometara, a zaustaviše se tek u podnožju Glavatog brda. Odlučiše da napoje ožednjele konje i da rijeku pregaze gazom, a zatim produžiše oko dva kilometra korakom, blagom uzbrdicom sve do Gradine. Stražari ih propustiše kroz kapiju, a Muharem i Huso, dva Ali-begova lična seiza, preuzeše Šarca. Mladi beg upita Muharema da li se vratio otac iz Travnika.

– Još nije, gospodaru.

– Uredu. Idi zovi mi Divljeg Murata. Reci, hitno je!

Muharem poslušno klimnu glavom. Sluge prihvatiše i mula-Ejubovu kobilu, a učitelj i učenik žurno uđoše u Čardak. Tražili su da se okrijepe hranom i pićem. Čitava posluga Čardaka strčala se da udovolje gospodaru. Očito, svi su ga ne samo mnogo poštovali već su ga se i plašili. Utren pristiže i zapovjednik Kule. Njemu se obrati Ali-beg:

– Murate, za deset minuta da je komplet posada Kule pod ratnom opremom spremna za pokret!

– Jasno, gospodaru!

Izjahujući na čelu kolone kroz kapiju, Ali-beg je objašnjavao mula-Ejubu i Divljem Muratu:

– Bolje je po nas da se s njima sukobimo negdje napolju nego da ih iščekujemo na Gradini. Zasada nećemo mobilisati kmetove niti pomoćno osoblje. I ovako smo dovoljno jaki da ih otjeramo do đavola.

U odsustvu Zafir-bega mladi beg se očito uživio u ulogu glavnog gospodara cjelokupnog posjeda begova Turkića. I prijalo mu je to. Uživao je u vlastitoj veličini i moći, da sam odlučuje o sudbinama tolikih ljudi, i ne samo ljudi već o svemu što se hrani i gmiže na cjelokupnom posjedu Zafir-bega Turkića. Osjećao je izvjesnu odgovornost, ali neuporedivo više od toga opijala ga je moć i slava, koju svojim sposobnostima i hrabrošću može uvećati do neslućenih granica. On se tome mora izvještiti još za očevog života: odgovornosti, hrabrosti, sposobnosti, mudrosti, lukavstvu i surovosti. Jer bez tih osobina nema uspjeha, nema ničega. Evo, i ovo je jedna od tih prilika. Da pokaže šta zna i koliko može u rješavanju dugogodišnjeg sukoba i problema zvanog "begovi Hošići". A kasnije će već okrenuti se disciplinovanju Strmoglavčana i pretvaranju istih u potpuno zavisne kmetove. Mora očistiti to gnojno mjesto na imanju begova Turkića. Mora, bez obzira na cijenu. A tek pošto riješi ta dva gnojna čira, begove Hošiće i polukmetove Strmoglavčane, neuporedivo lakše će mu biti okrenuti se ka širenju ostalih granica vlastitog imanja, širenju bogatstva i moći bez ograničenja. Samo tako, i samo za to vrijedi živjeti! Eto, tako nekako je razmišljao Ali-beg dok su gazili Malu Usoru i u galopu izbili na zamišljenu, a neobilježenu, granicu vlastitog imanja. Međutim, tu ne samo da nisu naišli na oružane ljude begova Hošića već nigdje nisu vidjeli ni živa stvora, pa ni stada njihovih ovaca i čobane. "Samo što sam im pokazao zube – i odmah su me se uplašili!" razmišljao je, ponoseći se sobom, mladi beg. Ali on nije mogao ni slutiti šta su Hošići odlučili. Podveli su to pod krvnu osvetu. I od danas su s Turkićima na stalnoj ratnoj nozi, do istrebljenja. Pa ili neće biti njih, ili begova Turkića. A današnji

sukob između Ali-bega i Zijad-bega će zataškati i neće prijavljivati vlastima. Zapravo, prijavit će kao nesretan slučaj. Ionako bi spor pred vlastima izgubili. Zato što su se nalazili na tuđem posjedu. Usto je Zijad-beg izazvao Ali-bega na mejdan, i čak prvi nasrnuo na njega. Za njih je jedina opcija: krvna osveta, tajna, podmukla i obostrana. Za njih je samo to pravda: oko za oko, zub za zub! Ubiti Zafir-bega ili Ali-bega! Ništa neće žaliti da ostvare taj cilj. Tako su zajedno odlučili Džafer-beg i Muzafer-beg. Sve to, naravno, nije znao Ali-beg. Ponešto je i pogrešno razumio te je rekao:

– Eto, vidite, oni su se uplašili. Oni su obične kukavice. Uz sve to, sada su zauzeti oko oplakivanja i Zijad-begove dženaze. A znaju da bi i u sporu s nama pred vlastima doživjeli još jedan težak neuspjeh. Zato su se od straha i sramote zavukli u mišiju rupu. No, ovo je odlična prilika da ih se riješimo zauvijek. Šta misliš, mula-Ejube, i ti, Murate, da ih napadnemo u njihovom brlogu, u Hošića Zagorici, da nijedno uho ne ostavimo živo, kako bi šta svjedočilo, i zauvijek s lica zemlje uklonimo te gadove? Sada je najbolja prilika, hem su u žalosti, hem u strahu, a i najmanje nas sada očekuju?!

Divlji Murat, borac bez straha i mahane, šutio je, dajući tako priliku Ejub-efendiji da prvi iznese svoje mišljenje. Zato učitelj stade razumno obrazlagati:

– Hvala ti, mladi gospodaru, što za mišljenje pitaš i nas. A ja mislim ovako. Prvo, nisam siguran da bi takav postupak odobrio gospodar, tvoj otac. Drugo, ako ih napadnemo na njihovom posjedu, bezuvjetno ćemo snositi svu krivicu pred zakonom za takav čin. I treće, nisam siguran da nas oni tamo ne očekuju u punoj borbenoj gotovosti, možda brojčano daleko nadmoćniji, a i dobro

utvrđeni na svom posjedu. Ogroman je to i višestruk rizik, Ali-beže!

Divlji Murat je čekao da vidi da li je Ejub-efendija završio, a pošto se uvjeri u to, on kratko nastavi:

– Ovako, ne bih imao baš ništa na ovo mula-Ejubovo pametno mišljenje ni dodati ni oduzeti. Pa ipak, kad gospodar traži i moje skromno mišljenje, možda mogu reći samo to: da nije isto boriti se na tuđem imanju i znati da nisi pred zakonom u pravu i boriti se na svome imanju i znati da je zakon na tvojoj strani. U pitanju je i moral boraca, koji je srazmjerno veći ili manji. Toliko.

Mladi beg je ovaj put dobro razmislio o onome što su mu iznijela dva dobronamjerna podanika. Samo koji trenutak je lomio odluku i najzad prelomio govoreći:

– Uredu, ovaj put ste me ubijedili. Možda ste u pravu. Zato se smjesta vraćamo na Gradinu. A šta ćemo i kako ćemo dalje, vidjet ćemo kada se vrati aba.

9.

Ja sam Ali-beg Turkić. Glavni junak ove priče. Sada sam mrtav, ko zna koliko godina. Sve zavisi nakon koliko vremena poslije moje smrti ste odlučili da čitate ovu priču. Priču sam vam kazivao dok sam bio živ. Naravno, mrtav čovjek ne može pričati. Ali, i to je relativno. Sve na ovom svijetu je relativno. Naročito vrijeme. Šta ako kod Stvoritelja ne postoji dimenzija vremena, barem ne ovakva kakvom je mi računamo? Kako ćemo se onda rađati, kako stariti, živjeti i umirati? Onda ne bi bilo kretanja materije i sve bi stajalo u mjestu, onakvo kakvim

se zadesilo u datom trenutku, u trenutku stvaranja. Ali, onda ne bi bilo ni trenutka stvaranja. Jer i trenutak je jedinica mjere vremena. Zato su običnom smrtniku takve stvari nepojmljive. One su iza uma, nadnaravne. Zato mi se sviđa ona mudra izreka: Svi smo mi mrtvi, samo se redom kopamo! Možda zaista i jesmo. I ko zna kada i gdje smo živjeli. A ono što mi nazivamo smrću, možda je samo vrijeme kada se mi kopamo! Možda, kažem. Jer sve je to relativno, i sve je iza uma...

Priču ću vam nastaviti pričati od onoga časa kada se moj otac vratio iz Travnika i saznao šta se sve događalo za vrijeme njegovog odsustva. Naravno da on to nije odobravao, naročito što sam na mejdanu ubio Zijad-bega. Pa iako me je volio, kako bi često govorio, kao zjenicu oka svoga, umalo me nije istjerao s imanja i javno me se odrekao. Tada je toliko pobjesnio da je malo falilo da me zadavi vlastitim rukama, govoreći:

– Znaš li ti, bilmeze bilmezni, kakav si nam belaj natovario na glavu?! Pored toliko raznih neprijatelja, sada si nam natovario za vrat i takve neprijatelje! Znaš li ti da se begovi Hošići neće proći dok ne osvete brata?! To su nam i poručili. A to znači: moja ili tvoja glava! Znaš li šta? Ako me iko otjera prije vremena u mezar, to ćeš biti ti! Prije nego i begovi Hošići. M'rš napolje! I da te moje oči ne vide!

Tada mi je odvalio dva šamarčine da mi se čini kako mi, evo, i sada, oba uha pjevaju uspavanku. Istrčao sam iz Čardaka kao da sam katapultiran. Nisam mu se smio pomoliti pred oči makar mjesec dana.

Sljedeće godine desilo se u mome životu mnogo presudnih događaja. Prvo, mula Ejub mi je rekao da je

njegov posao učitelja i odgajatelja sa mnom okončan. Drugo, zbog bolesti i starosti iz službe je uklonjen mula Mesud Kapara, a na njegovo mjesto moj aba je i zvanično naimenovao mula-Ejuba Hasanoglua. Treće, možda i najvažnije, begovi Hošići uspjeli su nekoga dobro potplatiti u Vezirskom konaku da otruje moga oca u vrijeme dok je tamo boravio na redovnom godišnjem okupljanju bosanskih ajana. Samo što taj neko iz ko zna kojih razloga nije stavio dovoljnu količinu otrova da bi mog oca ubila odmah, nego upravo toliku količinu koja ga je ubijala postupno. Tako se otrov udružio zajedno s nekom teškom boleščugom, hećimi kažu sušicom, kako bi što prije dokrajčili mog oca. Već nakon tri mjeseca počeo se osjećati slabo, zanemoćao je, a nakon dvije godine pao je na postelju i više nije ustajao. Bolovao je i vidno propadao, dok sam ja polahko i formalno preuzimao u svoje ruke sve poslove na imanju. Mula Ejub je ostao moja desna ruka, ne samo zvanični sekretar i blagajnik već i glavni savjetnik u mnogim poslovima i, naravno, nezamjenljivi ljubavnik. Sada smo mogli voditi ljubav gdje nam se prohtije i kada nam se prohtije. A onda sam donio dvije odluke od presudne važnosti za moj budući život. Prva je da se osvetim begovima Hošićima, a druga da pošaljem u smrt treću i četvrtu ženu mog oca. To su kratkoročne želje, naravno, želja nad željama, dugoročno, je da Strmoglavčane pretvorim u svoje potpune kmetove, i da više ne prkose i ne ugrožavaju moje imanje nekakvim statusom polukmetova poluslobodnih seljaka, sa stalnom težnjom da postanu potpuno slobodni seljaci, bez ikakvih obaveza prema svojim gospodarima, begovima Turkićima. Oni su za mene i moje imanje velika

neposredna opasnost, koju, jednostavno, moram ukloniti s puta, ne birajući pritom sredstva. Oni su prikrivena prijetnja svim mojim planovima i velikim zacrtanim ciljevima. Ili ću ja njih ili će oni mene. Takav ti je život. Ili si zvijer ili si žrtva. Ja samo ne želim biti žrtva. Radije ću biti zvijer. Da li je to grijeh? I da li vjerujem u Stvoritelja? Da, ja vjerujem, apsolutno. Ali na svoj način, onako kako ga ja shvatam. On me stvorio kakvog je želio. Odredio mi roditelje, porijeklo, vjeru, nacionalnost, mjesto i vrijeme življenja, osobe koje me okružuju. Moj život je, dakle, omeđen, kao konjski vidici oglavinama. Dao mi je mogućnost: ili se bori ili propadni. Ja činim samo ono što moram. Dakle, borim se! Eto, da me Zijad-beg nije napao i da se nisam morao braniti, ja ga ne bih ubio. Pa zar sam onda ubica? Nisam. Zar je to onda grijeh? Po meni, nije. Eto, Hošići su otrovali mog oca. Ako se ne budem branio, ubit će i mene. Ako ih preduhitrim u tome, zar sam onda ubica? A nisam. Zar je to onda grijeh? A nije. Treća žena mog oca, Mejra, jedva čeka da moj otac umre i javna je tajna, koja je svima poznata, samo mom abi nije, da želi da se uda za onog spahiju iz Posavine, Avdagu Pjanića. Pritom želi da joj pripadne četvrtina očevog naslijeđa. Zar nije sama sebi potpisala smrtnu kaznu? A jeste. Zar ju je onda grijeh poslati na onaj svijet? Nije. Šta joj je falilo ostati živjeti na našem imanju? I ne udavati se? Živjeti kao pašinica? Ništa. Ali ona želi meni nanijeti štetu i zlo. Moram li se braniti i reagovati? Moram. Očeva četvrta žena, Paša, jedva čeka da moj aba umre i da od imetka očavrlji cijelu jednu četvrtinu. Ašićare se hvali kako će na taj način zbrinuti dva svoja sina iz prvog braka. E, nećeš, Pašo, dok je mene živa! A što ti ih nije zbrinuo prvi muž,

već sve zapi i prokocka, čitavo imanje?! I sad biste htjeli da ih zbrinete od moje babovine. I zar ju je grijeh otrovati – kako bih zaštitio sebe i svoja prava? Nije. Strmoglavčani bi željeli oteti od mog imanja koji komad zemlje, čak bi se pobunili i tom prilikom svašta bi mi bili spremni učiniti. Naprimjer, mene ubiti, a imovinu mi oteti i opljačkati, zatim vatrom spržiti i moj Čardak i moju Kulu. Oni te namjere baš i ne skrivaju plaho. Čekaju samo povoljnu priliku, i nema me. Oduhat će me kao vjetar pšeničnu pljevu. Od mojih doušnika znam im i vođe i planove. Ali, neće to dočekati. I njih ću preduhitriti. U pitanju je: ja ili oni. Pa zar je to grijeh? Naravno da nije. Ako bih se požalio Bogu na takve ljude i na takav život, On bi imao pravo da mi kaže: Pa šta hoćeš? Zar ti nisam dao mogućnost da se braniš? To je tvoje prirodno pravo, i preda mnom i pred ljudima. Eto, tako ja doživljavam Boga. Jer, braniti se svim sredstvima od ljudi-zvijeri, a većina ljudi su zvijeri, nije grijeh. Zato ću se boriti svim raspoloživim sredstvima, bez straha, bez milosti i bez predrasuda. U toj borbi njima je sve dozvoljeno, pa zašto bi meni bilo zabranjeno?

Zato sam odmah pozvao mula-Ejuba k sebi. Pošto je došao u nekada očevu radnu, a sada moju, sobu, povjerio sam mu svoje namjere, vezane za umorstvo očevih žena. Rekao sam:

– Pazi što ću ti reći. Mejra mora odletjeti odmah. Angažuj Rabiju. Niko je ne mrzi kao ona. Ona, također, želi da se očuva očevo imanje i da nakon njegove smrti ona bude prava vlasnica sa mnom svega imanja i da bude istinska gospodarica. Podsjeti je na to. Neka gurne Mejru niza stepenice na čardaku tako da bude na mjestu mrtva.

Reci da sam ja naredio da to mora biti odmah, najkasnije za heftu. Također, reci Rabiji da četvrtu očevu ženu otruje, s manjom količinom otrova, tako da umre u skoroj budućnosti. Otprilike za mjesec-dva dana. Ona ne podnosi ni Pašu ni njenu odluku da svojoj djeci odlomi četvrtinu našeg imanja. Ti joj lično doturi otrov. Uzmi ga od veterinara Nazifa. I prenesi joj da se strogo pobrine kako bi se moja naredba izvršila u vremenskim rokovima. Inače joj se ne piše dobro. Sigurnog izvršioca i saučesnika imat će u kuharici Almasi. Ima li pitanja?

– Nema, gospodaru. Sve će biti kako ste naredili.

– Dobro. A sada mi pozovi Divljeg Murata.

Čim je Murat stigao, saopćio sam mu svoj plan:

– Među svojim ljudima odaberi najodanijeg a najsposobnijeg. Zatim ga pošalji u Zagoricu, begovima Hošićima, bajagi, da traži posao. Sigurno će biti primljen jer im radnika uvijek nedostaje. Zatim neka gleda da se pokaže kao sposoban i vjeran, kako bi dospio u ličnu pratnju kojeg od begova. Kada mu to pođe za rukom, pozvat će ga kao ličnu pratnju u lovu. Najčešće idu da love divokoze na Orlove stijene. Pošto ostane sam s kojim begom, neka ga gurne zajedno s konjem niz Orlovu klisuru. Ili neka barem jednog smakne tako da to izgleda kao nesretan slučaj. Zatim se može ponovo vratiti kod nas u službu, a može i otići gdje god poželi. Nagrada mu je pet hiljada dukata, naravno po uspješno obavljenom poslu.

– Razumio sam, gospodaru. A što misliš da pošalješ mene?

– Razmišljao sam i o tome, Murate. Zaključio sam da si ti poznatiji od svih ostalih askera, te bi te mogao neko prepoznati. A ja ne želim da rizikujem.

Tako sam razapeo svoje zamke, poput lovca na dabrove. I čekao sam. Najviše sam se plašio ako učestaju nesreće, da bi otac mogao u šta posumnjati i poduzeti neke rigorozne mjere protiv mene; kao naprimjer, javno me se odreći ili me, ne daj, Bože, lišiti prava na nasljedstvo. Razmišljao sam, vrlo intenzivno, da mu olakšam muke tako što bih i njega poslao na drugi svijet. Međutim, druga je godina kako je na postelji te mu je sve gore. Umjesto da se oporavlja, on je sve češće i sve duže u besvjesnom stanju. Ponekada nešto bunca, najčešće spominjući i proklinjući mene i moje postupke. Uskoro će mu se sasvim smrknuti i uopće neće biti sposoban zdravo rasuđivati. Da li mi ga je žao? Iskreno, nije! Makar što mi je otac. I makar što se žrtvovao za me i nastojao mi priuštiti sve što poželim. Najviše mu zamjerim što se triput ženio nakon smrti moje majke. Prvo, jer vele da je moja majka bila uzorna supruga. Drugo, ako nije imao ljubavi prema njoj, a čuo sam da su se u mladosti mnogo voljeli, onda to nije trebao činiti makar iz poštovanja i pijeteta prema njoj. Treće, osramotio je i nju i sebe i cijelu porodicu. Četvrto, doveo nam je u kuću još tri nasljednika na imanje; a samo zahvaljujući nekom čudu, i Bogu, te nije s njima imao djece, a tako ni još mnogo više nasljednika. Ni nesreća s mojim mlađim bratom Uzeirom nije ga mogla pokolebati u tome. Nesreća se desila tako što je u ribolov, bio je strastveni ribolovac, poveo i Uzeira. Dječak je imao osam godina. Dosadilo mu stajati pored oca i lutao je oko rijeke, zamaknuvši za prvu krivinu i vrbovo šiblje. Rijeka je bila dobrano nadošla i zamućena. Otac se zabavio izvlačenjem goleme štuke. Kada je stao dozivati dječaka, njega nigdje nije bilo. Našli su ga naši kmetovi treći dan pošto je nestao. Rijeka ga izbacila na šljunkovitu

obalu pored Jelaha. A moj se otac oženio prvi put jedva što se navršila godina od materine smrti. Drugi put se oženio tek što su bila prošla tri mjeseca od Uzeirovog utapanja. Vjerovatno je želio još djece, a kako s prve dvije žene nije mogao imati, to je udlučio i oženio se s trećom. I tek tada je vjerovatno skontao da uzrok što nema djece nije u neplodnosti žena već u njemu samome. I da nije činio to što je činio, vjerovatno ga ne bih žalio. Jer ljudi su toliko zla i iskvarena bića – da uopće ne zaslužuju da ih iko žali. Ja sam odlučio da nikoga neću žaliti, a ni mene ne treba niko da žali. Žaljenje je uvijek, u manjoj ili većoj mjeri, licemjerno. Stvorivši tako primitivna bića, kao što su ljudi i takav mizeran život, kakav je ljudski, sam Bog je, vjerovatno, već prilikom stvaranja, ožalio ljude. Pa zar da se sada i sami žalimo?!

Bio sam mlad, neiskusan, a katkada i naivan, i morao sam donositi tako važne odluke i rješavati tako krupne probleme u životu. Golema su to bremena za moja nejačka pleća. A opet, samo mladost može biti toliko hrabra, odlučna i toliko rizikovati. Da sam bio stariji, životom iskusniji, nikada ne bih toliko rizikovao, a to znači: ni profitirao. Starost traži egzistencijalnu sigurnost, i mirne vode, a mladost priželjkuje nemirno, burom uzburkano, more, traži uzbuđenje u avanturama i uspjeh u svakom pogledu. Za mladost, a ne za starost, važi deviza: Il' pukovnik il' pokojnik! Ta deviza se tih dana više nego i na koga odnosila na me, dok sam sjedio u radnoj sobi, a na hodniku se oćutila, galama, plač i vika. Gotovo istog časa u sobu je bez kucanja utrčala kuharica Zada i zapomagala:

– Amaaan, gospodaru, poginu nam Mejra! Eno je leži na hodniku, haman, slomljenog vrata.

– A ko joj to učini?! – pitao sam, tobože, iznenađen i začuđen.

– Nije niko. Sama pala niz basamake! – galamila je Zada, udarajući se rukama po stegnima i čupajući već prosijedu kosu.

Išetao sam mirno na hodnik i ugledao Mejru kako leži nepomično u lokvi krvi. Bila je uistinu mrtva. Sejmenskom inspektoru smo prijavili njen pad kao nesretan slučaj, što je potvrdila kao očevidac i Rabija-hanuma i to je sve tako lijepo ušlo u službeni zapisnik. Onda sam naredio da se obave sve pripreme za pristojnu dženazu. Onaj njen spahija, Posavac, vjerovatno, nije ni pomislio, a kamoli dolazio joj na dženazu. Čim je čuo da je slomila vrat, mirno ju je prekrižio na listi želja, a s njom i njen pozamašan miraz, i smjesta krenuo tražiti drugu. Još je usputno, sigurno, i pomislio: "Jedna se otegla, druga se protegla!"

10.

Ovo sam pričao pod stare dane. Sada sigurno nisam među živima. I šta mi ljudi tu možemo? Ništa. Sve što možemo jeste da živi prouče Fatihu mrtvima. Pa proučite i vi meni. Vama malo zahmeta, a meni veliki zauhar. I hvala vam, unaprijed. Možda ćete tako i vi zaraditi kod onih, što ostaju iza vas.

Ovozemaljsko ime mi je bilo Ejub. Prezime Hasanović. Kako su mi preci odselili u Istanbul i tamo se zastalno nastanili, to su i prezime prilagodili turskim prezimenima. Tako smo postali Hasanoglu. Onda sam kroz naobrazbu

stekao i poštovanje ljudi i titulu mula, kao znak tog poštovanja. U Turskoj Carevini sam proveo djetinjstvo i ranu mladost. Tu sam stekao i dosta prijatelja, par pravih, dokazanih, a ostali su: nazoviprijatelji. Ljudi pod tim pojmom nazivaju sve i svakoga. A iskreni prijatelji su toliko rijetki i dragocjeni u životu, da ih je teško pronaći baš kao zlatno zrnce u pješčanoj pustinji. Zato ih treba cijeniti i čuvati, kao nešto najvrednije što nam je Bog darivao u životu. Ja sam imao sreću da me Bog počastio dvojicom dokazanih. Jedan od njih je moj profesor na medresi u Istanbulu mula Mehmet Karin, od koga sam toliko toga naučio u životu, i o životu, da, dok sam živ, ne mogu mu se odužiti. Prema meni je uvijek iskazivao očinsku ljubav i dobrotu. Davno je umro, neka je rahmet njegovoj širokoj duši. Kada god sam u molitvi i kada se sjećam svojih najmilijih, sjetim se i tog plemenitog čovjeka, i jednom iskrenom dovom, iz srca, obradujem njegovu plemenitu dušu.

Drugi dokazani prijatelj mi je Kazlar-aga, poznati trgovac ćilimima u Istanbulu. Svojim radom, trudom i sposobnošću stekao je zavidno materijalno bogatstvo. Dvije su osobine koje sam najviše cijenio kod njega i ono što me je najviše privlačilo njemu. Prva je, da nikada nije postao rob rada, iako je mnogo radio, a druga je, da nije pogomilao bogatstvo radi bogatstva, to jest kako bi ono postalo samo sebi cilj. Nikada nije bio rasipnik, ali ni škrt na darivanju, kada je ono sa svrhom, plemenito. Pomagao je i moju porodicu, kada god bi bivala u teškoj materijalnoj situaciji, a naročito da bi mene iškolovali. Nikada nije prema mojoj porodici bio skupljene šake, a bili smo samo komšije. Jednom, kada je krenuo u Bosnu, kako bi svom prijatelju Zafir-begu isporučio tovare poručenih ćilima, a znajući moje bosansko porijeklo, pozvao je i mene. I

na tome sam mu vječno zahvalan. Bosnu sam nosio u srcu, iako nikada nisam u njoj bio; uvijek sam želio da je posjetim, vidim i doživim izbliza. Nešto me neodoljivo snažno, gotovo sudbinski, vuklo korijenima mojih predaka. Osjećao sam da nisam pravi Turčin, da sam zapravo Bosanac, Bošnjak, i da je moje mjesto tu, u Bosni. Kada me je Kazlar-aga predložio za učitelja Zafir-begovom sinu i kada me je dotični gospodar prihvatio, raširenih ruku i otvorenog srca – zaista nisam se dvoumio, nijednu sekundu. Prihvatio sam objeručke, jer mi se pružila prilika da život provedem u zemlji koju sam tako zavolio, zemlji mojih snova, i mojih predaka.

O Zafir-begu vam i nemam Bog zna šta odviše reći. Nije mi dugo ni bio gospodar, nešto malo više od četiri godine. Ono najbitnije je da nismo nikada blisko surađivali, odnosno službom sam bio udaljen od njegovog direktnog uticaja. Istina, bio mi je glavni gospodar. Ali sam prvo službovao dvije godine kao učitelj i vaspitač njegovom sinu Ali-begu, a ostale dvije i kusur služio sam mu kao sekretar i blagajnik. No, kako je bio teško bolestan, pretežno vezan za postelju, to vrijeme sam samo formalno bio njemu potčinjen, dok mi je stvarni naredbodavac i gospodar bio ustvari mladi Ali-beg. Moje iskustvo s njim i mišljenje o Zafir-begu je da nije bio loš čovjek. Bio je borac u životu i nikome nije davao pardona, čak ni veziru u Travniku, koga je redovno posjećivao makar jednom godišnje. Da je bio strog, bio je, ali okrutan bio nije, ni prema najvećem neprijatelju. Imao je riječ i uvijek je držao do nje. Ljude koji nisu bili od riječi nije cijenio niti poštovao, u pravilu bi ih prekrižio. Pa i ako je održavao s njima nekakve kontakte, onda oni nikako nisu

bili ni prijateljski ni poslovni, već isključivo iz učtivosti. Imao je veliku, neostvarenu želju, kao i njegov otac – da Strmoglavčane potčini sebi, da postanu potpuni njegovi kmetovi. A da bi to ostvario, nikada nije koristio sirovu silu. A mogao je. Nikada se nije koristio lukavim ili podmuklim sredstvima. A mogao je. Umjesto toga, kada bi bili u najtežim životnim situacijama, on bi im pomagao, da prežive, da opstanu. Sin Ali-beg ga nije podnosio zato što se triput oženio nakon smrti Esma-hanume, njegove majke. Ali, Zafir-beg se jednom požalio starom baščovanu Muširu da mu nije bilo do ženidbi nakon Esma-hanumine smrti, već da bi stekao još koje dijete. Govorio je: "Šta da mi se, ne dao Bog, šta desi Ali-begu? Ko da me naslijedi? Kome da ostavim ovoliko imanje? Kada sam shvatio da neću imati djecu s Rabijom, oženio sam se s Mejrom. A kako mi ni ona nije podarila kojeg nasljednika, oženio sam se s Pašom. Kada sam, najzad, uvidio da ni s njom neću dobiti još kojega nasljednika, odustao sam od daljih uzaludnih ženidbi. Zaključio sam: ili je greška do mene ili je sve to Božija volja, protiv koje sam ja nemoćan." Zbog poštenja i pravde je i stradao. Nakon što su begovi Hošići uzurpirali pravo na državni komad zemlje oko Male Usore i nisu mu dozvoljavali ni da napasa tuda stada, a ni pristup stoke rijeci, usto su ispoljili neviđenu silu, tačnije nasilje, ubivši mu dva čobana, Zafir-beg se ni tada nije pokazao oholim niti siledžijom, a mogao je Hošiće zbrisati sa zemlje, jer je toliko bio od njih jači i moćniji. Mogao je, a nije. Ispoljio je neviđen sabur i stvari je želio rješavati razumom, a ne silom. Uvidjevši da se problemi s begovima Hošićima ne mogu riješiti dogovorom, razumski, učinio je ono što je u tim okolnostima bilo jedino logično i pametno. Kako bi izbjegao sukob

do istrebljenja, uputio je zahtjev državi da mu prodaju taj komad zemlje oko rijeke, ili da mu ga ustupe uz naknadu na neko određeno vrijeme. Država mu je izašla ususret, prodala mu zemlju, napisala Odluku o tome i na isti način obavijestila i begove Hošiće. No, umjesto da se urazume, oni su postali još nasilniji i brutalniji. Dvadeset njihovih naoružanih ljudi, iznenada i podmuklo napalo je deset Zafir-begovih slabo naoružanih čobana, ubivši pritom šestericu, uz gubitak svoja dva čovjeka. Bio je to kraj Zafir-begovom strpljenju, ali i zulumu što su ga činili braća Hošići. Gospodar je na to zemljište uputio veliko stado ovaca i svega pet nenaoružanih pastira. Ali je zato prikupio pedeset do zuba naoružanih ljudi i ulogorio ih u okolnim šumama. Hošići su se upecali na tu zamku, poslavši petnaest naoružanih ljudi na gospodarove pastire. Imali su namjeru da nijednog ne ostave živog, a stado da zaplijene ili razbucaju po okolnim šumama, kako bi postalo plijen vukovima. Čim su napali nenaoružane pastire, iz šuma su izjahali gospodarevi ljudi, opkolivši sasvim Hošićeve haramije, potukavši ih pritom temeljito. U borbi ih je ubijeno dvanaest, trojica su zarobljena, vezana u konopce i predata sejmenima. Zafir-begovi ljudi, kojima je zapovijedao Divlji Murat, imali su samo jednog poginulog i jednog teško povrijeđenog. Otada su se begovi Hošići neko vrijeme potajali. Ali ne zadugo. Kao da im prethodna Zafir-begova lekcija nije bila dovoljna. I sve tako, do onog Zijad-begovog i Ali-begovog sukoba, koji je, čini se, bio neizbježan. Jer braći Hošić je izgleda bila potrebna još jedna čak i jača lekcija od one prethodne, pa da se, eventualno, dozovu pameti. Samo, ni oni nisu sjedjeli skrštenih ruku. Nakon Zijad-begove pogibije grozničavo su razmišljali i smišljali osvetu. Ali, kako se

osvetiti mnogo jačem protivniku? Onda se tome dosjetio najstariji Hošić, Džafer-beg. Kako je skoro redovito išao na godišnje okupljanje ajana u Travnik, dobro je znao da to čini i Zafir-beg. Uspostavio je sigurnu vezu s vezirovim kuharbašom u Travniku i dogovorio se s njim da otruje Zafir-bega. U hranu će mu staviti određenu količinu otrova, ali dovoljnu da mu ne naudi odmah već za koje duže vrijeme, kako se ništa ne bi posumnjalo. Kao protuuslugu dobio je odmah pet hiljada dukata, a još deset dobit će po Zafir-begovoj smrti. Sve je dobro isplanirano i Zafir-beg je već nakon tri mjeseca stao osjećati posljedice trovanja. Poslije dvije godine pao je u postelju. Nema šta nije pokušavao da se ponovo pridigne na noge, da ozdravi. Dolazili su najčuveniji hećimi, travari, mehlemdžije, bajale i učile dove najpoznatije hodže diljem bosanskog vilajeta. I ništa! Sve, ama baš sve, uzalud. Gospodar Zafir-beg se sušio kao biljka bez vode. Sušio, sušio i, nakon dvije godine ležanja na postelji, najzad se i osušio. Umro! Neka je veliki rahmet njegovoj duši.

O Ali-begu bih vam imao pričati mnogo, čak toliko mnogo da bi vam to, vjerovatno, i dosadilo. Ali, skratit ću, neću detaljisati. I neću sve odjednom. Tako ćete do kraja priče o njemu iz mojih usta ipak doznati sve, ili barem sve ono što bi vas moglo zanimati. Nešto ste doznali i iz ranijeg toka priče, a ja ću samo nastaviti, kako se ne bismo ponavljali.

On je poseban soj ljudi. Takvi se rijetko rađaju. Izuzetan po svemu. Rođen je za dvije stvari, nikako za tri. Ili da bude najveći vođa, mesija, prorok, tako nešto, ili da bude najniža hulja. On se odlučio, ili mu je sudbina dodijelila, ovo drugo. Njegovo visoko plemićko porijeklo već

je samo po sebi određivalo mnogo šta u njegovom životu. Od rođenja je imao sve; rodio se i odrastao u svili i kadifi; usto je bio, nakon bratove tragične smrti, u Zafir-bega jedinac. Hem ogromno bogatstvo, hem jedinac. Mogao je da bira puteve u životu. Mogao da bira zanimanja. Mogao da bira saradnike, osobe koje će ga okruživati. Mogao da bira odjeću, obuću, konje, oružje, hranu, piće. Mogao da bira žene, ljubavnice. A on je odabrao život na očevom imanju. Zanimanje zemljoposjednika. Osobe da ga okružujemo: mene, Divljeg Murata, Rabiju, Mrkog Hasana, Teufika Ružnog, Mušira Talaća, Irhana Katila, Almasu... Odabrao je konja Šarca, oružje: moj poklonjeni mač i od oca poklonjenu lovačku pušku i sedefom urešeni džeferdar, jela koja mu pripremaju Almasa, Pemba i Zada, od odjeće najčešće čohali čakšire i mintan, ili zlatom i srebrom ukrašeni kaftan, kakav su tada nosili pripadnici plemićkog staleža u mnogim dijelovima Otomanske Carevine, dok je za ljubavnika odabrao mene. Ne, nije Ali-beg bio po rođenju kulambara, kakav je slučaj sa mnom, prije bi se moglo reći da su njemu žene primarni seksualni interes, a ljubav sa mnom se desila kao splet slučajnih životnih okolnosti. Vjerovatno zato što sam mu bio učitelj, koji ga je zadivio, očarao. Zato, sve što je dolazilo od idola prihvatao je nekritički kao nešto dobro, veliko i lijepo, pogotovo kada se to dešavalo u njegovom pubertetu, kada je i sam bio opsjednut mislima o ljubavi, seksu, životnom polju, slabo poznatom i neistraženom. Još jedna okolnost je bitna za njegova seksualna opredjeljenja. Sve što sam rekao o njegovim seksualnim sklonostima stoji, ali da ja nisam bio kulambara, sasvim sigurno ni njega ne bih podučio takvom seksualnom općenju. Tako Ali-beg nikada ne bi saznao šta znači voditi ljubav

s drugim muškarcem. U budućnosti vjerovatno će davati prednost ženama, ali sam uvjerenja da se neće odreći ni navike vođenja ljubavi sa mnom, jer sam zapazio da mu to predstavlja golemo zadovoljstvo i užitak. Reći ću još koju riječ o njegovim karakternim crtama, onako kako sam ih ja zapazio i procijenio. Ali-beg je izuzetno pametan momak, toliko pametan da se među desetinama, a možda i stotinama, hiljada osoba teško može naći takva jedna. Teško je procijeniti ovako gdje je krajnji domet njegove takve pameti, sve ovisi od daljih mogućnosti, njegovih želja, volje, upornosti i obrazovanja. Jedno je sigurno, ako bi se bavio naukom ili umjetnošću, daleko bi dogurao. Također, on je rođeni vođa velikih skupina ljudi, kao, naprimjer, u vojsci, politici, religiji i slično. No, ono što mene prvenstveno zanima i opsjeda, jeste njegova druga, mračna, strana njegove ličnosti. To je takav jedan duboki mračni ponor u njegovoj duši, koji se također rijetko sreće kod ljudi, koga se svako razuman mora pribojavati kao samog Džehennema. Često razmišljam šta bi bio pravi uzrok tome, analiziram realne i nerealne razloge, i zaključujem da je u pozadini veliki, ogroman strah. Strah, od čega? Strah od drugih ljudi i vječni osjećaj ugroženosti i mogućnosti da bi mu drugi mogli nanijeti nepravdu i zlo. Da bi mu drugi mogli ugroziti život, imanje ili bilo šta što je u njegovom vlasništvu. Zato on smatra da ima pravo da se zaštiti pa i preventivno, ali ako je potrebno brutalno i bešćutno. On suštinski vjeruje u Boga. Ali njegovo vjerovanje je takvo da smatra kako mu je Bog dozvolio da se brani od svih opasnosti surovo i svim mogućim sredstvima, koja su mu na raspolaganju. I da to nije grijeh. Nije grijeh čak ako pritom braneći i štiteći sebe nanese nepravdu i zlo nedužnima, ma kolikoj količini

ljudi i ma kakvih razmjera ta nepravda i to zlo bili. I što je najstravičnije od svega jeste što on smatra da je to jedan od najvažnijih Božijih zakona, namijenjenih svim ljudima na Zemlji. Dakle, kada čini i najstrašnija zla, kako bi zaštitio sebe i svoje egzistencijalne interese, on smatra da Bog na njih gleda blagonaklono, štaviše da Mu je ugodno i milo zbog toga i da ih blagosilja. Monstruozno.

Nekidan me je pozvao u svoju radnu sobu. Šutio je zabrinuto i namrgođeno ni ne primijetivši me kada sam ušao. A kada me je najzad opazio, rekao je da su treća i četvrta očeva žena stalna i realna prijetnja za imanje. Nakon očeve smrti svaka bi mogla odlomiti po četvrtinu. Mejra bi se udala, a Paša želi tim naslijeđem da osigura djecu iz prvog braka. Jedino u Rabiju ima povjerenje, jer ona nema sličnih namjera. Naredio mi je da prenesem Rabiji da gurne Mejru sa sprata niz basamake Čardaka. I to što prije, odmah. A zatim da nabavim otrov od našeg veterinara i da dam Rabiji, a Rabija da preda Almasi, koja bi ga stavila u jelo Paši, i to u takvoj količini da bi bila postupno otrovana najdalje za mjesec-dva. Zatim je naredio da pozovem Divljeg Murata. S njim je skovao plan kako da maknu još jednog bega Hošića. Samo sam rekao:

– Uredu, gospodaru! Bit će kako si naredio.

Nije prošla ni cijela hefta, a Rabija je gurnula Mejru, i sve se dogodilo baš kako je gospodar isplanirao. Mejra je slomila vrat, a uskoro mi je Rabija povjerila još jednu tajnu – da Almasa redovno u svaki obrok sipa Paši mišomora. A svojim očima sam vidio kad je Divlji Murat otpremio u Zagoricu, na imanje begova Hošića, svog najsposobnijeg čovjeka, zvanog Rizo Poskok. Sutradan me gospodar ponovo pozvao u svoju radnu sobu. Rekao mi

je da sjednem na stolicu prekrivenu minderom. Čim sam sjeo, progovorio je:

– Pozvao sam te zato što u tebe imam najviše povjerenja od svih ljudi, koje poznajem. Ali, zapamti: ne apsolutno. Apsolutno moje povjerenje ne zaslužuje nijedan čovjek. Apsolutno ne vjerujem ni sam sebi. Htio sam da čujem tvoje mišljenje o jednoj mojoj ideji. Naime, moj otac je teško bolestan i nikako da umre. On mi predstavlja realnu prijetnju. Može šta posumnjati u mene pa me se odreći pred zakonom i tako me lišiti prava na imanje. Smatraš li i ti da je tako i ne bi li bilo najsretnije rješenje da i njega otrujemo po kratkom postupku? Ti si plaćen ne samo kao moj sekretar i blagajnik već i kao moj savjetnik. Zato o mnogim pitanjima želim da čujem i tvoje mišljenje, ali samo mišljenje, a odluku poslije donosim sam.

Gledao sam u njegove zjenice jedva primijetnog čeličnosivog sjaja, ili tačnije rečeno bez sjaja, i nisam mogao da povjerujem. Znao sam da je surov i bešćutan, ali da je toliko čudovište, tek sam se tada uvjerio. Prvi put sam ga se uplašio i jedva primijetno počeo drhturiti. Nisam dugo razmišljao šta ću reći:

– Moj gospodaru, tvoj otac je ionako teško bolestan i mislim da nije daleko dan kada će preseliti. Stoga, da sam na tvom mjestu, ne bih to činio. Prepustio bih to onome koji o tome odlučuje, odnosno, Gospodaru svih svjetova.

– Gospodaru svih svjetova, he, he!... – nasmijao se kiselo i ironično. – Dobro, eto, čuo sam tvoj savjet! Razmislit ću šta mi je činiti.

Izašao sam iz njegove radne sobe posrćući, ošamućen od onoga što sam od njega čuo. Prihvatio sam se zida kako ne bih pao. Jedva sam se dovukao do svoje sobe i,

ne mogavši dalje stajati na nogama, odmah se strovalio na postelju. Dugo nisam mogao ustati na noge pa sam ležao tako, razmišljajući o Ali-begu, čudovištu, i o svom nezavidnom položaju. Kada je u stanju tako bešćutno umoriti rođenog oca, šta bi tek meni mogao činiti, ako bi posumnjao u moju odanost, ili ako bih mu postao suvišan teret? Pa zašto sam još uvijek u njegovoj službi? Zar nije dovoljno prostrana Otomanska Carevina da odem gdje poželim? Više je razloga tome. Pokušavam da se sjetim dovoljno opravdanja za dalji ostanak u njegovoj službi. Prvo, i najvažnije, bi moglo biti što mi zaista vjeruje i što sam mu beskrajno potreban. Ne samo kao sekretar, blagajnik i savjetnik već mnogo više kao neko kome se može iskreno povjeriti, a da bude siguran da za to neće niko saznati, neko kao jedini prijatelj, onako kako on zamišlja iskrenog prijatelja. Drugo, potreban sam i kao ljubavnik, gotovo sam siguran da ću mu biti takav potreban čak i kada se jednoga dana oženi, ako ovo čudovište bude u stanju ikada ijednu ženu iskreno zavoljeti i oženiti se. Treće, volim Bosnu i najveća želja mi je bila da živim u njoj; zar sada kada mi se želja ispunila, da odem iz nje?! Četvrto, iako sebe smatram vjernikom, naravno da sam našao mnoštvo opravdanja kako se ne bih osjećao grješan, i pred Bogom odgovoran, za grijehe koje on čini. Znam da sam saučesnik, ali, tješim se, moja uloga u tim zločinima je periferna i zanemariva, u odnosu na njegove i grijehe drugih izvršilaca njegovih naredbi. A i da me nije, opet se tješim, on ne bi prestao činiti to što čini, samo što bi moje mjesto zauzeo neko drugi, možda još prilježniji saučesnik, možda i izvršilac tih zločina. I peto, iako ne i posljednje opravdanje, zašto sam još uvijek u službi na Gradini, je to da imam sav komfor, udoban

život, čak i ljubavnika, dobru plaću pa zar bi mi trebalo i nešto više? Usto sam zavolio ovo imanje kao da sam i sam rođen na njemu, a većinu stanovnika na njemu doživljavam kao da smo svi jedna velika familija. Eto, bio sam pred vama i pred Bogom sasvim iskren i zato jedino vi i Milostivi Gospodar svih svjetova možete, jer imate pravo, suditi mi. A ja, dok sam još uvijek živ, a i kada budem preselio na onaj, ne znam da li bolji ili gori, ali svakako onaj zagrobni svijet, ne mogu vam reći kako mi je Milostivi Stvoritelj presudio.

11.

Tek sam bio ušao u devetnaestu godinu, a život mi je bio nalik uskovitlanim oblacima na sivom i mračnom nebu. Događaji, teški i mračni pretežito, prestizali su jedni druge, gotovo da ne bih stigao čestito predahnuti od jednog, a već bi me poklopio drugi. Mejri smo klanjali dženazu na porodičnom mezarju blizu Gradine, u kome su se ukopavali samo članovi porodice begova Turkića. Dženazu je predvodio imam Hamza-efendija Kavazi, koji je bio zvanični imam na našem imanju, također je bio imam i askerima, te je s njima najčešće i boravio u Kuli. Na vječni počinak ispratili su je uglavnom stanovnici Gradine, te par članova njene najbliže rodbine, kojima smo uhaberili i koji su prispjeli iz Prnjavora. Moj otac zbog teškog zdravstvenog stanja nije mogao klanjati dženazu svojoj trećoj ženi, ali su se tu našli i neki koji su znali kako i zašto je Mejra stradala i da iza svega stojim

ja, kao mračni i okrutni gospodar-tiranin. Neki to nisu znali, ali su naslućivali, što je sve skupa meni išlo u prilog. Želio sam da svima utjeram strah u kosti i pokornost i poniznost u oči i u ponašanju prema meni. Strah je nekada najbolji saveznik onima koji žele pokoriti mase i vladati njima. Ali zna biti i kontraproduktivan, poput bumeranga, pobuniti potlačene i oduhati tlačitelje. Ja sam baš igrao na tu kartu, na kartu straha, koja se kod mene pokazala jedino ispravnom. Svi su me se bojali kao ljutog poskoka, i eto, već sam iz toga imao izvjestan profit. Ostala mi je četvrtina očevog imetka, a koja bi inače pripala Mejri i onom nekakvom spahiji Avdagi iz Orašja. Treba napomenuti da su svih šest očevih tjelohranitelja sada automatski postali moji tjelohranitelji i prisustvovali su sa mnom dženazi. Naredio sam im da pažljivo prate i osluškuju kako se ko ponaša i, naročito, šta ko priča, te da mi sve to prenesu. Isto sam naredio mula-Ejubu, Divljem Muratu, Mrkom Hasanu, teti Rabiji, kuharici Almasi, subaši Teufiku, Irhanu Katilu i još nekima, koji su već postali moji vjerni psi tragači i njuškači. Želio sam da među potčinjenima steknem što veći broj doušnika, koji bi bili na Gradini moje oči i moje uši. Tako postižem dva cilja, mnogo doušnika, te bih lahko i brzo doznao za nečiju zavjeru protiv mene, i veliki strah i nepovjerenje jednih od drugih. Dvije muhe jednim udarcem, što bi se reklo.

Almasa je Paši jednako dozirala mišomor u hranu, te je četvrta očeva žena stala da pobolijeva nakon mjesec dana. Nakon dva mjeseca hvatali su je toliki grčevi u stomaku da se od bolova sve češće gubila, a uskoro je i zanemoćala. Dalje nije mogla na noge, niti šta jesti. Samo je plakala i jaukala od bolova. Sve čime su stanovnici

Čardaka pokušavali da joj pomognu, ili da joj makar ublaže bolove, bilo je beskorisno. Uzalud hećimi, uzalud travari, uzalud hodže. Dok je bila još pri pameti, zamolila je da joj pozovu dva sina i sestru, kako bi je zatekli živu, da se halale. Naravno da sam i ja želio da ostavim dojam kako sve činim da pomognem teti Paši. Naredio sam joj najbolja jela, šerbeta, plaćao najskuplje hećime, travare i gatare. Tako sam za jeftine pare kupovao i njenu četvrtinu očevog imanja. I ne prođoše ni tri mjeseca od Mejrine dženaze, a mi opet klanjamo dženazu, i opet na porodičnom mezaristanu begova Turkića. Ovaj put teti Paši. I sve je isto, kao da je preslikana dženaza tete Mejre. Naravno, dženazi su prisustvovali i malodobni Pašini sinovi, kao i sestra udovica, svi iz Tešnja, jer je i Paša iz Tešnja, iz siromašne terzijske porodice. Glava porodice Smajl Glamoštak, bio je terzija, ali i poznati bekrija, koji je sve propio i potrošio na hazardnim igrama, te nakon smrti iza njega je slabo šta ostalo ženi i djeci. Zato se žena udala za Zafir-bega Turkića, a o djeci se brinuli brat, dok je još bio živ, i sestra. Za mene je bilo najbitnije da sam na mudar i pametan način otkupio još jednu četvrtinu očevog imanja. Razmišljao sam kako je dobro da je Paša preselila na ahiret prije mog oca, čije je preseljenje pitanje dana, hefte ili mjeseca. A da je on otišao prije, četvrtina tog imanja pripala bi Paši, njegovoj zakonitoj ženi. Morao sam pohvaliti samog sebe, kako mi sve ide po planu i od ruke, ali kako su i Bog i sreća na mojoj strani. A sreća prati hrabre i riskantne, mislio sam, kucnuvši u drvo kako mi se ne bi ureklo ili podrepilo.

Onda su mi dalji rođaci iz Tešnja Muzaferovići javili kako se u Hamzi-bega Hamzibegovića rascvjetava lijepa

ruža, lijepa i pametna kćerka Zulka. Ima osamnaest godina i već je prispjela za udaju. Zovu me da dođem kod njih u goste, oni bi curu pozvali kod sebe i tako bismo se vidjeli, upoznali, a možda i počeli ašikovati. Cura im je takoreći prvi komšiluk, i oni su joj pričali o meni i jako joj zagolicali znatiželju. Žele da mi pomognu oko ženidbe, a i njoj oko udaje. Roditelji su joj bogati i namli tešanjski begovi. I otišao sam sa svojih šest pratilaca prvo na džumu-namaz, u čaršijsku džamiju, jer je bio petak, a potom s rođacima, ocom Idriz-begom i sinom mojih godina Atif-begom, pravo kod njih u goste. Zatim su pozvali curu i uz znanje njenih roditelja ona je došla da vidi momka. Hm, izgleda da smo se svidjeli jedno drugom na prvi pogled te mi je predložila da pređem kod njih, kako bi me vidjeli i upoznali i njeni roditelji. Kako sam bio donio čvrstu odluku da se u najskorije vrijeme oženim, a po prirodi nisam bio stidljiv momak, to sam rado prihvatio Zulkin prijedlog i pošao s njom u kuću njenih roditelja. Bili su to po svemu čuveni gradski begovi: po bogatstvu, ugledu, slavi i dostojanstvu. Spadali su u sami vrh bosanskih ajana. Porodica je bila prilično brojna: otac, majka, dva brata i dvije sestre. Stariji brat bio je oženjen, imao zasebnu kuću i imanje i živio svojim porodičnim životom. I starija sestra bila je udata, tu ublizu, i imala je svoju porodicu. Ovom prigodom poslali su habere pa su i oni došli kako bi vidjeli Zulkinog momka, a možda i budućeg zeta. Po dolasku sam nazvao selam. Svi su uljudno prihvatili i ponudili me da sjednem na minderluk prekriven šiltetima i minderima. Nakon nekoliko formalnih pitanja, uobičajenih za početno upoznavanje, Hamzi-beg opet progovori:

– Moram vas upitati, djeco, sviđate li se jedno drugom i imate li ozbiljne namjere da biste stupili u brak?

Djevojka je pustila mene da prvi odgovorim, što sam i učinio:

– Ja imam i potrebu pa prema tome i najozbiljnije namjere da se ženim. Čim nađem osobu koja mi odgovara, ženit ću se. Zasada mi se čini da je ta osoba vaša Zulka.

Vidjevši da sam ja završio, otac prenese pogled na kćerku, koja blago porumenje i oborenog pogleda potvrdno klimnu glavom. Tada otac nastavi:

– Ako mislite ikada zasnivati porodicu, tada je bolje prije nego kasnije. Velika je prednost ranog stupanja u brak, pogotovo u ovim teškim vremenima. Da ne nabrajam te prednosti, oduljio bih, a vaša odluka da to učinite vrlo je mudra. Poznavajući tvoju porodicu, a naročito tvog oca, Zafir-bega Turkića, mogu za nju reći: bogata, ugledna i porodica kojoj bih ja rado povjerio svoju kćer. Pa iako ste danas prvi put zajedno, a kao što vidim, dopadate se jedno drugom, moj vam je savjet: ne odgađajte svadbu dugo. Što se mene tiče: imate moju dozvolu i moj blagoslov. Uzgred da kažem kako je miraz za djevojku spreman. To je veliki posjed skroz do rijeke Usore, a koji graniči baš s vašim imanjem. Usto ide još i trideset hiljada dukata i nekoliko rasnih stočnih grla. Također, podmirit ćemo i pripadajući nam dio svadbenog veselja. Lično poznajem tvog oca, žao mi je što je teška hasta, i prenesi mu moju iskrenu želju za što skorijim ozdravljenjem. A sada da priupitam i ostale članove svoje porodice da li se slažu da se vi, akobogda, u najskorije vrijeme uzmete.

– Slažemo – svi su progunđali u svoje brade, krijući poglede i od Hamzi-bega, i od Zulke, a i od mene.

– Ima l' neko potrebu da nešto upita, ovo se odnosi i na našeg budućeg zeta?

Svi smo šutjeli poniknutih pogleda, kao da smo na pogrebu. Hamzi-beg je malo pričekao pa rekao:

– Amin! Da vam se zvijezde podudare! I da nam svima bude sretno i berićetno!

– Amin! – svi smo glasno potvrdili.

– Sada mi ostali možemo svako za svojim poslom, a momka i našu Zulku ostavimo da se sami dogovore o svemu ostalome.

Čim su se sa mnom pozdravili, napustili su prostoriju, a s nama je ostala samo jedna njihova sluškinja. Sa Zulkom sam proašikovao nekih sahat vremena i radosno sam krenuo kući. Bili smo dogovorili zaruke već prilikom sljedećeg mog dolaska. Idući u svoj Čardak razmišljao sam koje mi prednosti donosi ženidba iz tako ugledne i bogate porodice, s tako lijepom, pametnom i bogatom djevojkom. Kao prvo, uredit ću svoj život. Bit ću okrenut porodici i radu. Bit ću mnogo ugledniji u očima drugih osoba, a imat ću i veliku podršku od žene i njene porodice. Čak i u sukobu s begovima Hošićima, ili bilo s kim drugim, uvijek mogu računati na pomoć ženine familije. Ta pomoć može biti u bilo čemu, pa i u naoružanom ljudstvu, ustreba li. Dok sam mlad, steći ću i podizat ću djecu, svoje nasljednike i svoju pomoć na imanju. Proširit ću imanje tolikim mirazom, u zlatnom novcu, ali i u zemljišnim posjedima. Ima tu još nekih prednosti, ali glavne sam, uglavnom, pobrojao. Jedino što me pomalo brinulo jeste da teško bolesni otac ne umre prije moje ženidbe. Tada bi se ženidba morala odgoditi dok se otac

ne ožali, što bi moglo dovesti u pitanje i samu ženidbu i pogotovo velike, ogromne prednosti koje mi ona donosi.

Neko vrijeme okrenuo sam se redovnim obavezama. Upravo je bila berba duhana na našem imanju. Bilo je tu na desetine naših kmetova, ali i polukmetova, Strmoglavčana. Zajedno su radile i ženske i muške osobe. Vezali su duhan u bale i utovarali na konjske zaprege, koje bi ga onda transportovale dalje, sve do konačnog kupca. Nadzirući lično rad na ogromnim plantažama, prepoznao sam, između ostalih, dvije meni interesantne osobe. Beglučanku Ajku i Strmoglavčanina Muju. Tada sam zapazio dvije stvari koje me nimalo nisu ostavljale ravnodušnim. Prva je da je Ajka izrasla u tako krasnu djevojku – da je se moja dva oka nisu mogla nagledati. Oborila me s nogu i njene neodoljive oči, boje dijamanta, od toga časa nisu mi izlazile iz glave. Mujo je također postao lijep, stasit mladić, neodoljiv svakako za djevojačka srca. Ali ono što mi je naročito padalo u oči i nepodnošljivo smetalo jeste to da su radili zajedno i da su se svakog časa milo pogledavali. Veliku zaljubljenost u svojim pogledima nisu mogli ili nisu znali ni od koga sakriti. Od toga trenutka ljubomora se poput velikog, nemirnog crva, uvukla u moje srce i više mi nikada nije dala mira. Zamrzio sam još više Muju i poželio da sam na njegovom mjestu, pa da mene onako milo i zaljubljeno gleda onim natprirodno lijepim očima. Srdžba me rastakala pa sam prišao Muji i opomenuo ga:

– A šta ćeš ti tu? Zašto se ne odmakneš od Ajke, smetaš joj u radu!

– Ali, gospodaru, ovako radimo od jutra i nikome ne smetamo.

Nisam se mogao suzdržati. Potegnuo sam trožilnu kandžiju i od silne netrpeljivosti i mržnje, ošinuo ga njome nekoliko puta, ne birajući mjesto kuda će ga kandžija oplesti. Ponovo sam mu raskrvario lice. Iz usne mu je potekla krv. Gledao me je u početku bezazleno i s nevjericom. A onda sa strahom i mržnjom u očima, dok je brisao krvavo lice i prelazio u drugu grupu, bliže muškarcima, a dalje od ljepotice Ajke. S mržnjom u očima gledali su me i ostali Strmoglavčani. Ali sa mnom je bila moja šestočlana naoružana pratnja kao i nadzornik svih mojih imanja Teufik Ružni i njegovi oružani ljudi. I sam sam uvijek pod oružjem, od koga se jedva odvajam dok spavam, i Boga molim da mi se Mujo suprotstavi, kako bih imao razlog da ga još više unizim ili jednom zauvijek sasvim uništim. Treba mi povod. Neka mi samo da povod. Jer zbog ljubomore više ga jednostavno ne mogu gledati. Ono što me osobito mnogo zaboljelo jeste činjenica da me mrko i jednako s velikom dozom mržnje gledala i Ajka. Ali, šta sam mogao? Zbog nje sam tako i postupio. Zar Mujo sebi ne može naći neku drugu djevojku? Bilo koju – ali drugu. Ne Ajku! Zar mora biti zaljubljen baš u nju? Tjera me da se borim za nju. Čak smatram da imam više prava na nju negoli on. Pa zar sam kriv ako u toj borbi izlazim kao pobjednik? Svakako nisam. Zar je grijeh boriti se za nešto? Naravno da nije. Neka se bori i on. Najviše bih volio da i on sebi nabavi sablju ili mač i da me izazove zbog nje na mejdan. Ili da ja tada izazovem njega. Pa bismo zauvijek riješili, i znali, čija je Ajka. Znam, uskoro se ženim, reći će neko, pa šta će mi druga pored Zulke? Ali, shvatit ćete, Ajka je toliko lijepa, šarmantna, neodoljiva, da me očarala, pa ili će jednoga dana biti moja, makar kao druga žena, ili kao ljubavnica, ili neće biti ni mene ni nje.

12.

Po povratku na Gradinu vidio sam da me ispred Čardaka čeka Divlji Murat. Kaže, uhaberio mu asker Rizo po nekom putujućem trgovcu da je jučer obavio "ono". Da bi bio sasvim siguran, Murat pošalje drugog momka bajagi da traži posao u Zagorici. Tamo je sreo Rizu koji mu je ispričao kako se sve desilo.

– Tri mjeseca je radio marljivo i bio ponizan i poslušan da su ga zapazili oba bega i stali se otimati kome će prije dopasti u ličnu pratnju. Mlađi, Muzafer-beg, bio je brži i tako se naš momak našao u službi begovog ličnog osiguranja. Bilo ih je u toj službi trojica. Onda šesti dan nakon toga begovi pođu u lov na divokoze, i to baš na Orlove stijene. Pošto su se lovci i njihova pratnja razletjeli na sve strane, ostali samo mlađi beg i njegova tri pratioca. U jednom trenutku beg opazi na stijenama divljeg jarca, nanišani i upuca ga. Jarac padne niza stijene malo podalje, iza jedne krivine. Muzafer-beg naredi onoj dvojici da idu potražiti i donijeti ustrijeljenog divojarca. To znači da je najveće povjerenje imao u Rizu, jer ga je stalno držao u svojoj blizini. Čim su ostali sami, Rizo munjevito reaguje te otisne i konja i na njemu bega niz Orlovu klisuru. Pošto su završili smrskani o stijene na dnu oko sto metara duboke provalije, Rizo iz svoje puške ispali metak u stijene i stane zapomagati i dozivati onu dvojicu. Čim su stigli, naš momak im složi priču kako je mlađi beg opazio divokozu, natjerao konja u trk, pritom nanišanio i opalio, ne gledajući kuda mu trči konj. A konj je potukao, sapleo se i strovalio u ponor, odnoseći sa sobom i nesretnog Muzafer-bega. Na tu priču svi su nasjeli, štaviše i sam Džafer-beg. Momak Kasim, kome je sve ovo ispričao

Rizo, našao se na imanju na dan Muzafer-begove dženaze i lično je vidio veliku žalost u Čardaku u Zagorici. Još istoga dana kada je stradao mlađi beg, Džafer-beg sve trojicu bratovih pratilaca preimenuje u svoje lično osiguranje. Zato Rizo pita želi li Ali-beg da se na sličan način riješi i starijeg bega. Ako želi, neka samo javi. Rizo je još poručio ako gospodar ne želi Džafer-begovu smrt, da će on napustiti posao kod begova Hošića i ponovo se vratiti na dužnost u Kulu. A Kasimu je nadzornik imanja ponudio da, ako želi raditi na imanju, dođe ponovo za par dana, poslije dženaze i ove velike žalosti.

– Hm! – bio je to sav moj komentar na saznanje o Muzafer-begovoj smrti. – Murate, ti pošalji ponovo Kasima za tri-četiri dana i neka kaže Rizi da zasada poštedi starijeg bega i da se vrati ponovo u Kulu, kada bude smatrao da mu je pogodno otkazati posao na Zagorici. Tada ću mu isplatiti obećanih pet hiljada zlatnika. A Kasim neka slaže da je dobio posao kod tešanjskog bega Hamzi-bega Hamzibegovića i neka se odmah vrati na Gradinu.

– Razumio sam, gospodaru – rekao je poslušno vjerni i vrijedni Divlji Murat i odžurio u Kulu, gdje se, kako je često imao običaj reći, ljepše i sigurnije osjećao nego u rođenoj kući.

Teško bi bilo opisati kako sam se ja u tim momentima osjećao. Da li više sretan ili ravnodušan, ili nekako unutar prazan, bez emocija. Niti sam se mogao radovati Muzafer-begovoj smrti niti sam ga, kao dokazanog neprijatelja, mogao žaliti. Ono što je najbitnije jeste da mi je jedan žestok protivnik manje i da ću s ostalima lakše izlaziti nakraj. A što nisam pristao da Rizo smakne i

Džafer-bega? E, nisam iz dva razloga. Prvi je, i važniji, što me stariji beg trenutno ne napada, dakle ne predstavlja mi neposrednu opasnost. A ja sam zvijer samo kada se od nekoga ili nečega branim. Tada smatram da je to moje legitimno pravo, i pred Bogom i pred ljudima. Ako Džafer-beg ponovo napadne, e, to je sasvim druga priča. Naći ću najbolji način da se i s njime adekvatno razračunam. Usto, na onaj svijet, blagodareći meni, otišla su mu već dva brata. Zato se on ne bi trebao žuriti, ako bude pametan, naravno. Drugi je, osvetio sam i oca, makar što je to od manje važnosti.

E sada sam se mogao u potpunosti posvetiti svojoj Zulki i pripremama za našu svadbu. Tri neposredne opasnosti sam riješio, naprosto prebrisao: tetu Mejru, tetu Pašu i begove Hošiće. Poslao sam mula-Ejuba u kuhinju da kaže Almasi da nam donese dvije kahve i rahatlokume. Čim je izašao, otvorio sam sef, skriven iza manjeg ormara. Tamo se, uz veliku količinu zlatnika, papira od važnosti i vrijednih porodičnih slika, nalazio i raznovrstan nakit od teško procjenljive vrijednosti, a koji su tu pohranjivali moji roditelji. Često sam gledao jednu krasnu brilijantsku ogrlicu, minđuše s tirkiznim dragim kamenovima i jedan divan ženski prsten sa smaragdnim dragim kamenom. Kada god bih ih posmatrao, svaki put bi me iznova zadivili. Kažu da je rahmetli moja majka, Esma-hanuma, naravno dok je bila živa, pokazivala kakvom prigodom ukućanima i prijateljima taj nakit i radosno govorila: "Ovaj prsten, ove minđuše i ovu ogrlicu čuvam, ako Bog da, za svoju prvu snahu!" Dok sam ih gledao, sinula mi je ideja. Ali sam još dva dana otišao svojoj Zulki na ašikovanje i svaki put bih vodio samo

dva čovjeka iz ličnog osiguranja, i svaki put bih s njom ašikovao u njihovoj kući, bez imalo zazora. Već sam se, gotovo sigurno, osjećao kao njihov zet. I njeni ukućani su me tako nekako gledali. Mislio sam kako su potrebne još samo formalnosti, ali i one će biti uskoro obavljene. Zatim sam zakazao zaruke. Trebale bi se obaviti u petak, a to je za tri dana. Njima bi prisustvovala njezina bliža rodbina, a s moje strane to bi bila teta Rabija i mula Ejub. Teta Rabija je bila jednako zla žena, mnogo slična meni, ali se znala tako dobro kamuflirati i prilagoditi situaciji da je to pravo čudo. Mislio sam kako joj nijedan kameleon nije ravan. Tako mi se dobro "prodala" i prilagodila da bi to izgledalo tako kao da mi je zamijenila, pokušala nadomjestiti, i oca i majku, naročito majku. Bila je mudra i lukava. Znala je da mi se ne može suprotstaviti ničim, a najmanje silom. Oko nje sam imao sve same svoje špijune, kao što mi je i sama bila, koji su znali šta ona misli i odmah bi mi prenijeli i šta kaže, pa čak i njene pretpostavljene misli. Naročito ako bi bile uperene protiv mene. Zato je tu kartu definitivno odbacila. Igrala je na kartu slizavanja sa mnom i, kao bajagi, roditeljske ljubavi, iskrenosti, povjerenja i apsolutne podrške, za sve što bih radio. Čak je bila i moj dobronamjerni besplatni savjetnik u mnogim poslovima u koje se pačala, misleći da im je dorasla. A često se trudila da mi bude i saučesnik, kao u slučaju tete Mejre i Paše. Prozreo sam je do srži. No, njene namjere nisu mi mogle škoditi ni u kojem pogledu. Željela je jedino – da ostatak života proživi mirno na Gradini, u punom komforu i rahatluku. Nije mi to smetalo, pomagala mi je u mnogim poslovima i prihvatio sam je takvu kakva jest, to jest, na neki način, kao drugu majku. Saznavši da ašikujem s lijepom, bogatom i namli

kćerkom Hamzi-bega iz Tešnja, danas kada sam se vratio od nje, rekla mi je za ručkom (sad zauzimam očevo mjesto u pročelju blagovaoničkog stola), laskajući mi, po običaju:

– Sinko (najčešće me zvala tako ili: Ali-beže), kada ćemo ići po onu tvoju ljepoticu, Hamzibegovićku? Jedva čekam da nam u kuću uljeze takvo zlato od insana!

– U petak ujutro nosim zaruke, teta Rabija.

– A s kim ćeš ih nositi, akobogda? – upitala je, lukavo navodeći vodu na svoj mlin, i žmirkajući sitnim zelenim okicama.

– S tetom Rabijom i mula-Ejubom.

Oboje su istog trena prekinuli s jelom da bi me značajno pogledali: učitelj dugo i tužno, a teta kratko, više puta, i radosno. Tada je, sva sretna, rekla:

– De, sinko, Bog ti dao, he, he... Ja sam tebi namjesto tvoje matere.

Za nju je to bio doživljaj od velike životne važnosti. Ta, šala to nije, moćni i silni mladi gospodar počastvovao ju je i udostojio da mu na zarukama zamjenjuje roditelje, ehej! Nešto će vidjeti, nešto čuti, usto, bezbeli, bit će dobar ručak i dosta medovine (šerbeta od meda), a, bogme, pravit će se i važna, te će tako unijeti malo živosti i uzbuđenja u ovaj svoj odveć učmali provincijski život. Mula Ejub je osjećao nešto sasvim drugo, suprotno od Rabijinih osjećanja. Bio je pametan toliko da je znao da me gubi kao ljubavnika. Možda ne zastalno, ali ljubavne čarolije ubuduće će se rijetko dešavati, jer mladi gospodar prvo će imati obavezu seksualno podmiriti isto tako mladu ždrebicu, a zapravo svoju ženu, pa tek onda ako, i

kada, mula-Ejubu šta ostane. Bit će to samo ljubavne ogrizine, a on se time ne može zadovoljiti. Zato se pobrinuo da na vrijeme sebi nađe zadovoljavajuću zamjenu. I našao ju je u Selimu, mladom Muratovom askeru. Momak mu sve češće dolazi u sobu i baš je izgleda na pomolu nova velika ljubav, sada između oba kulambare. Askeri i sluge već zbijaju šale na njihov račun, a oni ne pokazuju znake ljutnje, zato što ih istina ne može zaboljeti. Na njegovom licu primijetio sam tugu, postao je manje razgovorljiv, a promjena mu se da osjetiti čak i u glasu. Ali, šta mu ja mogu. Dovoljno je pametan da shvati kako ljubavna čarolija ne može trajati vječno. Treba da je zahvalan i na ovome. Jer ja nisam apsolutni kulambara, i više volim lijepe žene od muškaraca, mada mi i lijepi muškarci nisu mrski. Naviknut će se. Morat će, kad shvati da me je gotovo izgubio. Ono što je mene mnogo više mučilo bilo je stanje moje svijesti i, posebno, mojih emocija. Naime, za sve vrijeme mojih priprema za odlazak na zaruke sa Zulkom, nisam se mogao oduprijeti da ne mislim na mladu, neodoljivu kmeticu Ajku. Neprekidno mi je u mislima, a sve sam sigurniji, i u srcu. Velika je nepravda da te napućene medene usne ljubi jedan tako prosti, primitivni seljak, da joj mrsi kovrdžavu, dugu, vranu kosu, da miluje i ujeda bujne bijele grudi, da u ljubavnoj vatri izgara s njom neprebrojne duge noći. Dina mi, da mi dopušta moj ugled i status u društvu, moj nam, položaj i moć koji posjedujem – oženio bih se prije s njom negoli i s jednom drugom, pa i Zulkom, makar što je i Zulka cura bez mahane. Ne znam, ne mogu predvidjeti šta će se sve ubuduće događati, ali jedno znam, i u to sam sasma siguran: imat ću grdnih muka sam sa sobom, da ukrotim svoje raspomamljene strasti i najdublja, iskrena osjećanja.

Konačno je došao i taj petak. Ujutro, nakon doručka naredio sam da sa nama pođu tri moja tjelohranitelja. Jedan će biti kočijaš, a druga dvojica moji neposredni zaštitari u fijakeru. Ići ćemo fijakerom, radi Rabija-hanume. Priznat ćete da ne bi bilo baš zgodno da jedina gospodarica s Gradine, u ovako svečanom trenutku, dojaše u goste budućim prijateljima na konju. Pošto je sve bilo pripravno, krenuli smo uskom, prašnjavom, makadamskom džadom u Tešanj. A onda nam se na pola puta desila manja nezgoda. Spao nam je sa osovine prvi desni točak i podrobio se. Momci su ga časkom zamijenili rezervnim te smo malo kasnili. Moja teta je kazala da to ne sluti na dobro. Naravno, ja nisam praznovjeran te tome nisam pridavao nikakav značaj. Sunce je već bilo visoko izgrijalo, navješćujući još jedan pravi ljetni, pakleni dan. Maramicama smo brisali prašinu i znoj s lica i vrata, koji su se nakupili i bijeljeli po nama nalik šećeru ili soli. Zastali smo na ulazu u čaršiju, kod prve gradske česme. Bili smo ožednjeli te smo pili kao led hladnu vodu. Prethodno smo temeljno skinuli prašinu s našeg lica i odjeće. Nakon kraćeg odmora nastavili smo vožnju i ubrzo stigli tamo gdje smo željeli.

Domaćini, Zulkini roditelji i rodbina, te moji rođaci Muzaferovići, lijepo su nas dočekali i ugostili. Sve je bilo na visokom nivou. Prvo ručak, šerbet, kahva, bostan i na kraju ceremonija radi koje smo ustvari i došli. Kako smo prvo razmijenili manje važne i manje vrijedne poklone, došlo je ono glavno – svečani trenutak kada momak i cura jedni druge prstenuju, odnosno zaruče. Moje zaruke izvadila je teta Rabija i dala mi ih. Čim su ih prisutni ugledali, svi su ostali bez daha, zbog njihove ljepote i skupocjenosti. Prvo sam ja nataknuo na Zulkin prst krasan

prsten sa smaragdnim kamenom. Onda je ona isto učinila meni, samo što je njen prsten s brušenim dijamantom. Svi su bili ushićeni i neumorno su aplaudirali, iskazujući svoje oduševljenje. Jedino je mula Ejub bio vidno tužan i utučen, kao da je na dženazi nekome od svojih najmilijih. Htio sam da ga opomenem, ali bi čuli prisutni te sam odustao. Zatim sam svojoj dragoj udjenuo minđuše s tirkiznim dragim kamenčićima, pa su se ponovo čuli uzdasi oduševljenja. A kada mi je Rabija-hanuma dala u ruke da poklonim djevojci brilijantnu ogrlicu i kada sam to napokon učinio, prisutni su zanijemjeli od divljenja. Trajalo je to koju sekundu, potom se prolomio pljesak i salve oduševljenja. Eto, tako smo se zaručili ja i moja buduća žena, hanumica Zulka. Njeni roditelji i moja teta prvi su nas blagosiljali pa i svi ostali. Na kraju nam je ostalo da utanačimo vrijeme kada bi trebalo da sa svatovima isprosim djevojku. Pao je dogovor da to bude u sljedeći petak. Složili smo se da je hefta dovoljno vremena da se obave valjane pripreme za svadbu. Popodne oko četiri sahata krenuli smo na Gradinu, istim onim prašnjavim putem kojim smo i došli. Samo što smo sada, radosni zbog uspješno obavljenog posla, najmanje marili za prašinu. Nismo se imali koga stidjeti, a slijedilo nam je i kupanje po dolasku kući. Usputno smo razgledali poklone dobivene od novih prijatelja. Najviše me se dojmio fino urađeni handžar s pozlaćenim balčakom, dobiven na poklon lično od punca Hamzi-bega. Na Gradini su nas svi veselo očekivali, svi pomalo tajno strepeći kakve li će im naravi biti nova gospodarica – blage ili surove, kakva je i gospodareva.

Nakon večere ušao sam u sobu kod bolesnog oca. Ne zbog brige za njegovo zdravlje ili iz ljubavi prema njemu,

jer da bi te neko volio, moraš to nečim i zaslužiti, već iz straha da bi mogao umrijeti, a time bi se i moja svadba odgodila na neodređeno vrijeme. Međutim, šteta od njegove iznenadne smrti sada bi bila neuporedivo manja nego da su Mejra i Paša žive. Sjeo sam na stolac pored njega. Žmirio je. Upitao sam hećima, koji je na smjenu dežurao kod njega, da li spava i kako mu je. Rekao je da je Zafir-beg u nekakvom bunilu pa niti spava niti je sasvim pri sebi. Iznenada se probudio kao da je čuo da pričamo o njemu. Samo je gledao u me i na momente bi se blago osmjehnuo. Ne znam da li me prepoznao. Upitao sam ga kako se osjeća i treba li mu šta. Ponovo se samo blago nasmiješio. Rekao sam hećimu da nakratko izađe iz sobe. Kada sam ostao nasamo s ocem, rekao sam mu da sam ga osvetio tako što smo poslali u smrt mlađeg bega Hošića. Samo se smrknuo. Pokazao sam rukom kao da smo ga upucali. Još više je nabrao čelo. Nije imao moć govora i veoma je loše izgledao. Sada zaista odlučuju dani i sahati, kada će mu Azrail uzeti dušu. Slegnuo sam ramenima, izašao u hodnik i ponovo mu poslao dežurnog hećima.

Već sutradan otpočeo sam opsežne pripreme za svoju svadbu. Pripremao sam spisak svatova. U okolnim gradovima imao sam neke familije i prijatelja među begovima i agama. Sve sam ih pozvao, a usto i poslovne saradnike, prijatelje i poznanike diljem Bosne. Zatim smo ispred Čardaka skovali mnoštvo stolova i klupa za svatove. Osigurali smo muziku, svirače i pjevače iz Zenice i Travnika, sa sazovima, violinama i zurnama. Sluge su zaklale na desetine volova i brava te ih pripremili za ražnjeve. Iskitili smo Čardak, ulaznu kapiju pa čak i Kulu cvijećem, zastavama i slikama. U svatove će ljudi ići u

velikoj većini na konjima, ali smo pored tri naša prostrana i udobna fijakera, jedan za mene i mladu, preuredili desetinu zaprežnih kola za odlazak u svatove. Temeljno je opran, očišćen i prebrisan cijeli Čardak, od podruma do tavana. Uradili smo i sve ostalo što je bilo neophodno kako bi svadba protekla bez značajnih primjedbi zlih jezika, zavidnika i dušmana. Dan uoči svadbe, dok smo se nalazili sami u mojoj radnoj sobi, rekao sam Ejub-efendiji da poslije radnog vremena idemo na kupanje u saunu, što je on prihvatio sa širokim osmijehom i velikim zadovoljstvom. Sauna je u svom sastavu, osim parnih kupki, imala i nekoliko klasičnih kupatila s tuševima. Tako smo se nakon ljubavnog čina mogli i dobro istuširati. Tako je i bilo. Poslije radnog vremena otišli smo u saunu i tamo dugo ostali. Vodili smo ljubav do iznemoglosti. Kad smo završili, rekao sam:

– Vrli moj Ejub-efendija, danas smo vodili ljubav, i ko zna kada i da li ikada više. Razlog ti je poznat, moja ženidba. Ako kada osjetim potrebu, reći ću ti to. I sam znaš da sam ja više naklonjen ženama nego muškarcima. Ti sebi slobodno nađi momka, ne branim ti. A, koliko sam čuo, već si našao. Samo, krijte to dobro, kako zli jezici ne bi pronijeli priče o širenju nemorala i bluda na Gradini. To mi se ne bi svidjelo. Znaš da to vinovnicima ne bih oprostio pa ma ko to bio, makar to bio i ti, moj vrli učitelju.

Klimnuo je potvrdno glavom i pokunjeno rekao:

– Ne brini, gospodaru. Pazit ćemo da to nikada i niko ne sazna.

– Znaš – rekao sam – zlonamjernima ti ne možeš zabraniti da tajno šapuću. Oni već znaju za tebe i mladog

Selima. Ali ono što nikada ne smijete dozvoliti to je: da vas uhvate na djelu. To bi bila nepopravljiva sramota. A to vam ni ja ne bih oprostio. Morao bih vas obojicu otjerati iz službe. Drugo sam ja. O meni ne smiju pričati ni da se uvjere vlastitim očima. Ovo sam ti rekao sada, dobronamjerno, i neću nikada više!

Ponovo je klimnuo glavom. Tako je, eto, skoro sasvim, završilo moje i mula-Ejubovo višegodišnje ljubovanje. Ja sam se otada preorjentisao gotovo isključivo na žene. Jer ja i nisam, kao što sam vam već napominjao, rođeni kulambara. Lično nemam ništa protiv ljudi takvog seksualnog opredjeljenja. Proganjati ih i maltretirati je, po meni, velika nepravda i grijeh. Zašto? Zato što ih je Bog stvorio takve, s greškom, u manjini. Siguran sam da nijedan od njih ne bi volio da je to što jeste, to jest kulambara. Dovoljna im je kazna samo saznanje da su to što jesu. Zato smatram da nisu krivi i da ih ne treba posmatrati drugačije nego kao i sve druge, ljude uobičajene seksualne orijentacije.

13.

Petak je dan kada se u Turskoj Carevini klanja džuma-namaz. Ali to je i jedini praznični, odnosno neradni dan u cijeloj hefti. To je za mene veoma značajan dan, dan kada sam odlučio da se ženim. Bio je lijep, usred ljeta ugodno svjež, dan jer je prethodne noći kiša dobrano natopila žednu, ispucalu zemlju. Ujedno je rastjerala i neugodnu sparinu, koja je bila poklopila zemlju, a ljudima

i životinjama jedva da je dozvoljavala disati. Svuda na Gradini iskupljali se svatovi, zvanice, ali i obični svijet, raja: kmetovi i polukmetovi, moji i drugih begova, aga i gazda. Svijet se kao lavina kada pokulja slivao sa svih strana oko Čardaka i Kule, obučen i obuven onim najljepšim što je imao. Jer to je svadbeno veselje (pijer), kada momci zagledaju cure i cure momke, kada se kolo igra da se zemlja prolama, kada žene očekuju mladu i zagledaju neudate djevojke, svoje buduće snahe a žene svojih sinova, a domaćini da se nagledaju svega toga, ali i da se dogovore o svojim poslovima o kojima se inače ne bi imali gdje dogovarati da nije ovakvih svadbi, pijaca i vašara. I ova svadba nije obična, bilo čija, gradskog kokuza ili seoskog đilkoša, kmeta ili polukmeta, već svadba jednog od najmoćnijih, najbogatijih i najuglednijih bosanskih velikaša, Ali-bega Turkića, sina Zafir-begovog. Ugledni svatovi su dolazili u buljucima, u novoj skupocjenoj odjeći, na dobrim konjima, s puškom o ramenu i sa sabljom krivošijom ili čuvenim bosanskim handžarom za pojasom. Bilo je tu bosanskih ajana od Banje Luke, Prnjavora, Dervente, pa Doboja, Tešnja, Teslića, Travnika, Novog Šehera, Žepča i ko bi ga znao reći otkuda ih sve nije bilo. Poznatije i bogatije goste prihvatali su moji ljudi i odmah ih razmještali za stolove, razvrstavajući ih prema unaprijed pripremljenom planu i po kriterijima koje sam im ja naložio. Obična raja, ako nije imala mjesta za stolovima, mogla je šetati, stajati, igrati u kolu ili sjesti, kad zemlja ne bi bila vlažna kao što je ovaj put. Hrana i piće donosili su se nemilica, ali samo zvanicama, a nepozvanima slabo šta da bi ostalo, osim da stave vlastiti prst u usta i da sisaju. Kada je došao ko je doći imao namjeru, tada je

na scenu stupio svatovski starješina, a bio je to subaša na mom imanju Teufik Ružni, i redari koji su surijali svatove i pripremali ih za polazak. Naprijed su bila dva konjanika iz mog osiguranja, za njima fijaker namijenjen meni i nevjesti, Rabiji i Almasi kao engama (djeverušama), mula-Ejubu i Divljem Muratu kao djeverovima, našem imamu Hamzi-efendiji Kavazi i trojici svirača. Iza mog ličnog fijakera išla su na konjima još četiri čovjeka iz moje lične pratnje. A onda su došla još dva fijakera s najuglednijim svatovima pa deset preuređenih zaprežnih kola. Iza njih je jahalo u paru trideset mojih askera, s Mrkim Hasanom na čelu. Poslije mojih askera postrojilo se još na desetine konjanika. Red i disciplinu u svatovskoj koloni održavao je vođa svatova i dvadesetak pripremljenih redara, također na konjima.

U deset sahati svatovska povorka je krenula po mladu. Ispraćalo nas je mnogo svijeta, koji je ostao na Gradini da pribjera oglabane kosti iza uglednijih svatova i da iščekuje mladu. To će ujedno biti i početak trodnevnog veselja, uz muziku, pjesmu, iće i piće. Mislio sam kako sirotinji samo daj hljeba i igara, i mirna Bosna, i sirotinja je zadovoljna. Dok god je tako, Bosnom će biti lahko vladati. Dok god je tako, Bosna će biti siromašna i zaostala zemlja. Zemlja siromašne većine i bogatih pojedinaca. Meni je to dobro, a kako je siromašnoj raji, to mi je najmanja briga. Ako žele mijenjati svoj položaj, neka počnu misliti vlastitom glavom. Dok god se Bošnje same ne počnu mijenjati, iznutra, neće bitno promijeniti ni svoj bijedni položaj. Ostat će među najbjednijim narodima i najsiromašnijim zemljama u svijetu – ako uopće i budu postojali na gegrafskoj mapi svijeta. O čemu li ja to

razmišljam?! A pošao sam da se ženim! Pa kako sam ja, kako se osjećam u ovim svečanim i ujedno vrlo značajnim trenucima u mom životu? Da kažem ukratko: dobro. Nikad bolje. Mlad sam, a sve probleme rješavam brzo i lahko, i mudro i hrabro, naravno. Prepreke uklanjam kao od šale. Uvećavam bogatstvo, ugled i moć. I u tome mi se ne vidi kraj. Štaviše, mislim da bi i turski sultan, ako je pametan, u meni morao vidjeti ozbiljnog konkurenta. He, he, ne šalim se. Život je pred nama, živi bili pa vidjeli. Naredni mali problem su mi Strmoglavčani, ali čim riješim ženidbu i umre otac, dolaze na red oni, Strmoglavčani. Ta prokleta bagra, koju ni moji djedovi nisu uspjeli pokoriti i dovesti ured dokraja. E, kunem se, na meni je red da taj posao okončam dokraja. I šta me priječi u tome? Ništa. Sve mi je na raspolaganju: moć, sila, poslušni moji podanici, lukavstvo i licemjerje. U borbi sa drugim, isto tako krvoločnim zvijerima – sve je čovjeku dozvoljeno, ama baš sve! I uvijek ću upotrebljavati, sve što mi je na raspolaganju, da stignem do cilja. Bez milosti i bez glupih predrasuda. Ako bismo bili sitničavi i meni tražili probleme u životu, onda su to jedne oči, oči dijamantskog sjaja, oči snene i duboke, neodoljive i za mene fatalne. Ajkine oči. Te oči više mi ne daju mira ni danju ni noću, ni na javi ni u snu. Eh, što je kmetica, što nije plemićkog soja? Pa ne mora biti ni pašićka ni begovica, da je barem agina kći, sada bih prosio nju a ne Zulku, i mojoj sreći ne bi bilo kraja. A ona simpatiše samo Muju, Muju i nikoga više. A šta ima od Muje? Dobro, jest naočit, momak kao djevojka. Ali, polukmet, ne može ni sebi osigurati čestit zalogaj pogače, a kamoli će porodici. I on bi da se oženi s Ajkom, a poslije... oboje meni na: aman! E ne može tako. Ili će biti moja, ili ćete oboje pokrepati od

gladi, kunem se! Moja, moja! Ajka mora biti samo moja! Dobro, ne mora baš odmah, dok se malo slegne prašina oko moje ženidbe i dok ubijedim i slomim Zulku, pa ne mora biti ni prva žena. Može i druga, tako neće ništa faliti ni meni, ni Zulki, ni Ajki. A to što je kmetica, meni neće mnogo smetati, a jest me briga za ogovaranje i kao bajagi za sramotu. Koja sramota?! Kada je Ajka u pitanju, nema onoga čega bih se ja zastidio. Ako treba i ubiti, i svako drugo zlo učiniti samo da bude moja. A predrasude me se ne tiču. Ah, te glupe predrasude. Kunem se samome sebi – da će Ajka biti samo moja. Samo moja, ili ničija! Polahko, samo polahko. I sabura, molit ću.

Do Tešnja smo putovali u miru, bez značajnijih problema. Ljudi su međusobno razgovarali te se čuo žagor, a iza svatova, nalik magli, već se vijali manji oblaci prašine, padajući i podebljavajući sloj ili na živicama ili na livadama pored puta. Gdjegdje bi se svatovima priključio i koji jahač znatiželjnik pa kada bi osjetio atmosferu: ili bi se na određenom mjestu isključio iz kolone ili bi odlučio da ostane i bude svat s ostalim svatovima. Došavši na Vukovo, blizu tihog, bistrog potočića, svatovski starješina naredi odmor i za ljude i za konje. Svi jahači sjahali su s konja i malo se odmorili u hladovini drveta ili živica. Neki su napojili žedne životinje, a većina se i osvježila hladnom vodom s potočića. Zatim smo uredili povorku i ponovo se uputili željenom cilju te naposljetku stigli u Tešanj.

U prostranoj Hamzi-begovoj avliji okupilo se mnogo pozvane rodbine, uglednika i radoznalih građana. Za rodbinu i uglednike bile su pripravljene klupe, stolovi i stolice. Ostali su stajali, neki poravnili na meraju, a neki se prislonili: ko uz kakvo drvo, ko uz tarabe, ko

uz dvorišnu zgradu, a ko uz lijepo ozidanu i mramorom ukrašenu avlijsku česmu. Na kapiji goste su dočekivali djevojčini roditelji, rodbina i brojne sluge. Zatim su ih po pravilima lijepog ponašanja razmještali gdje je kome mjesto. Domaćini su nas poslužili obilnom hranom, mednim šerbetom, kahvom s rahatlokumima i bostanom. Dok su svatovi uživali u jelu i piću, sluge su ih zakitili, koga košuljom, koga vezenim peškirom, a koga vezenom maramicom ili zlatom vezenim jaglukom. Svirači su nešto zasvirali i otpjevali te su ih domaćini nagradili novcem. Kada se pila kahva, svatovi su je plaćali prema svojim mogućnostima, statusu i ugledu, stavljajući novac u kahveno suđe ili ga dajući posluzi u ruke. To je trajalo oko dva sahata, kada se dogodilo ono glavno: ja sam od roditelja zaprosio kćerku. Oni su mi je, uz glasan blagoslov, dali. Čim su enge preuzele mladu, svatovi su zavrištali i zapucali iz pušaka, džeferdara i kubura. S nama su pošla dva Zulkina brata i mlađa sestra, Sajma. Starija sestra imala je već dvoje male djece i obaveze prema njima. Za nama su domaćini prolivali vodu, bacali sitni novac i šećerleme, i pošto je glavna ceremonija bila završena, starješina svata je naredio pokret. Osjećao sam se čudno. Sada sam, eto, oženjen čovjek. To je nekako kao da sam se udvostručio pa umjesto sebe samoga sada se sastojim od još jedne osobe. Ubuduće sam odgovoran za dva života. A nekada mi teško podnositi i samoga sebe, kako ću nas sada trpjeti, uskladiti i zadovoljiti – dvoje? Brak je, dakle, žrtva. Do tada to nisam znao, jer nisam imao potrebu da o tome razmišljam. A žrtva je u prvom redu jer svaki od supružnika žrtvuje dotadašnju slobodu, ili barem dio nje. Kada brakovi pucaju, ili ulaze u najveću krizu? Onda kada neki od supružnika poželi da vrati ponovo slobodu, ili određeni

njen dio, kakvu je imao prije stupanja u bračnu zajednicu. A ljudi su jako sebična bića i teško im je žrtvovati bilo šta, a najteže ličnu slobodu, pa makar je žrtvovala radi obostrane sreće i zajedničkog života. Pomislio sam: šta li u braku i u budućem zajedničkom životu očekuje mene i Zulku? No, možda je to bolje i ne znati, ovako unaprijed. Kao što je bolje ne znati ni svoju sudbinu i vrijeme smrti. Prolazeći glavnom čaršijom, svatovi su sve učestalije pucali iz oružja, pa su onda skrenuli lijevo i ispod tešanjske tvrđave zaputili se prema izlazu iz grada. Već uz Krndiju, više grupa svatova, svaka za sebe, pjevale su muške bećarce. Najbliža grupa je pjevala: "Oženih se, vodim sebi ženu, svi će znati za ljepotu njenu, oooj!" Prvi put su nam prepriječili prolaz dok smo se penjali uz Krndiju, i to skupina dječaka, a drugi put kada smo se spuštali s Marin-hana, ovaj put su to bili momci. Starješina svata ih je nagradio novcem i oni su nam put odgradili.

Oko četiri sahata primicali smo se Vukovu. Dotada je sve proticalo u savršenom redu. Na Vukovu se s desne strane nalazila šumica, a s lijeve šikara. Upravo tu, između šumarka i šikare put je bio zabarikadiran vrljikama iovećim kamenjem. Zastali smo ispred barikade. Tada je iz šumarka iskočila jedna a iz šikare druga grupa naoružanih ljudi i ispred barikade napravila živi bedem. Bilo ih je oko pedesetak. Naprijed se uputio svatovski starješina kada je jedan naočit brkati tridesetogodišnjak upitao:

– Ko je vođa svata?

– Ja – odgovori Teufik.

– A čiji su svatovi?

– Moga gospodara, Ali-bega Turkića.

– Čuo sam za toga napuhanog žutokljunca. Volio bih ga i upoznati. Ko je taj?

"Sva sreća pa sam ponio i oružje", pomislih i rekoh:

– Ja sam taj žutokljunac.

– A vidi! Ti li si taj? – reče ironično i stade me odmjeravati od glave do pete. Šutio sam, a on nastavi:

– Ja sam Omer-beg Krajišnik. Iz Čelinca sam, ako ti moje ime nešto znači. Želim da mi predaš nešto na šta imam veće pravo od tebe.

– A to je? – odgovorio sam kratko i mrzovoljno. Išao mi je na nerve.

– Da mi predaš nevjestu i da se rastanemo u miru.

– Hm, a imaš li ti, Omer-beže, tapiju na moju ženu?

– Ona nije, niti će ikada biti, tvoja žena. Ona je mene prevarila. Obećala se meni za večeras. A udala se za tebe danas. Usto, izazvala mi je veliki trošak jer sam pripremio svadbu. Svatove sam poplaćao i poslao ih u Čelinac. Ne želim da ih miješam u ovo. Još me je ta djevojka i osramotila. A to se ne može ničim platiti.

– Znači, ni manje ni više ti želiš baš nevjestu? – upitao sam provokativno. Gurnuo sam laktom Divljeg Murata i on je polahko napustio moj fijaker.

– Nemoj da se praviš lud ili gluh, valjda si čuo šta sam rekao!

– Da, čuo sam. Je li istina ovo što on priča, Zulko?

Pogledao sam svoju nevjestu, koja je sjedjela između Sajme i Rabije. Glasno je zajecala i nije odgovarala. Tada sam podviknuo:

– Kazuj, jer ćeš me naljutiti!

– Jest, istina je!... Njemu sam se obećala samo dan prije nego što sam tebe upoznala. A kada sam tebe upoznala, toliko sam te zavoljela, da drugog više nisam mogla ni zamisliti. Njega više nisam vidjela, jer nije dolazio, a nisam mu imala po kome uhaberiti da se ne želim udati za njega. Kunem se da govorim istinu!

– A šta ako ti ne dam nevjestu, i pored svega?! – rekao sam mu prkosno.

Koji trenutak je šutio, odmjeravajući me ljutito, a potom prosikta:

– Vidiš li ove moje junake? S njima sam bio na mnogim ratištima. I ako ne predaš djevojku, pojest ćemo vas za ručak! Ako ne za ručak, onda ostatak sigurno za večeru!

Na ove njegove riječi baš sam se slatko nasmijao, onako od srca, i predložio:

– A da se mi dogovorimo ovako, ljudski, ako uopće znaš šta to znači, da nas dva podijelimo mejdan, pa ko pobijedi, i preživi, njegova djevojka? A da zadžaba ne ginu toliki nedužni ljudi, jer, tvrdim ti da ni moji ljudi nisu mačiji kašalj, kako možda ti misliš.

Dok sam to govorio, Murat je jedva primijetno doveo svoje askere i rasporedio ih oko mog fijakera. Moje riječi strašno su naljutile umišljenog junaka Omer-bega, i ranile njegovu taštinu pred tolikim njegovim askerima i, naročito, pred lijepom Zulkom. Mislio je da sam u pravom smislu te riječi žutokljunac, koji ne zna čestito ni pripasati mač, a kamoli ga još i koristiti. Zelen od jarosti Omer-beg dreknu:

– Dobro, kada ne znaš hoditi mudro, onda pogini

ludo! Prihvatam tvoj izazov na mejdan, da te rastavim s tom ludom glavom!

– Ma, rastavi, Omer-beže, ako si bolji mejdandžija! Halalim ti, možda mi je baš dokundisao ovaj život. Samo još jedna molba. Reci svojim ljudima, ako slučajno izgubiš mejdan, da se pomire s tom činjenicom i da ne ginu besmisleno. Već da mirno pođu otkuda su i došli.

Jedva je malo savladao svoju srdžbu, okrenuo se svojim ljudima i podviknuo:

– Gledajte, moji junaci, kako ću sada na mejdanu udesiti ovoga balavca... – zastao je na trenutak jer se iz gomile oćutio urnebesan smijeh – ... ovog slinavca! A ako se desi da on pobijedi mene... – opet smijeh od njegovih askera – ... tada mirno pođite u Čelinac. To vam je moja izričita naredba. Jeste li razumjeli?!

– Razumjeli! – ču se složan odgovor iz mnogih grla.

Moj Šarac bio je upregnut u moj fijaker. Pametno sam to učinio. Nije dobro dijeliti mejdan na nepoznatom konju. Ustao sam sa sjedišta, a Zulka me umivena u suze, čvrsto uhvatila za ruku i molila:

– Molim te, Ali-beže, ne idi! U ime moje ljubavi, ne idi!

– Budi mirna i ništa ne brini – rekao sam, istrgnuo ruku iz njezine i izašao iz fijakera. Dok sam isprezao Šarca iz fijakera i nabacivao na njega njegovo povezeno sedlo, razmišljao sam: "On je stariji od mene desetak godina. Mnogo je iskusniji i to su uglavnom sve njegove prednosti. Moje prednosti su što sam brži, okretniji, hitriji, znam sve o mejdanu sabljama ili mačevima, znam mnogo trikova, kojima me podučio Ejub-efendija, moj

mač ima određenu prednost nad njegovom sabljom, i pun sam samopouzdanja. Hrabar sam i ne bojim se smrti, a to znači ni protivnika. Visine smo gotovo iste, a imam barem za nijansu duže ruke. Pored svega, mislim da me jako potcjenjuje, što je svakako moja značajna prednost. Naročito u početnoj fazi mejdana. Bolji sam od njega i pobijedit ću ga.

– Dođi, dođi, ti žutokljunče! Ti slinavče! – provocirao je, očekujući me na mejdanu. Tek tada je zapazio da sam isukao mač, a ne sablju. Zlonamjerno je podviknuo:

– Misliš, balavče, da ti je mač prednost! Ali, varaš se! Ti mač ne znaš ni držati kako treba, a kamoli boriti se njime!

Šutio sam, puštajući ga da prvi napadne. Imao sam, po mom čvrstom uvjerenju, dva zlatna pravila, a to su: nijednog protivnika ne potcjenjuj, ali i ne precjenjuj! I ne opuštaj se dok protivnika sasvim ne dotučeš, bez obzira u kolikoj prednosti da si nad njim!

Stao je kružiti oko mene, iskazujući tako prezir i omalovažavanje. Jednom rukom me pozivao sebi, a drugu je podigao iznad glave. Tako mu se sablja našla gotovo iza leđa. Znao sam da je sablja znatno teža od mača i da neće imati vremena da se njome zaštiti, budem li ga napao. Jurnuo sam strelovito i zabo mu vršicu mača u lijevo rame. Nije stigao da na bilo koji način reaguje, a kamoli da se zaštiti sabljom. Krv mu je natopila dolamu, a on je napravio bolnu grimasu, dok su mu oči izražavale iznenađenje i čuđenje. Ubod nije bio dubok, otprilike tri-četiri centimetra. Ali znao sam da će ga rana svakim trenutkom sve više boljeti i da je to na samom početku mejdana prilična prednost za mene. Krenuo je u napad, znajući da

odsada vrijeme ne radi za njega. U njegovim očima primijetio sam strah. Toliko je kidisao, zanemarujući odbranu da me i zakačio vrškom sablje po desnoj mišici. Znao sam da sam ranjen i da mi krv natapa odjeću, ali i da rana nije duboka niti opasna. Jednostavno, moram je zanemariti, ne misliti na nju. Morao sam se odbraniti od ovih uraganskih napada iskusnog ratnika, a zatim forsirati svoj stil, iznurivanje protivnika, promjena taktike i pokoji trik. No, on je dugo napadao ne dajući mi čestito ni oka otvoriti. Znao sam da će se tako izmoriti i da će mu oslabiti i refleksi i pažnja. Osim toga, stariji je od mene pa će se ionako brže zamarati. Bio sam u pravu. Njegovi ataci bili su sve sporiji i bezopasniji i sve lakše sam ih zaustavljao. Postupno sam prelazio u ofanzivu, ali i oprezno, da ne napravim kakvu kobnu grešku. Toga trena je reagovao brzo i iznenadio me povlačenjem sablje na rez, tako me ponovo zakačio po stomaku i napravio dugačku ali plitku posjekotinu. Sada sam osjećao krv po donjem dijelu trbuha i slabinama. Curila je topla i ljepljiva i natjerala me da poduzmem nešto radikalno, što bi preokrenulo tok borbe u moju korist. Pustio sam ga da napadne; zamahnuo je u predjelu vrata; povukao sam zatim dizgin i Šarac je pao na koljena. Omer-beg je promašio, nije stigao da vrati sablju i da eskivira. Kratko sam trgnuo mač u namjeri da ga udarim po desnoj ruci. Uspio sam mu samo otfikariti palac. Jauknuo je od bola, stisnuo zube i nastavio borbu, ali znatno sporije i samo se branio. Sada sam imao vremena da bacim katkad pogled i na moju Zulku. Plakala je pod bijelim duvakom, strahujući za moj život. Ali i za svoj. Jer ko pobijedi, njemu će pripasti lijepa, pametna i bogata hanumica Hamzibegovićka. U tom času ukrstili smo mač i sablju i tako stajali koji trenutak, gledajući se

ravno u oči. Ne znam kako su izgledale moje, a njegove su izgledale široko razrogačene, zakrvavljene, pune straha, mržnje i mraka. Oko nas je vladao grobni muk. Takav da bi se čuo i let komarca. Svi gledaoci su zaustavljali dah i paralisani kao kipovi pratili borbu na život i smrt. Borbu dva bega, dva ljuta arslana, dva mržnjom zakrvljena suparnika. Uzrok je ona, begovićka. Ko pobijedi, imat će je. Za njih je ona vrednija od života. Trznuo sam Šarca desno, zatim se okrenuo brzo kao munja i dohvatio ga tek vršicom mača duž cijelih leđa. Bila je to prilično duboka i bolna rana. Od bola protivnik je ponovo jauknuo. Iskoristio sam to i nastavio napad. Pri sljedećem zahvatu odsjekao sam mu lijevo uho. Sad je Omer-beg bio sav krvav, kao zaklana kokoš. Bilo ga je strašno gledati. Tada je jurnuo u očaju. Smatrao je da više nema šta izgubiti. Tako je postao opasan i po mene i po sebe. Njegovi nekontrolisani zamasi sijevali su na sve strane. Jednim me i zahvatio po lijevoj lopatici, ni malo ni mnogo, ali toliko da je u znatnoj mjeri uticalo i na moju snagu i, naročito, brzinu. Iskoristio sam njegov uzmak i zabo mu mač u mišicu lijeve ruke. Od bola se zgrčio. Izbacio sam ga definitivno iz borbe. No, mene to nije zadovoljilo. Želio sam potpunu pobjedu, što znači njegovu smrt. Vratio sam Šarca nazad i u sljedećem jurišu jednim snažnim zamahom otklopio mu glavu od tijela. Srušio se na jednu, a glava na drugu stranu. Konj je zastao, izdigao glavu i tužno njištao. Od iscrpljenosti jedva sam progovorio:

– O, vi, Omer-begovi askeri. Pokupite svoga gospodara i mirno se vratite u svoj Čelinac! Današnja priča je završena.

Zapovjednik askera prišao mi je i čestitao:

– Aferim! Pobijedio si pošteno jer si bio bolji!

Odmah je naredio nekolicini ljudi da pokupe Omerbega u vunenu vreću, prebace preko njegovog konja i da krenu otkuda su i došli.

Oko mene se sjatili svi. Skinuli me s konja i ukazivali pomoć. Prva je bila moja nevjesta. Čas mi previjala rane, čas me ljubila, gdje prije stigne, a najviše u usta. Tu je bio i vojni hećim, koji mi je rane isprao alkoholom te namazao mehlemima i onda previo čistim krpama. Povalili su me na prostrte deke u fijakeru, a glavu mi Zulka stavila u svoje krilo.

Milovala me po licu i kvasila ga vrelim suzicama. Tako smo stigli na Gradinu.

14.

A bećarac nije prestajao, ni u svatovskoj koloni, a ni sada, kada smo slavodobitno ušetali kroz iskićenu kapiju na Gradini: "Evo mene i jarana moga. Hajde, curo, zavoli jednoga, oooj!" Sve je bilo prenapučeno svijetom, koji mi je klicao, baš kao da sam kakav omiljeni vladar, a ne surovi turski feudalac iliti plemić. Po unaprijed isplaniranom redoslijedu događanja na mojoj svadbi, prvo smo otišli u jednu za to pripremljenu prostoriju na Čardaku, kako bismo se vjenčali vjerski. Vjenčanju su prisustvovali bliža rodbina i najugledniji svatovi, koji su mogli stati u za to namijenjenu prostoriju. Vjenčao nas je naš imam Hamza-efendija Kavazi. Svjedoci na vjenčanju bili su s moje strane Ejub-efendija i Divlji Murat, a s mladenkine

dva njena brata. Čudno sam se osjećao za vrijeme ceremonije vjenčanja. Uz sav taj osjećaj bogatstva i ispunjenosti, ipak sam osjećao da bih sasvim bio ispunjen i sretan tek kada bi pored mene stajala ona, Ajka Beglučanka. Ali, šta je sada tu je, sve što poželim, ne može mi se oteti i, prije ili poslije, bez obzira na cijenu, bit će moje, sve, pa i božanstvena kmetica. Potrebno je sabura, samo malo sabura. Hodžu Hamzu darivao sam sa stotinu dukata, a potom smo se preselili u avliju pod jedan od lijepo udešenih šatora, za mene, mladenku i najuglednije svatove. Malo smo jeli, pili, pa kahvenisali i dimanili, dok je prosta rajetina igrala u kolu, šetala oko kola, posmatrala i ašikovala, naročito mlađi svijet. Rane zadobijene na mejdanu s Omer-begom Krajišnikom nisu me plaho boljele, niti su predstavljale veću smetnju u mojim daljim aktivnostima.

Kolo je bilo vilovito, silovito i veliko. U jednom trenutku ugledao sam nešto zbog čega sam pobjesnio. Ajka je igrala u kolu do Muje. Gledali su se tako milo kao da su jedno drugome jedine osobe na dunjaluku. Obuzela me neopisiva bolesna ljubomora. Jer, ne samo da su igrali već se momak od cure nije odmicao. Očito, ašikovali su. Obuze me još veća srdžba. U Čardaku sam imao nevjestu s kojom ću noćas u đerđeku provesti prvu bračnu noć. Nevjesta je i lijepa, i bogata, i pametna, i, što je najvažnije, voli me. Ali u mojim mislima, i što je najčudnije, i u mome srcu, samo je ona, beglučka ljepotica Ajka. Drhtao sam od uzbuđenja i od jarosti dok sam ustajao iza slavljeničkog stola. Ublizu se nalazio Mrki Hasan, zamjenik Divljeg Murata, koga sam pozvao prstom. Čim je došao, šapnuo sam mu na uho:

– Idi, s veselja diskretno odstrani Muju Fehmića iz

Begluka. Uzmi par svojih momaka, pa ako se bude bunio, propustite ga malo kroz šake. A ako se bude više bunio, propustite ga više kroz šake.

Hasan je poslušno klimnuo glavom, pozvao još tri momka i prišao Muji. Odmah sam se vratio pod šator i pratio šta će se dalje događati. Vidio sam kako se Mujo s njima raspravlja i kako ga guraju prema kapiji. Vidio sam i kada im je počeo pružati fizički otpor pa i to kada su ga Hasanovi momci stali propuštati kroz žuljevite ručurde. Ali dalje nisam vidio jer su već bili zaronili u gustu tamu. Pratio sam i Ajkine reakcije. Tražila je pogledima Muju. Kada je opazila da ga silom odvode Hasanovi ljudi, stala je kršiti prste na objema rukama i maramicom brisati suze. Zatim se nešto sašaptavala s nekoliko prijateljica i majkom, da bi u grupi s njima napustila veselje. Izašla je na istu kapiju na koju i Mujo. Gledao sam u Hasana, koji se bio vratio. Prišao je blizu stola za kojim sam sjedio i klimnuo mi ponovo glavom, ovaj put kao znak da je posao završen. Ustao sam, zaželio prisutnima dobru zabavu i pošao svojoj nevjesti. Bilo je oko ponoći. Rodbina i prijatelji ispratili su nas u đerđek, gdje sam s nevjestom proveo prvu bračnu noć. Kada sam se te noći uvjerio kakva je Zulka ljepota, fizička i duševna, bilo mi ju je čak i žao. Zaslužila je boljeg muža od mene i trebala je poći Omer-begu. S njim bi, vjerovatno, bila sretnija nego sa mnom. No, sama skočila, sama se ubila. Te naše prve bračne noći, moja nevjesta uglavnom mi je mehlemom liječila i previjala rane, zadobijene od mog ljutog suparnika. A svadba se nastavljala jer je trajala tri dana i tri noći. Sutradan, malo poslije podneva odvezao sam se fijakerom s nevjestom i svjedocima u tešanjsku mešćemu kod

kadije. Kada je i on obavio naše vjenčanje, ponovo smo se vratili na naše veselje, gdje nas je znatiželjno iščekivalo mnogo rodbine, prijatelja i uglednih gostiju: bosanskih begova i aga iz svih krajeva Bosne. Štaviše, i sam bosanski vezir izrazio je u haberu žaljenje što zbog brojnih obaveza nije u mogućnosti prisustvovati mojoj svadbi. Ali je zato poslao svoga izaslanika s poklonom mladencima i najljepšim željama budućim supružnicima. A bosanski ajani odlučili su da nas počaste svojim prisustvom do kraja veselja, kako bi mi iskazali naročitu čast i poštovanje. Malo vremena po mome dolasku iz gradske mešćeme stigao je jedan od dvadesetak mojih naoružanih ovčara i rekao Refiku kako su ispred gaza na Usori, podno Glavatog brda, zaustavili Džafer-bega s desetak njegovih naoružanih ljudi. Kaže da su pošli na gospodarevo veselje i da nemaju namjeru započinjati kavgu. Čoban je došao upitati šta da rade, jer su Džafer-beg i njegovi ljudi prilično drski tako da s njima svakoga časa može iskrsnuti teži incident. Kada mi je to zamjenik glavnog nadzornika prenio, poručio sam da Džafer-beg i njegovi ljudi ostave svo oružje kod naših čobana i da mogu s mirom doći na moju svadbu. Oružje će pokupiti po povratku. Sve mi je to bilo nekako sumnjivo te sam za čobanom poslao Divljeg Murata i Mrkog Hasana da s dvadeset askera odjašu do Glavatog brda i vide o čemu se radi. Stigli su na vrijeme, jer su Džafer-begu pristizali njegovi ljudi kao pojačanje. Bilo ih je trideset. Vidjevši ih, Džafer-beg je napao moje ovčare. Plan mu je bio da izazove bitku, a da njegovi pristigli ljudi udare čobanima iza leđa. Ko zna šta su još bili njegovi glupi i podmukli planovi. Da je porazio moje ovčare, vjerujem kako mu je bio cilj dogalopirati na moje

veselje, iznenaditi sve nas i nanijeti nam strašne gubitke, kojima bi bilo teško sagledati kraj. No, čim je pristigao Divlji Murat, odmah je sa svojim askerima stupio u tešku borbu. Uto se pomolilo još dvadeset Džafer-begovih plaćenika, našto je Murat poslao jednog askera da zatraži pomoć još deset njegovih vojnika, sve naoružane sluge i barem desetak naoružanih kmetova s Begluka. Odobrio sam to, jer sam shvatio da je prljavi Džafer-begov plan bio da iznenadi mene i moje ljude na mome veselju, da nas porazi i možda zauzme Gradinu. Pošto su svi moji ljudi stigli u pomoć, pored Usore se zametnuo pravi ljuti boj. Nakon kratke a žestoke borbe Džafer-beg i njegovi ljudi najzad su natjerani u bijeg. Desetak svojih mrtvih ostavili su na bojišu. Sutradan smo ih zajedno pokopali sa šest poginulih ljudi pod Muratovom komandom. Bio sam siguran kako smo tada Džafer-begu zadali udarac od koga se neće zadugo, a možda i nikada više, oporaviti. Drugu večer na veselju su se ponovo pojavili i Mujo i Ajka. Sve se ponavljalo kao i prethodne noći. Ovaj put je Mrki Hasan bio zauzet drugim obavezama pa sam sa zadatkom da ukloni Muju s Gradine uputio Refika. Ponovo je došlo do prepirke i Refikovi ljudi fizički su ga izbacili sa svadbe. Tom prilikom je Refik strogo ripriprijetio Muji da se više ne pojavljuje niti na veselju niti na Gradini, uopće. I batine su bile obilatije negoli prve noći, jer bi najzad trebale da otrijezne Muju Fehmića i da ga dozovu pameti. Opet je Ajka sve pratila, a reakcije su joj bile skoro iste kao i prethodne noći. Moju svadbu napustila je u vrelim suzama, žaleći Muju. A Mujo se zainatio. Pa dobro, Mujo, ako si inatli, čik ti bilo; zapetljaj pa dođi i sljedeće noći!

I zapetljao je Mujo, svaka mu čast, te je i nakon

pozamašnih batina i izričitih prijetnji da više ne dolazi – ipak došao! No, kada bolje razmislim, vjerujem kako je Mujo mnogo više dolazio radi Ajke, a mnogo manje iz inata. Jer, Ajka nije shvatala da je ona uzrok Mujinog trpljenja te je redovito dolazila na moj teferič. A Mujo onda zbog Ajke, ali ne shvatajući zašto ga moji ljudi premlaćuju i na silu izbacuju napolje. To me je jako naljutilo pa sam se i ja dobro zainatio. Pozvao sam Murata i šapnuo mu da ovaj put primjerno kazne Muju, ali da ga ne ubiju. I da ga takvog odnesu pred kućni prag te ostave ispred roditeljskog kućerka. Dok se sve to dešavalo, ja sam sjedio za svojim počasnim stolom, jeo janjeće pečenje i pio najskuplja i najpoznatija vina. Ovaj put Ajka nije vidjela da je Mujo došao zato što su ga Murat i njegovi ljudi presreli na kapiji te se sve odvijalo daleko od njenih očiju. A onda se dogodilo čudo. Mujo se pojavio ispred kola onako krvav te povodeći se čas lijevo, čas desno, jedva stojeći na nogama, pokušao uhvatiti u kolo baš do Ajke. Čim ga je Ajka spazila krvavog i pretučenog, vrisnula je iz svega glasa, a zatim glasno zaplakala, kao sestra za mrtvim bratom. Takvoga Muje uplašile se i druge djevojke, žene pa i neki muškarci koji su se zatekli u njegovoj blizini. Izgledao je zaista jadno i strašno. Ponovo sam rukom poišaretio Muratu. Pošto mi je prišao, šapnuo sam mu da ga još dodatno udese i odnesu pred kuću, tako da se ne može vratiti. Ali da dobro paze kako ne bi prekardašili i ubili ga. Murat je razumio moju naredbu i odmah othitio. Plačući tužno i uplašeno, Ajka je s prijateljicama otprtljala kući.

Bila je to treća i posljednja noć mog svadbenog veselja te su se mnogi gosti rasuli, pogotovo oni iz udaljenijih mjesta, odlazeći na konjima ili na fijakerima svojim

kućama. Oko jedan sahat iza pola noći narod se konačno rasuo, svirači pošli na počinak u Kulu, gdje su sve vrijeme spavali za svoga boravka na Gradini. I to je značilo kraj svadbenog derneka. A onda se negdje pred jutro oćutila silovita galama. Dolazila je s moje kapije. Nakon jačeg lupanja, jedan od stražara s kapije uzbunio je i probudio gotovo cijelu poslugu na Čardaku. Prva mi je na vratima zalupala spremačica Đulsa. Kroz plač je vikala:

– Gospodaru, neki su na kapiji napali naše stražare. Oni te zovu jer ne znaju šta da čine.

– Islame, idi časkom izvidi o čemu se tačno radi pa mi javi – naredio sam svom kuriru.

Nakon desetak minuta pojavio se Islam na vratima. Rekao je:

– Gospodaru, došli su naoružani Strmoglavčani. Kažu da su tvoji ljudi gotovo nasmrt isprebijali Muju Fehmića te žele da to rasprave.

– Idi, Islame, kaži im da se ja nemam potrebu s njima raspravljati. Ovo je moje imanje i imam pravo s njega izbaciti bilo koga, tim prije ako se taj neko nepristojno ponaša. Ti, Esmire, skokni do Divljeg Murata i reci neka askeri čim prije budu u pripravnosti ispred kapije.

Onda sam se polahko stao oblačiti. Dok sam se obuvao, ćutnuo je ponovo Islam i vidno uzbuđen raportirao:

– Gospodaru, oni silom ulaze kroz kapiju. Život stražara je u opasnosti.

– Reci Muratu da poduzme najrigoroznije mjere. Koliko ih je?

– Ima ih preko dvadeset i stalno pristižu.

– Dolazim odmah – rekoh obuvajući se.

Navaljivali su na kapiju, želeći proguliti unutra. Ispred kapije su stajali Murat i njegovi askeri, spremni da djeluju na moju zapovijed. Stizao sam pred kapiju na Šarcu, okružen tjelohraniteljima. Uporedo sa mnom na svojoj Bedeviji jahao je i mula Ejub. U tom trenutku neko je udario toljagom jednog stražara. On je ležao pored kapije i jaukao od bolova. Upravo je svitalo i lijepo se vidjelo kako mu se iz rane niz vrat i odjeću curkom slivala krv. Naredio sam da ga nose u Kulu i da mu naš hećim ukaže pomoć. Pobunjeni polukmetovi još su pristizali, a začudo, priključivali su im se i pojedini kmetovi. Čim su me ugledali, malo su se utišali i primirili. Proderao sam se:

– Šta vi tražite ovako rano na kapiji moga imanja?

– Hoćemo pravdu, gospodaru! – zaorljalo je iz desetina grla.

– Zašto pravdu?! Kakvu pravdu?! – glasno sam upitao.

Opet su zagrajali svi u isti glas. Rekao sam im da odrede jednog da priča i da ih ne mogu razumjeti ako govore svi u isto vrijeme. Pustili su da to bude Ferid, amidža Mujin:

– Tražimo da žestoko kaznite Divljeg Murata, Mrkog Hasana i druge, koji su sinoć skoro pa nasmrt pretukli mladića Muju Fehmića. Ili da ih ti kazniš pravedno ili da ih izručiš nama pa da im mi sudimo!

– Nema od toga ništa! – rekao sam odlučno. – Mujo je pravio probleme na mojoj svadbi i na mome imanju. Moji ljudi su ga prvo zamolili da se udalji. Kada nikakve molbe nisu pomogle, tada su ga silom izbacili napolje. Što je tražio, to je i dobio!

– Ti ne govoriš istinu! – rekao je ljutito Ferid. – Nećeš

da priznaš da su tvoji ljudi siledžije. Ako nam ne daš Murata i druge krivce, uzet ćemo ih sami!

– Hoćemo pravdu! Hoćemo pravdu! Hoćemo pravdu!... – grmjelo je iz njihovih grla dok su krenuli da na juriš zauzmu kapiju.

Vidio sam kada su oborili jednog stražara i stali ga tući i gaziti nogama s namjerom da ga ubiju. Tada sam rekao Muratu:

– Udrite i rastjerajte tu seljačku bagru, bez milosti!

Istoga časa nastao je opći metež i makljaža. Gotovo svi polukmetovi su bili na konjima, ali i većina kmetova. Bili su naoružani sabljama, čak pojedini i puškama, dok je samo mali broj nosio drvene toljage. Dobro su se borili, ali nisu mogli dugo odolijevati mojim askerima. Neki su čak uspjeli da progule kroz kapiju, ali smo ih unutar dočekivali mi: moji čuvari, Ejub-efendija i ostala naoružana posluga, borili se kratko s njima, a zatim ih posjekli ili najurili kroz kapiju. Uskoro smo ih rastjerali niza stranu, a dvojicu zarobili. Na kapiji i oko kapije ležalo je osam mrtvih i tri ranjena pobunjenika. Poginula su i dva askera kao i jedan stražar. Jedan asker i jedan stražar teško su povrijeđeni. Eto, bio je to epilog borbe s pobunjenim polukmetovima i kmetovima. Sutradan su došle zaptije i njihov zapovjednik. Proveli su istragu. Pohapsili su nekoliko pobunjenika koji su u svemu bili vođe pobune. Predali smo im i dva zarobljena pobunjenika. Ostala trojica bit će uhapšeni čim se oporave od povreda. Svima će biti suđeno i odležat će dugogodišnje kazne.

Peti dan nakon pobune pozvali su me sluge kod oca. Nije bio pri svijesti.

– Više ne otvara oči – rekao mi je hećim Nusret.

– Gospodaru, samo je pitanje sahata kada će preseliti na ahiret. Zato smo te zvali.

Posjedio sam pola sahata pored njegovog uzglavlja. A onda sam pošao da obiđem neke livade. Bilo je vrijeme koševina. Želio sam da to organizujem kako je najbolje i dam ljudima potrebna uputstva. Bio sam pojahao Šarca i tek preuzeo dizgin od mojih seiza, kad je istrčao iz Čardaka travar Šemso, usplahireno vičući:

– Gospodaru, o gospodaru! Preminuo je tvoj otac, slavni Zafir-beg!

Njegova smrt nije me mnogo ni iznenadila, jer je bila očekivana, a ni emocionalno pogodila. Nije, kažem, jer ga nisan naročito volio, a i moja deviza u životu bila je da ljude ne treba žaliti – zato što to oni općenito ne zaslužuju. Odmah sam odložio sve druge poslove i odlučio da organizujem dženazu, dostojnu njegovog bogatstva, plemićke titule, moći i ugleda. A bio je čuven, ugledan i mnogo poštovan bosanski velikaš. Koliko je bio cijenjen i poštovan, najbolji je pokazatelj činjenica da se za dženazu najavio i sam bosanski vezir. Sahranili smo ga u petak, poslije ikindija-namaza, na porodičnom mezarju, između dvije žene: Mejre i Paše. Nije bolje ni zaslužio. Nisam dao da ga ukopaju pored moje majke, časne Esma-hanume – jer sam smatrao kako nije dostojan toga. Dženazi je prisustvovalo nezapamćeno mnogo svijeta, i toliko hodža koliko nisam vidio ni na jednoj sahrani. Dženazu je predvodio, i klanjao, naš vojni imam Hamza-efendija Kavazi. Direktno na dženazu prispio je i sami vezir, izrazio saučešće, klanjao s nama dženazu i odmah otputovao, opravdavajući se važnim a neodložnim poslovima. Ostao sam dugo pogružen nad očevim mezarom. Rijetko kada

sam bio u prilici, a naročito u zadnje vrijeme, zbog pretrpanosti moga života važnim događajima, da razmišljam o takvim stvarima kao što su kratkoća, neizvjesnost i prolaznost ljudskog života. Sjeo sam u hladovinu moćnog hrasta živičara, nedaleko od mezarova. Čuvare sam poslao na Gradinu. Bio sam sasvim sam. Osjećao sam se, kao rijetko kada u svome još uvijek kratkom životu, vrlo, vrlo usamljen. Mislio sam: šta ti je prokleto bogatstvo, moć, ugled, sila, snaga, žene, imanja, zlato i sve ovozemaljsko! Kada čovjek odlazi na onaj svijet, sa sobom ponese sve te iluzije, sve te proklete opsjene, koje su ljudima smisao života na ovom svijetu, i koje jure kao lovac zeca, ne pitajući za cijenu. A cijena su često ono najvažnije, ono po čemu se pamti svaki čovjek: dobrota, iskrenost, skromnost, pobožnost, nesebičnost, ljubav prema drugim ljudima, pravdi, slobodi, istini. I sve su to ljudi spremni da zanemare, da pogaze katkada samo i za šaku zlatnika. A da u ovu rupu pođu praznih ruku, ne ponijevši sa sobom čak ni jednog zlatnika! Da li sam i ja takav? Mislim da jesam. Mogu li se promijeniti? Teško! Ili, tačnije: ne mogu! Onda bih bio evlija, mesija, pejgamber. A tako dobri ljudi se ipak veoma, veoma rijetko rađaju! Vrlo rijetko ili nikako. Ja sam daleko od toga. Prije sam sličan šejtanu. Valjda sam od takve materije. Ili mi je tako dosuđeno. Zato se ne treba uludo boriti protiv više sile. Treba se predati i služiti onome čemu smo namijenjeni. Treba se predati šejtanu. I služiti šejtanu. Prokletom šejtanu!

15.

Ja sam i dalje Ali-begova desna ruka, njegov sekretar, blagajnik i savjetnik. Kada uporedim posao učitelja i ovaj što obavljam sada, dolazim do zaključka da mi je sada neuporedivo lakše. Kao učitelj bio sam odgovoran dvojici gospodara: Zafir-begu i Ali-begu. Pa i svima onima koji su znali da sam ja učitelj i vaspitač mladom begu. Morao sam se mnogo više truditi da svima izgledam kao bezgrešni uzor ponašanja u životu. Jer, zaboga, ja sam vaspitač vaspitaniku, bezgrešan čovjek, gotovo pa svetac. A ljudi nisu, i nikada ne mogu biti, bezgrešni, niti sveci. I najbolji među najboljima imaju i previše ljudskih mahana, i skrivaju ih od drugih, što se kaže, kao zmija noge, jednako od zlonamjernika kao i od onih koji ih smatraju bezgrešnim. To je sudbina, naša zajednička, ljudska. Eto, ja sam poročna osoba. Po rođenju sam kulambara, i to brižno skrivam od ljudi, čak sam tome podučio i svog vaspitanika. A kada bi to ljudi saznali, grozili bi se nada mnom. Ja sam trebao da vaspitavam, i prevaspitavam, mladog Ali-bega u pozitivnom duhu. Da plijevim brojne njegove ukorijenjene mahane, ali tada bih došao u sukob s dječakom, a zatim i s njegovim ocem. Naravno, ubrzo bih izgubio službu. A da li mi se to isplati? Bez sumnje: ne isplati se. Svakako je bolje malo glumiti i prikrivati svoje mahane nego ostati bez službe. A posao učitelja odradio sam izvanredno, i na svoje i na zadovoljstvo mojih gospodara. Sve je ispalo dobro, mada sam imao i dosta sreće. Pogotovo ako se uzme u obzir moj rizik oko seksualnog zavođenja mladog bega. Da to mladi beg nije prihvatio pa me provalio Zafir-begu, ili da je samo neko drugi posumnjao u nešto slično, sasvim je upitno da li bih se provukao samo s kaznom izbacivanja

iz službe. S većom sigurnošću moglo bi se tvrditi da bi uslijedila mnogo drastičnija kazna. A kakva, sami Bog zna. Zlo mi je kada i pomislim na to.

Sada mi je mnogo lakše. Sve poslove koje radim, radim tiho, u pozadini i ne ističem se u prvi plan. Tako nisam previše ni na udaru nečijeg nezadovoljstva niti osvete. Iako sam glavni savjetnik i moje riječi su za Ali-bega često od presudne važnosti, ipak prvi na udaru je on. Ja sam u njegovoj debeloj sjeni. Zaštićen kao što je često dvorska luda. Ali to ne znači da sada nemam nikakve i ni prema kome odgovornosti. Naprotiv. Bilo bi to pogrešno zaključivanje. Ja imam samo jednog gospodara, naravno na Zemlji, a to je on, Ali-beg. Odgovaram, dakle, za sve što činim samo jednoj osobi, njemu, Ali-begu. I nikome više na Gradini. A to je najveća moguća odgovornost. Moj gospodar je najrigorozniji i najbezobzirniji gospodar. Samo je veća odgovornost prema Bogu, i samo je Božija kazna veća od kazne moga gospodara na Zemlji. Ali, Bog zna i da oprosti, a Ali-beg ne prašta. Nikada! Samo to sam morao znati, uvijek, u pola dana kao i u pola noći. I ako striktno pazim da njemu ne padnem u nemilost, onda je meni dobro, i uz njega uvijek će mi biti dobro. Zato sebi stalno ponavljam: "Pamet u glavu, mula-Ejube, pamet u glavu, ako ne želiš da ostaneš bez glave, a da uživaš." I molim se za gospodara da mu se šta ružno ne desi, naprimjer, smrt, teška bolest, hapsana ili kakvo drugo zlo. Jer tada bih s njime sigurno postradao i ja. U svakom slučaju, ne bi mi bilo dobro kao što je sada. Jer kada grom pogodi moćno stablo, obično s njime stradaju i oni što su pod njegovim okriljem. Tako bi bilo i sa mnom. Uz sve to, ja sam odavno zaljubljen u njega. On

je moja, ne prva, ali dosada svakako najveća ljubav. On će to, siguran sam, i ostati. Šteta što je naklonjen i ženama i što se oženio. A da nije, moja sreća pored njega bila bi dvostruka. No, treba biti zahvalan Bogu i na ovome što mi je poklonio. Ne valja biti previše nezadovoljan. Proklet. Nezahvalnost prema Bogu, ili čovjeku koji ti čini dobro, je veliki grijeh. I često se vraća poput bumeranga. Kao teška kazna. Istina, Bog mi je poslao lijepu zamjenu za Ali-bega, mladog i lijepog askera, Selima. Lijepo mi je i s njim, ne mogu se požaliti, iako je nekako suviše tih, povučen u sebe, rekao bih čak često potišten. Pitao sam ga, ali neće da mi kaže uzrok. A volio bih znati, da mu pomognem, ako ikako mogu. Bilo bi nam obojici ljepše, kada bi bio veseliji, raspoloženiji, životniji. Ipak, ljudi su takvi, kakvi jesu i tu, uglavnom, slabo šta da možemo mijenjati. Jedan je Ali-beg, moja ljubav iz snova. Oh, kako nam je bilo lijepo one dvije godine! Koliko sam samo bio sretan dok je bio moja ljubav. Sada ne treba mnogo tugovati. Trebam paziti da pakosnici ne otkriju i raskrinkaju moju i Selimovu ljubav, jer gospodar mi je diskretno stavio do znanja šta bi mi se desilo. Možda mi to govori što me još voli i što je pomalo ljubomoran. A možda radi ugleda moga i njegovoga. A zlobnici to već znaju. Više naslućuju nego što znaju, samo se plaše gospodara da to što šapuću iskažu glasno. Najbitnije je da nas ne uhvate na djelu, a to što šapuću, bez dokaza, manje je opasno. A moj Ali-beg, moja najveća ljubav, stalno je uza me, upućeni smo po prirodi posla jedan na drugoga. Svakoga dana smo skupa, barem ga gledam, a rekao je kako nije isključeno da s vremena na vrijeme ponovo vodimo ljubav. Znam, oženjen je i moram biti strpljiv. Ali tu je surogat, njegov nadomjestak, tu je mladi i lijepi Selim.

Na poslovnom planu sve je uredu. Da je mladi beg zadovoljan mojim uslugama, zaključujem i po tome što najčešće prihvata moje savjete i djeluje u skladu s njima. Prvo mi iznese svoje stavove, svoja mišljenja o nekim problemima, pa onda zatraži od mene savjet. Dugo unaprijed razmišljam o njegovim problemima koji ga očekuju u skoroj ili daljoj budućnosti, usto imam mnogo bogatije životno iskustvo od njega, pa kada mu kažem šta mislim, gotovo uvijek uvaži moje mišljenje, makar što tvrdi da će sam odlučiti, po svom nahođenju. Dosada je uvijek uvažio svaki moj savjet, što znači da je u mene stekao toliko povjerenje i pouzdanje, da mu čak ni vlastito mišljenje više nije važnije od moga, odnosno da moje savjete prihvata mehanički, s neograničenim povjerenjem. Ali to njegovo ogromno povjerenje i pouzdanje ne smijem ničim i nipošto dovesti u pitanje. Čovjeka možeš iznevjeriti i prevariti samo jednom, a budalu više puta. On, pouzdano znam, nije budala. I teško ga je nasamariti. Jest često, kao i većina mladih ljudi, a i zbog takvog temperamenta, brz na odluci, prenagljen i prijek. Ali tu sam ja, mnogo stariji, iskusniji, staloženiji i promišljeniji, tako da se odlično razumijemo i nadopunjujemo. Sjećam se brojnih savjeta, koji su mu itekako pomogli da se ne zaleti i sasvim ne zaglibi u životu. Kada je htio sa svojim ljudima napasti begove Hošiće, poslušao je moj savjet. I ispalo je na dobro. A da nije, siguran sam da mu se ne bi dobro pisalo. Pa kada me pitao da u najam Hošićima pošalje Divljeg Murata, a ja sam predložio nekoga drugog askera, manje slavnog i manje poznatog. Opet me poslušao, i nije pogriješio. A da me nije poslušao, posljedice bi bile sigurno teške, jer bi neko svakako poznao Divljeg Murata. Ovako, poslao je Rizu, zvanog Poskok, i sve je ispalo kako treba.

Poslušao me i kada je htio da Rizo makne i Džafer-bega. Rekao sam da bi to bila greška i da to, zasada, ne čini. Onda je htio da ubrza očevu smrt, tako što bi ga sam poslao na onaj svijet. Kazao sam da je to veliki grijeh i, ipak, ljudskom mozgu nepojmljivo. Usto, to bi bilo sasvim nepotrebno činiti, zato što je otac ionako skori putnik na ahiret. Poslušao me. A da nije, pitanje kako bi izlazio nakraj s vlastitom savješću, makar što sumnjam da je on uopće ima. A ako je ima, onda mu je sasvim zakržljala, pa kao da je i nema, poput ljudske repnjače. Tu sam, moram priznati, imao poprilično sreće, jer je Zafir-beg još uvijek bio pri zdravoj svijesti i sasvim logično, mogao je donijeti i odluke kojih se Ali-beg toliko plašio. U tom slučaju bio bi potopljen, a i ja zajedno s njim. No, ne kažu uzalud da sreća prati hrabre. Kada je htio da se riješi dviju maćeha, mislio je jednostavno narediti nekome od svojih ljudi da ih obje smakne sabljom i to je to. To bi moglo biti po njega vrlo opasno. Sasvim sam siguran da bi se ta ubistva otkrila i u istrazi lahko dovela u vezu s njime, bolesnim ocem i podjeli nasljedstva. Mislim da bi se iz toga teško izvukao, a posljedice bi po njega bile strašne. Smislio sam plan kako da ih makne, obje, a da niko u njega ne posumnja. Poslušao me i riješio taj problem na po njega najbezbolniji način.

Jednoga dana mi je rekao:

– Našao sam djevojku, hoću da se ženim. Šta ti o tome misliš, učitelju?

Iako je to za mene bio veliki šok, malo sam razmišljao, a zatim rekao:

– Aferim, gospodaru! To ti je ispravna i mudra odluka, iako ne poznajem djevojku. Ali svakako vjerujem u

tvoj izbor. Ljudi bi rekli da iza svakog uspješnog čovjeka u životu, stoji žena.

– Šta da radim s Ajkom? Ne mogu da prestanem sanjati njene oči?

– Pametan si ti i mudar, Ali-beže. Ova žena ti je važna radi ugleda u društvu, radi miraza, radi poroda, odnosno tvojih nasljednika i radi drugih razloga. Što se Ajke tiče, najbolje bi bilo da je zaboraviš i prepustiš njenoj sudbini. A ako ne možeš, tada ćeš te probleme rješavati kada dođu na red i postupno.

Poslušao me. A koliko cijeni moje savjete, i mene kao osobu, najbolje govori podatak da me vodio sa sobom i kada se zaručivao s djevojkom, i u svatove. U svatovima sam sjedio s mladencima u njihovom počasnom fijakeru i još mu bio jedan od svjedoka na vjenčanjima. Kada smo bili na Vukovu i kada je trebalo da podijeli mejdan s Omer-begom Krajišnikom, tada sam mu došapnuo nekoliko savjeta, u prvom redu znajući da je nagal i temperamentan. Rekao sam:

– Tvoja šansa da ga pobijediš je u dvije stvari: prvo, da budeš saburli, da nikako ne srljaš. Lovi njegove greške, umjesto on tvoje. Drugo, on te potcijenio. Iskoristi to, naročito na početku mejdana. Prije negoli on to shvati kao svoju grešku. Ostale prednosti su ti lakši i nešto duži mač i sve one finte kojima sam te učio. Sva njegova prednost je u tome što je stariji i iskusniji od tebe.

Klimnuo je glavom i poslušao me. E, sada, koliko mu je to pomoglo da pobijedi Omer-bega, teško bi bilo sa sigurnošću reći, iako sam ubijeđen da jeste. Jedan jedini put dao sam mu savjet, a da ga on nije tražio. Bilo je to

kada se nije znao zaustaviti u maltretiranju i ponižavanju Muje Fehmića, dječaka iz Strmoglavina. Nisam mogao dalje gledati i rekao sam da je toga dosta. Zaista je u ponižavanju drugog dječaka bio prevršio svaku mjeru. Bilo mu je krivo i očitao mi je pravu lekciju. Strogo mi je zaprijetio da to više nikada ne činim. Mislim kako sam ga i tada spasio teških posljedica, no lekciju sam naučio jednom za svagda. Onda se zaljubio u kmeticu Ajku i Muju je nastavio maltretirati, sada isključivo zbog nje. Ono što mu je činio na svome svadbenom veselju zaista je za svaku osudu. Tada mene nije pitao za savjet. Možda je i bolje tako. Jer njegova ljubav prema njoj je ljubomora, ili naprosto bolest. Tu su još i netrpeljivost zbog socijalnih, odnosno klasnih razlika, tako da je teško predvidjeti šta će se u budućnosti između njih događati. U svakom slučaju, sasvim sam uvjeren, ništa dobro ni za jedne ni za druge. Znam i očekujem da će me pitati za savjet, ali tek kada se svojim nepromišljenim postupcima zaplete u vlastitu mrežu, kao pile u kučine, i kada iz nje sam ne bude vidio izlaza. Pitat će me kada se nađe u tunelu bez izlaza, to jest kada bude posve kasno. Morat ću otvoriti desetere oči i samo gledati da u provaliju ne povuče i mene sa sobom. Ako bi me htio slušati, nastojao bih ga spasiti od te provalije. No, ne rekoh li da je ljubomora teška bolest i da je on sasvim obnevidio i ogluhnuo od nje za sve drugo, pa i za moje savjete? Nepromišljen si i naprasit, moj Ali-beže. Mudrost i lukavstvo ti i nisu naročito jaka strana, pogotovo u zadnje vrijeme. Tim svojim osobinama, a ne pitajući me za savjet, izazvao si teži sukob s polukmetovima i kmetovima, pa si ih čak i ujedinio protiv sebe. Tom prilikom desilo se krvoproliće s više poginulih i povrijeđenih.

A da je pobuna uzela većeg maha, Bog zna šta bi nas sve snašlo. Poznata mi je njegova najveća želja da ostvari ono što generacijama begova Turkića nije pošlo za rukom, a to je da i Strmoglavčane pretvori u potpune kmetove. Uvjeren sam da je Ali-begov sukob s Nedohođanima u skoroj budućnosti neizbježan i s dalekosežnim posljedicama. Stoga, neka nam je dragi Bog na pomoći!

16.

Vraćajući se s očeve dženaze, razmišljao sam kako sam u zadnjih par godina uradio mnogo važnih poslova, riješio mnogo, naizgled, nerješivih ili teško rješivih problema i sada mi je ostalo ono glavno: pretvaranje Strmoglavčana u potpune kmetove i otkup njihove zemlje za jeftine novce. Samo to i ništa više. Naravno, na intimnom planu imam isto tako ogromnu želju – da Ajka postane moja žena ili makar moja ljubavnica. Da bih ostvario ta dva cilja, ne bih žalio ni život dati. To neće biti nimalo lahko. Zato moram biti spreman mnogo rizikovati, biti surov i ne mariti za mišljenja drugih. Sada je prilika da riješim i jedno i drugo. Ljeto je vrijeme poljskih radova. Ako to sada ne riješim, kada ću?

Sljedećih dana s nadzornikom Teufikom obilazio sam livade i dogovorili smo se da se kose odmah. Trava je zrela, a vremenske prilike bile su stabilne. On je obavijestio kmetove i polukmetove i otpočele su koševine na velikim nepreglednim ili jedva preglednim livadama. Dok su kosci kosili, djevojke su im donosile vodu s nedalekog

izvora. S oružanom pratnjom obilazio sam kosce. Bilo ih je mnogo. Išao sam od parcele do parcele. Naišao sam pored malo izdignutog gaja na čijem rubu se nalazio snažan izvor vode, čiste i hladne, od koje ti zubi trnu. Izbivši iza gaja, na izvoru sam ugledao djevojku. Bila je okrenuta leđima. Zbog silne vrućine želio sam da pijem vode i da se rashladim. Rekao sam Irhanu neka odjašu do kosaca, pronađu Teufika Ružnog i kažu mu da me sačeka kod prvih kosaca kako bismo se dogovorili o daljim poslovima. On je klimnuo glavom i začas su zamakli za prva drveta. Oćutivši bat konjskih nogu, djevojka se trgnula i malo uplašeno vrisnula. Zazinuo sam da kažem da se ne plaši i ostao zatečen, prepoznavši u djevojci Ajku, Ajku kmeticu.

– O, koga ja to vidim? Ljepoticu Ajku... Zlatkić, ako se ne varam?! – rekao sam, a unutrica mi je uzdrhtala od ljubavi i pohote.

Djevojka se našla zatečenom i preplašenom. Nije znala šta bi rekla. Zanijemjela je pred gospodarom. Zato sam nastavio da je malo ohrabrim, ako je to moguće:

– Znaš li ti, Ajko, da si najljepša djevojka koju sam ikada vidio?

Samo je rekla: – Oh!... – i kiselo se osmjehnula. Bila je sva crvena u licu i tako ljupka kao najnježniji ružin pupoljak.

– Ti si već velika djevojka, taman za udaju. Imaš li momka?

Šutjela je neko vrijeme, a onda je, gotova da zaplače, klimnula glavom.

– Ko je taj srećković? – upitao sam, strepeći od odgovora, koji sam slutio.

– Mmujo Ffehmić... – jedva je promucala.

Jedva sam prikrivao svoju ljutnju i mržnju prema tom mladiću. Rekao sam:

– Nije on momak za tebe. Ja ću tebi naći boljeg momka. Želiš li znati ko je taj?

Zanijekala je glavom da ne želi. Očekivao sam takvu reakciju pa sam bubnuo:

– Taj momak sam ja, Ajko! Želim da se udaš za me!

– Ali.. Ali... ti si gospodar, beg... Šta ću ti ja?! Pa još si i oženjen. Bili smo na svadbi...

– Oženjen sam radi reda. Jer tako mora biti. A ti ćeš mi biti druga žena. I neka si kmetica. To mi ne smeta. Voljet ću te više nego prvu. A Mujo nije za tebe. On je obični kmet i nema ništa osim onog kućerka, koga su djetlići i žune iskljuvali. U njega se insan jedva može uvući, kao miš u svoju rupu...

– Ali... Ali, gospodaru, šta ću kada volim samo Muju. I želim biti samo njegova...

Bio sam bijesan zbog Muje. Zar da mi on bude prepreka, takmac?! Bijednik! Nula od insana! Tiho i blago sam rekao, da je ne uplašim:

– Dodaj mi vode u testiji! Da se napijem i rashladim.

Pružio sam ruku i umjesto testiju zgrabio sam je za desnu podlakticu. Testija je ispala na kamen i sva se razbila u paramparčad. Ona je uplašeno zavrištala. Onda sam je privukao sebi, stavio joj ruku na usta i povalio je u travu pored izvora. Pokušavala se otrgnuti dok sam sklanjao ruku s njenih usana. Pokušala je vrištati i zvati u pomoć. A ja sam prislonio svoje usne na njene i žedno je ljubio, ljubio... I nikada ne bih prestao. Bila mi je

slična dženetskoj ljepotici, huriji. Kada sam se naljubio mednih usana, sklonio sam usne i stavio dlan na njena usta. Zaprijetio sam:

– Budeš li se nastavila dernjaviti, odmah ću te voditi na svoj Čardak!

Shvatila je to ozbiljno i utišala se. Drhtala je kao preplašena grlica.

– Ovaj put ti neću ništa. Ali znaj, ne pristaneš li se udati za me kada te pozovem, neću imati milosti prema tebi. Zato što kod mene imaš sve i hiljadu puta sam bolja prilika za tebe od odrpanca Muje. Kod mene bi bila begovica, hanuma i imala sluge da te dvore, i sve što zamisliš. A šta ćeš imati kod onog fukare, onog kokuza i gologuza?! Hajde sada, nosi vodu koscima.

Djevojka se osjećala jadnom i uniženom do krajnosti. Tužno je jecala, jedva ustala, bezvoljno uzela preostalu zemljanu testiju i ponijela ju je koscima. Istog časa stizala je druga djevojka i umalo da me zatekne na Ajki. Vjerovatno bi nakon toga krenuo trač, pukle razne ružne priče na račun ljepotice Ajke. Ionako je zbog izuzetne ljepote imala mnogo zavidnih prijateljica, njihovih matera i drugog zlobnog svijeta. Nagoneći Šarca u kas, čuo sam iza leđa kako druga djevojka pita Ajku:

– Šta ti je, jaranice? Zašto si uplakana?!

Nisam čuo Ajkin odgovor. Pretpostavljam da je već smislila neku uvjerljivu laž. Dojahavši do prvih kosaca, nisam zatekao svog subašu Teufika. Rekli su mi da obilazi kukuruze da vidi da li su za zagrtanje. Ali će doći. Sjeo sam u obližnju hladovinu i čekao. Uto je pristigla Ajka. Odnijela je vodu do zadnjih kosaca. Pružila je testiju jednom od njih. Pojahao sam konja i pošao do njih. Pratilo

me šest Irhanovih ljudi. U zadnjem koscu prepoznao sam Muju. Još se nije bio oporavio od batina na mojoj svadbi, bio je nenaspavan, umoran i djelovao je izmoždeno. Obuzela me nezamisliva količina srdžbe, i bolesne ljubomore. Dreknuo sam:

– Što ćeš mi ti, Mujo, na koševini?!

– Došao sam, gospodaru, da radim, da odradim zadužene dnevnice. Otac mi je teško bolestan, na postelji je pa sam morao ja...

– Na mojoj svadbi izazivaš belaje; pored toga, nećeš da kosiš, samo se izmotavaš. Eto si zadnji. Stalno se motaš oko Ajke i dosađuješ joj! Hajde, gubi se s mog posjeda! – dreknuo sam, izbacivši sam sebe iz kolosijeka strpljivosti.

– Ali, gospodaru, molim te, ne tjeraj me! Moja majka gotovo da nema šta skuhati. Ako ne zaradim...

– Ma, još se sa mnom prepireš, barabo nijedna! – podviknuo sam i oslijepio od jarosti i mržnje krenuo sam na njega.

Opleo sam ga dva-triput trožilnom kandžijom, a zatim natjerao Šarca na njega. Plemenita životinja nekada je pametnija i humanija od čovjeka, izbjegavala je da ga nagazi, propinjući se na zadnje noge. Ali je morala; zakačila ga je prednjim nogama i oborila. Prišao sam i nastavio ga šibati po leđima, jer je glavu zaštitio rukama i košuljom. Uto je plačući na sav glas pritrčala Ajka, čučnula, obgrlila ga svojim rukama i tako ga zaštitila.

– Možeš zahvaliti Ajki što te ostavljam živa! Nemoj ni slučajno da te više vidim na mojoj zemlji! Sada se gubi, čuješ li, gubi se?! – urlao sam od ljubomore i bijesa kao kakav divljak.

Ostali kosci su se pravili da niti šta vide, niti šta čuju. Plašili su se i za svoje živote i za hranu. Godina je bila sušna i kmetovi su u potpunosti zavisili od mene i mog imanja. Ali su i mršave Strmoglavačke njive dobrano podbacile i nisu mogle prehraniti svoje sahibije ni par mjeseci u godini. Postojali su idealni uvjeti za ostvarenje mog najvećeg sna – da polukmetove razvlastim imanja i pretvorim ih najzad u svoje kmetove.

Predvečer sam poslao Teufika u Strmoglavine da obavijesti sve mještane da će se uvečer na sredini sela, kod kuće Sevdalije Ćosića, održati sastanak. Sastanku će nazočiti gospodar Ali-beg Turkić sa svojim sekretarom i nadzornikom imanja.

Sa sobom sam poveo svoje osiguranje i Divljeg Murata s petnaest njegovih askera. Bio sam u društvu mula-Ejuba i Teufika Ružnog. Poveo sam i jednog telala da petnaestak minuta prije sastanka rastelali kroz selo sve ono o čemu je seljake već obavijestio Teufik. Na sastanku sam rekao:

– Došao sam da vam ponudim otkup vaše zemlje. Godine su sve suhlje i suhlje. A ni kišovite nisu ništa bolje. Zemlja vam je mršava, kamenita, sama ilovača i milika. Ona vam je bezvrijedna. Ipak, da iskažem svoju dobrotu, nudim vam tri dukata po dulumu. To je više nego dobra cijena za onakvu zemlju. Uskoro, kada me budete molili da od vas otkupim vaše parcele, neću vam dati ni toliko. Ili neću htjeti otkupiti ni zadžaba. Ne oklijevajte, da vam ne bude kasno.

Ljudi su šutjeli poniknutih glava. Onda se za riječ javi Selver Babić i reče:

– Naš gospodaru, zar ti nama ne bi dao hrane u zajam, ili na poček pa da mi to tebi odradimo ili vratimo kada godina ponese? Tako su radili i prethodni gospodari. Tako je radio i tvoj otac, rahmetli Zafir-beg, pa rahmetli Zahir-beg i drugi. Osim toga, cijena za zemlju je nikakva, bagatelna. Naše njive vrijede barem dvadeset dukata po dulumu, i to brat bratu...

– Tako je! – zagrajali su i ostali Strmoglavčani.

Čim su se malo stišali, viknuo sam:

– To je bila moja zadnja ponuda! Od tri dukata po dulumu ne dam ni akče više! Ima li neko da želi pazariti odmah na licu mjesta? Tu je moj sekretar i blagajnik Ejub-efendija, koji će odmah napisati pismeni ugovor i izvršiti isplatu.

Znatiželjno sam čekao odgovor dok su se oni poluglasno dogovarali. Tada se za riječ javi Refik Toljaga i prkosno reče:

– Mi smo, Ali-beže, složni kao jedan u tome da nećemo prodati naša imanja, radije ćemo pokrepati od gladi. Pogotovo ih ne damo za tako bagatelnu cijenu.

– Uredu – rekao sam. – Ostavljam vam tri dana za razmišljanje, a poslije ova ponuda ne važi.

Kazao sam Ejub-efendiji da je ovaj skup završen i naredio polazak. Za vrijeme sastanka zapazio sam dvije stvari: prva, da sastanku nije prisustvovao Mujo Fehmić niti iko od njegove familije, i druga, da je bilo ljudi spremnih da prodaju odmah svoja imanja po ponuđenoj cijeni, ali su se stidjeli i bojali – šta će na to reći drugi: rođaci i komšije. Ipak sam sa sastanka otišao zadovoljan. Moja ponuda za otkup njihove zemlje ih je pokolebala,

podijelila i razjedinila više nego ikada. Doći će stvari na svoje mjesto. Bliže sam nego ikada ostvarenju svoje najveće želje. Samo sabura, mudrosti, hrabrosti i upornosti – i snovi mojih predaka bit će ostvareni, Strmoglavčani će postati kmetovi begova Turkića.

17.

Sutradan na koševini i kupljenju sijena nije bilo Muje Fehmića. Ajka je s kupelicama plastila sijeno, snosila i bacala roguljama na stožinu, ali sam je samo posmatrao, tek da me želja mine. Prilazio joj nisam pred tolikim svjedocima. Udesit ću da bude sama, kada odlučim da poduzmem sljedeće korake. Muje kao ni ostalih Strmoglavčana pa i Beglučana, a koji su se pobunili one noći na mome svadbenom veselju, nije bilo na radovima ni sljedećih dana. Razmišljao sam: kako i od čega će živjeti Mujo, njegove dvije sestre i bolesni roditelji, kao i porodice ostalih, koji su odlučili da ne dolaze raditi na moja imanja. Teško da mogu preživjeti i tri dana ako svojim radom ne zarade koru kruha kod mene. Tako nekako, dan po dan i prođoše i ona tri dana, koja sam Strmoglavčanima ostavio za razmišljanje. Četvrtog dana po mom održanom skupu sa Strmoglavčanima obilazio sam kopače kukuruza na nepreglednim njivama, što se zovu Lugovi. Vezao sam Šarca za hrastić, sjeo na obližnji panj i sa zadovoljstvom posmatrao more zelenih kukuruza i kopače koji su ih zagrtali. Ugledavši me, prišao mi je Rahman Taslidžić, skrušeno pozdravio i, osvrćući se na sve strane, snishodljivo, kao

koji od mojih kerova, još samo da ima rep i da njime maše, prozborio:

– Gospodaru, nešto ću ti reći, ama, bogati, da ne čuju oni moji... ama ba Strmoglavčani, da sam ti baš ja to prenio pa...

– Ne dulji, Rahmane! – rekao sam nestrpljivo. – Kazuj o čemu se radi.

On se nakašljao malo snebivao pa nastavio:

– Ono kada si održao sastanak s nama i ponudio cijenu tri dukata po dulumu, osam ljudi, i ja deveti, bili smo spremni prodati svoje posjede. Ama se stidimo i bojimo ostalih seljana, a posebice Selvera Babića, Zahida Paprcana i Refika Toljage. Pridobili su i Muju Fehmića na svoju stranu i sva je prilika da nešto potajno spremaju. Oni se brinu za one koji ne dolaze da rade na tvoja imanja i solidarno pomažu njima i njihovim porodicama da prežive. Samo, molim te da oni ne saznaju ko...

– Neće saznati, a ti mi i dalje, i redovno, donosi informacije o sveme što saznaš da spremaju oni koje si nabrojao, kao i šta se događa u Strmoglavinama. Za svaku informaciju bit ćeš nagrađen. Reći ću subaši kada se bude dijelilo brašno da ti doda čanak više.

– Hvala, moj gospodaru! Da vas Allah nagradi...

– Dobro je – rekao sam. – Možeš ići!

I otišao je, više natraške nego naprijed, klanjajući mi se skrušeno. Razmišljao sam i o takvim ljudskim sudbinama. On je bijedni potkazivač i izdajnik. Bijedno, može li biti gore? Ali, on nije takav što takav želi da bude, već što je prinuđen na to, što mora. Za vratom mu je osmero djece i bolesna žena. I da im nije svake hefte moga čanka

kukuruze, davno bi polipsali od gladi. Ponovo dolazim do zaključka: uistinu čovjek nije onakav kakav bi želio da bude već baš onakav kakav mora da bude. Onda sam pokušao da se zamislim u njegovoj koži. Da li bih u svemu bio nalik njemu? Da li bih mirno podnosio da budem najamni radnik na bogataškom imanju za bijedni čanak brašna, da imam ženu i osmero djece? Da li bih i ja bio dvolični špijun i izdajnik, svojih rođaka i komšija? Čini mi se da ja nisam rođen za to i da takav jednostavno ne bih mogao biti. A djeca, a žena, sve bi pomrlo od gladi? Razmišljao sam šta bi bio izlaz iz date situacije. I zaključio: smrt, smrt radije nego rob. A rob i kmet, po mom shvatanju, gotovo da tu i nema razlike. Istina, postoji još jedan izlaz. Samo je pitanje koliko ljudi bi bilo odvažnih da krenu na taj izlaz. A to je: pobuniti se. Uzeti pušku, sablju, toljagu, bilo šta i poći u hajduke. Okupiti braću sapatnike i boriti se, boriti se protiv svih onih koji su na Zemlji uspostavili takav, ponižavajuće nepravedan, poredak stvari. A šta ako je takav poredak uspostavio sam Bog, Gospodar svih svjetova. Hm, e, onda ni On nije pravedan – i borio bih se i protiv Njega. To bi bio moj izbor. Jer ni u kojem slučaju nisam rođen da budem nečiji bijedni sluga i od drugih ljudi mizerno ponižen čovjek. To je hiljadu puta gore od smrti. Slažem se s onim ko je prvi rekao: Bolje umrijeti uspravno nego živjeti na koljenima! A zašto onda terorišeš ove bijednike, kmetove? Zato što ja govorim samo za sebe, i kako ne bih mogao podnositi životna poniženja. I šta me briga za njima, svako je odgovoran za sebe. S druge strane, ako je Bog, ili ma koja viša sila, uspostavila na Zemlji tako nepravedan poredak stvari, a ja sam u tom poretku samo jedan šarafić, jedna

trunčica, i postavio me tako da budem plemić, gospodar, i da mi bude lijepo, ima li onda razloga da se bunim, protiv takvog poretka i njegovog Tvorca? Pa jasno da nema. Neka se bune oni šarafići koji su u tom poretku bijedni robovi, kmetovi i slugani, oni imaju opravdanog razloga. A ako bi se pobunili svi šarafići u tom poretku, pao bi i poredak – i šta onda? Bi li bilo moguće na Zemlji uspostaviti bilo kakav poredak? I da li bi život na Zemlji bio uopće moguć bez ma kakvog poretka? Sumnjam. Ustao sam, skinuo oglavinu i dao Šarcu stabljiku mladog kukuruza da malo zasladi. Onda sam ga uzjahao i krenuo na Gradinu, nastojeći razmišljati pozitivno. Jer, razmišljanje negativno, nije mi svojstveno, zaboli me od takvih misli glava. Mislio sam kako je bolje mozgati o dvije stvari: kako da što prije okončam posao oko Strmoglavčana i kmetice Ajke. Odlučio sam čim dođem u Čardak, obaviti neodložan razgovor sa svojom ženom, a potom se posavjetovati s Ejub-efendijom. Može i obrnuto: prvo čuti mula-Ejubovo mišljenje, a noćas obaviti malo mučan razgovor sa ženom.

Zatekao sam ga na poslu, u mojoj radnoj sobi. Obračunavao je plate svim uposlenicima na mome imanju. Kada sam ga pozdravio, bio je vidno umoran i moj dolazak značio mu je toliko potreban odmor od tako jednoličnog i zamornog posla. Rekao sam mu da nam poruči kahve kod Almase, a zatim ću da se s njime posavjetujem oko važnih stvari. Bio je vrlo radoznao i smjesta je pošao da pozove Almasu. Srknuvši prvi gutljaj kahve, povukao sam i prvi dim iz dugačkog čibuka, a onda otpočeo:

– Tebi je poznato, savjetniče, koliko želim da Strmoglavčane pretvorim u kmetove i tako ih u potpunosti

potčinim sebi, kako bi, kao i Beglučani, postali moje sluge i tako ovisni od mene. Do sada sam pokušavao na razne načine, ali bez uspjeha. Posljednji je bio prije četiri dana, kome si i sam prisustvovao. Takvi moji postupci nisu dovoljni, a svi dosadašnji pritisci bili su blagi te stoga i nedjelotvorni. Morat ću da pojačam pritiske na njih do neizdržljivosti i da ih dovedem u takvu situaciju da jednostavno nemaju drugog izbora, osim da mi prodaju svoje parcele.

– I šta misliš činiti, gospodaru?

– Hm, teško je biti pametan i donijeti najbolju odluku šta nam je činiti. Želio bih čuti tvoje mišljenje.

– Zbilja je teško odlučiti se šta poduzeti. Ja sam razmišljao da bi, možda, bilo najbolje povećati cijenu po dulumu, za naprimjer dukat ili dva. Jer ako smo onom cijenom mnoge pokolebali, kao što si mi maločas rekao, čak njih devet, onda bi ih bilo znatno više ako bismo povećali cijenu za još koji dukat. Osim što bi se pojavilo još prodavaca svojih imanja, tako bismo između njih unijeli još veći razdor, svađe i sukobe. Vjerujem kako je to siguran put do naše pobjede.

– E, vidiš kako je dobro čuti i tuđe mišljenje. O toj soluciji nisam razmišljao. Ja sam imao namjeru sprovesti znatno rigorozniju varijantu. Sada, pošto sam čuo i usvojio i tvoje mišljenje, moja varijanta će malo pričekati i, ustreba li, biti sljedeća i posljednja.

Poslao sam kurira Islama da ode na naša imanja gdje se nalazi Teufik i kaže mu da sam naredio neka smjesta ide u Strmoglavine. Neka povede i telala Asima, i neka zakažu novi sastanak u isto vrijeme i na istom mjestu kao

i prošli put. Na taj sastanak uvečer sa mnom su pošli svi koji su bili i prošli put. Pozdravio sam domaćine i rekao:

– Strmoglavčani, došao sam ovdje s jednom čvrstom odlukom, a to je da vam kažem kako povećavam cijenu vašoj zemlji i sada vam, umjesto tri dukata, nudim čak lijepih i razumnih pet dukata po dulumu. Ovo je znak moje dobre volje i moje milosti. Ujedno je ovo i moja posljednja ponuda vama. Da čujem šta sada mislite i da li lakše pristajete na prodaju.

Da govori javio se ovaj put Zahid Paprcan. Bio je veoma kratak i jasan:

– Ali-beže, uzalud dolaziš. Naša zemlja uopće nije na prodaju. A kada nam već namećeš cijenu, onda je i ta cijena koju nam nudiš mizerna. Naš dulum zemlje vrijedi najmanje dvadeset dukata. Ako nisi spreman platiti toliko, od prodaje neće biti ništa. I svi mi, Strmoglavčani, suglasni smo oko toga kao jedan. Niko ne želi prodati svoju zemlju i tako biti izuzetak i otpadnik od nas samih. Ja toliko.

Začuo se dug pljesak i povici podrške:

– Tako je! Tako je!... – kao da dolazi iz svih strmoglavačkih grla. Uostalom, pomislio sam, ko bi sada i smio biti izuzetak i suprotstaviti se trojci oko Selvera Babića. Palo mi je u oči da ni ovaj, kao ni prošli, put sastanku nije bio prisutan Mujo Fehmić. Također, kao i prošli put, ostavio sam im tri dana roka, za razmišljanje. Odlazeći s ovog skupa bio sam posve siguran da od posla ni ovaj put neće biti ništa. Strmoglavčani se stide i, još više boje, ove trojke. A onda mi munjevito sinula jedna misao. Zar se i tri napuhana i pobuni sklona bilmeza ne bi mogla ukloniti. Pojede ih noć i, mirna Bosna. Ili se dobro režira

neki nesretan slučaj, i vuci siti, a i ovce na broju! No, ta misao kako je naletjela, tako brzo sam je i odbacio. Ipak, rezervna, ili prva, verzija, koju sam smislio, nema više alternativu. A poduzimat neću ništa još ova tri dana. Ja ću ispoštovati svoju riječ, a ko zna, možda se i oni odluče za prodaju u posljednjem času.

Poslije napornog dana uvečer sam sa ženom otišao u ložnicu. I nakon uzbudljivog ljubavnog uvoda, odlučio sam da i sa Zulkom obavim taj dugo odgađani, isuviše osjetljiv razgovor. Odlučio sam da ništa ne okolišam, kao cile-mile, već da odmah pređem na stvar:

– Draga moja hanuma, eto prođoše i pohode. Bilo nam je lijepo u pohodama, to jest kod tvojih. A sada bih imao s tobom da se dogovorim oko nečega. Htio bih da znaš da ja želim imati još najmanje jednu ženu osim tebe.

Malo sam zastao da vidim njene reakcije na moje riječi. Prvo me iznenađeno pogledala, a zatim se bezbrižno nasmijala, misleći, valjda, kako se šalim. A ja se nisam nimalo šalio te sam nastavio:

– Sama znaš kako je u islamu muškarcu dozvoljeno imati četiri žene, naravno, ukoliko ih može opskrbljivati svime što im je potrebno. Ti znaš da ja to mogu. Moja druga žena bit će siromašnog porijekla, to jest kmetica. I kao što sama riječ kaže, ona će u svemu ostati samo – druga. Ti ćeš, opet, u svemu biti – prva. I ništa ti neće faliti. Svaka će imati svoju zasebnu sobu, pa ako se ne budete podnosile, ne morate živjeti jedna s drugom već jedna pored druge.

Pošto je najzad shvatila da se ne šalim, briznula je u glasan plač. Čim se dovoljno isplakala, lakše je progutala tu tužnu i, za nju, ružnu istinu. Zatim je rekla:

– Kako te, bolan, nije stid?! Zar da se ženiš na mene živu?! A da sramota bude kompletna, odlučio si dovest nam kmeticu! A ja te, budala, toliko volim. I bila sam za te spremna podnijeti svaku žrtvu, samo ne i da te dijelim s drugom. Fino, Boga mi! Još kada moji čuju, to je da propadnem u zemlju, živa!

– Hah, što fali?! Pa i tvoj je djed Mehmed-beg Hamzibegović imao čak tri žene. Nemaju oni meni šta reći.

– Uredu! – kazala je. – Prvo sam pomislila da te napustim i zatražim rastavu braka. Ali, neću. Možda bi to bila još veća bruka. S tom tvojom siroticom neću da imam ikakve veze. Niti ću s njom da govorim, a neka mi ne izlazi ni pred oči. Pa ti vidi sada kako ćeš!

– Sve će to da ispadne na dobro, ako Bog da, inšallah! – rekao sam, okrenuo se duvaru i umoran od napornog dana odmah slatko zaspao. Tako sam mnogo lakše nego što sam očekivao priveo kraju još jedan od onih mučnih, najmučnijih razgovora.

Kada god je poslen dan, a ja se strefim na Gradini, skoro redovno obilazim svoja imanja. Prolazeći pored ogromnih površina zasijanih kukuruzom, ponovo sam nabasao na onog polukmeta Rahmana. Sve se odigralo kao i prošli put. Ja vezao konja, samo ovaj put za brestić i sjeo u hladovinu da se malo odmorim. Kada ti priđe on meni, selami me, nakloni se i odmah poče:

– Gospodaru, imam za te nimalo radosnu vijest.

– Što je, Rahmane, govori?

– Džaba što si povećao cijenu za još dva dukata, samo bi još tri domaćina htjela prodati svoju zemlju. Ostali ne

smiju. Boje se Selvera, Zahida i Refika, kojima se sve više javno priklanja i Mujo Fehmić. Njih četverica sve se više okupljaju, nastojeći privući uza se još seljaka. Samo nisam uspio saznati o čemu snuju, jer to skrivaju od onih za koje misle da su nepovjerljivi i nepodobni. Tako misle i za mene.

– Uredu, Rahmane. Danas si zaradio još jedan čanak kukuruznog brašna. Sada možeš ići kopati.

Vraćajući se u Čardak, sjetio sam se Rahmanovih riječi: "Džaba što si povećao cijenu za još dva dukata, samo bi još tri domaćina htjela prodati svoju zemlju!" E, nije, nije džaba, moj Rahmane. Platit će oni tu zajebanciju sa mnom kao vuk kožom. Jer sada mi je preostala samo rezervna varijanta. A onda ćemo vidjeti čija mati crnu vunu prede!

18.

Čim prođe i peti dan, a seljaci iz Strmoglavina ne haberiše da žele prodati zemlju, odlučio sam aktivirati rezervnu varijantu. Odmah sam pozvao u svoju radnu sobu Divljeg Murata, Mrkog Hasana, Teufika Ružnog i Irhana Katila. Uz mula-Ejuba bili su to moji najpovjerljiviji i najsposobniji ljudi. Rekao sam, pogledavši mula-Ejuba:

– Ejub-efendijin plan o povećanju cijene na pet dukata po dulumu je bio odličan, ali se seljaci nisu dali upecati na taj mamac. Oni su se okupili oko tri-četiri nikogovića i kuju planove protiv mene. Predstoji nam bitka neprestana s tim bitangama, bitka dokraja. U toj beskompromisnoj

bici neko će sigurno pobijediti. Mi ili oni. Ja želim da to svakako budemo mi. Murate, Teufik, Irhane, Hasane, obraćam se vama svima, jer ste vi moji najbolji ljudi. Od danas želim da je u vašem sektoru neprestano mobilno stanje, da ne kažem ratno, ali tako je nekako, da ste spremni za rat do istrebljenja sa svim mojim neprijateljima, a posebno sa Strmoglavčanima i dijelom Beglučana, ako bi im se eventualno priključili. Večeras ćete vas četverica pozvati još askere Rizu i Kasima. Maloprije mi je stiglo pet bačava petroleja. Već se nalaze na teretnim kolima. Oko pola noći te bačve ćete prevesti do strmoglavačkih njiva pod pšenicom. Petrolej ćete razliti okolo najrodnijih njiva i zapaliti. Kako dugo traje suša, sve je suho kao barut, pšenice, trave, živice. I sve će izgorjeti poput luča. Pa da vidimo dokle će se onda inatiti gladni Strmoglavčani i njihove porodice. Prazne bačve ćete odmah dovesti i skloniti uz štalu, pod stogove sijena. Tu ih niko neće tražiti. Od toga trenutka bit ćemo blizu svega našeg oružja i spremni na sve. Ja sam vam uvijek na raspolaganju, ovdje ili tu negdje, na Gradini ili na našim imanjima. Jeste li razumjeli? Ima li ko šta pitati?

Javio se Murat:

– Imao bih ja, gospodaru. Ako budemo napadnuti od bilo koga i bilo gdje, hoćemo li i mi uptrijebiti sva raspoloživa sredstva kako bismo se odbranili?

– Naravno, Murate. Samo, za ovo što radimo ne smije niko i nikada saznati. A ako nas napadnu bez dokaza, upotrijebit ćemo sve čime raspolažemo i prema neprijateljima nećemo imati ama baš nimalo milosti. Naše pšenice su većim dijelom požnjevene i ovršajene. Žito je spremljeno u hambare, a trave su, isto tako, uglavnom pokošene,

osušene i dovezene na Gradinu. Ostalo što nije sklonjeno s njiva, čuvat ćemo oružjem dok ga ne sklonimo. Glavni komandujući u svim situacijama, kada nema mene, bit će vam Murat, a njegov zamjenik je Teufik. Vidim da više nema pitanja. Sada idite i spremajte se za zadatak.

– Razumijemo – rekli su poslušno i otišli.

Mula Ejub me pitao da li sam za kahvu. Klimnuo sam i on je otišao u kuhinju. Poslije smo uz kahvu dugo razglabali o svemu, a najviše o našem sukobu sa Strmoglavčanima.

– Njihove pšenice su ionako tanke i kada godina ponese, a naročito ove godine kada hara ovakva suša – rekao je mula Ejub. – Oni već sada bukvalno gladuju, a kako li će im tek biti kada im sagorimo pšenice? Usto, ako s nama zagužvaju pa prestanu dolaziti na posao... Ne smijem ni pomisliti: pomrijet će od gladi! Nije mi do one četverice što su se uzjogunili, ali mi jest do djece, žena, starijih i bolesnih. Njih mi je žao. Što zbog budala i pametni stradaju.

– Eh, mula-Ejube. Ti imaš jednu golemu mahanu.

– Koju to, Ali-beže?

– Da žališ sve i svakoga. A to je velika mahana. Jer to su obični kmetovi. Što ih je manje, to bolje. Niti ima ovaj dunjaluk koristi od njih, niti oni od dunjaluka. Prođu kroz ovaj život kao vjetar pustinjom, ne ostavivši iza sebe vidljivog traga. Dakle, beskorisni su, život im je besmislen, pa zašto ih onda žaliti? Uz sve to, za njihovo stradanje nismo krivi mi. Krive su lude glave njihovih porodica, a to su očevi. Ako im iskažemo samilost, oni će nas oduhati bez milosti. U pitanju je, mula-Ejube, mi ili

oni. I onda, do koga ti je više stalo, do nas, to jest do sebe samoga, ili do njih, bezvrijednih fukaraša, čiji se životi svode na najobičniju reprodukciju?

Nakon ovih mojih riječi mula Ejub je zašutio: pa ili se u potpunosti slagao sa mnom ili je imao sasvim suprotno mišljenje. Bio sam pomalo nervozan, očekujući noć i ono, nešto veliko, što će se u njoj desiti. Ustao sam i šetao po sobi. Kada sam došetao do prozora, zastao sam i zabuljio se u našu kapiju sa stražarima i vijugavi sivi put, što nalikuje sivoj zmiji zavijuganoj kroz zelenu travu, odvodeći nas u beskrajni bijeli dunjaluk, pun šarenih obmana, kao šarenih laža iz našeg djetinjstva. Ako Strmoglavčani odluče uzvratiti udarcem na naš udarac, oni će doći odande, onom zmijolikom, prašnjavom džadom, kao utjelovljenje zla i za nas velika, neposredna opasnost. Sukob će biti neizbježan, što znači pogibije, ranjavanja, mržnja, sve skupa zlo, veliko zlo. Ali, odlučio sam se za konačan obračun s njima i uzmicanja nema ni za centimetar, bez obzira na cijenu. A cijena može biti u ljudskim životima i u materijalnim dobrima. I neka bude. Nimalo ne žalim. Osjećam se kao da sam zagazio u živo blato – pa ili potonuti ili pregaziti. Okrenuo sam se od prozora i nastavio dugu šetnju po sobi. Došetao sam i do mula-Ejuba. Sjetio sam se i našeg nezaboravnog ljubovanja. Stavio sam svoje ruke na njegova ramena i upitao:

– Nedostaje li ti moja ljubav, Ejub-efendija?

Odjednom se probudio, trgnuo, okrenuo se i pogledao me s nadom. Oči mu se zasvijetljele nalik mačorovim u vrijeme parenja. U njima osim blistavog sjaja, zasvijetljela je i ljubav i nada i sreća dok je odgovarao:

– Uf, kako da ne nedostaje, Ali-beže?! Moram

priznati: ti si moja jedina prava, i najveća, ljubav!

– A Selim? – upitao sam, kobajagi, s prizvukom ljubomore u glasu.

– Ah, kakav Selim, gospodaru. On je samo nužno zlo bez koga ne mogu. Istina, momak je na svome mjestu: mlad, zgodan, ljepuškast; ali, jednostavno, to nije to. Niti će ikada biti!

Da bih ga barem malo utješio i dao mu morala u životu, spustio sam svoje usne na njegove željne, i žedne, i poljubili smo se. Naravno, njegov poljubac je bio iskren, strastven, a moj kao i moja namjera, da ga utješim. Poslije poljupca obećao sam:

– Ne brini, mula-Ejube, bit će prilike, nadam se, da ponovo vodimo ljubav.

Radno vrijeme Ejub-efendijino bližilo se kraju. Znao sam da ima dušu i da se mora odmoriti i podmiriti svoje osnovne životne potrebe. Otišao sam, ostavljajući ga da lebdi u oblacima i mašta o nekoj novoj ljubavnoj čaroliji i neizmjernoj sreći sa svojim gospodarom.

Bilo je vrijeme zajedničkoj večeri, koja je u ljetnom periodu bivala nešto kasnije, zbog poljoprivrednih radova. Pored mene, s desne strane sjedila je moja žena, a odmah do nje teta Rabija. Za večerom su bili prisutni svi, osim subaše Teufika, koji se nalazio negdje na njivama, vodeći brigu o mnogobrojnim, a nezaobilaznim poslovima. Atmosfera je bila pomalo napeta i nevesela, kao da su svi znali za ono što se mora noćas dogoditi, i kao da su mislili samo na to i strahovali od toga. S namjerom da malo barem popravim raspoloženje, a opazivši kako Pemba na poslužavniku upravo donosi pečenu ćurku, rekao sam:

– Da li vi to žalite pečenu ćurku pa ste tako svi ozbiljni i šutljivi?

Niko se nije nasmijao slatko, od srca, kao nekada, dok sam još bio dijete, kada se moj rahmetli otac znao našaliti za sofrom. Tek pokoji kiseli kes i šaljiva upadica, za šalu uvijek spremnog Refika Ćustića:

– Pazider, Pembo, tvoja ćurka ima noge, pa da ti ne pobjegne. Šta bismo ovoliki bez večere?

Ostali nisu prihvatali šalu, a ni razgovor pa je večera završila kako je i počela, pomalo sumorno. Možda ovo ne sluti na dobro, mislio sam, odlazeći u spavaću sobu da se malo odmorim, prije nego počne ono glavno – ponoćni vatromet. A tada mi, sigurno, više neće biti do odmora i mirnog sna, ko zna za koliko vremena.

Probudio sam se nešto malo prije ponoći, obukao i izašao na avliju. Ženu nisam želio buditi niti sam je opterećivao svojim brigama, poslovima i problemima. Jedva da je prošlo pola sahata i – počeo je vatromet! Na udaljenosti oko dva kilometra vazdušne linije pojavila se svjetlost u tamnoj noći, noći bez mjeseca. Tiho se razgorijevala desetak minuta da bi zatim buknula i suknula put neba, obasjavajući predio kilometrima uokolo. Bila je to, istovremeno, i lijepa i zastrašujuća slika vatrene stihije. Kako za koga. Bio sam radostan kao nikada dotada, zamišljajući lica Strmoglavčana, izobličena od boli i užasa, da ih očekuje tiho umiranje od gladi. Pakosno sam zamišljao bolom i mržnjom unakažena lica: Selverovo, Zahidovo, Refika Toljage, i likovao: Hoćete li sada prodati zemlju, stoko seljačka?! Cijele te noći gorjele su strmoglavačke pšenice i sjenokosi, a nebo iznad tog dijela Pousorja bilo je osvijetljeno kao da je dan.

Tek što se razdanilo, a na obzorju se ugledala poveća grupa konjanika. Primicala se hodom našoj kapiji. Nisu galopirali te su iza sebe ostavljali manje klobuke prašine. Odmah sam znao da su to oni. Osvetnici! Dok su prilazili kapiji, zapazio sam među njima i jedan, manji, broj kmetova. Svi su imali sablje, a barem trećina i puške. Ispred grupe su prednjačile njihove vođe. Bila je to poznata trojka: Selver, Zahid i Refik, kojima se pridružio i Mujo. U tom času nalazio sam se na konju, skriven iza konjušnice, one bliže Čardaku i kapiji. Posmatrao sam dešavanja, skriven krošnjom jabuke i jednog ćošeta štale. Vidio sam kada je kapiji prišao Selver, i čuo njegove riječi:

– Gdje vam je Ali-beg? Želimo razgovarati s njime.

Prilazio im je na konju Divlji Murat. Sama njegova pojava uplašila ih je. Njegov lik je fizički djelovao upečatljivo na sugovornike, dok je ispred njega išla karizma o nenadmašnom junaku iz brojnih ratova što ih je vodila turska vojsaka protiv neprijatelja. On je uredno postrojio svoje askere ispred Kule, prije negoli će poći prema glavnoj kapiji. Bili su spremni za boj i čekali su naredbu iza zatvorene kapije. Ugledavši ga, pobunjenici su se trgnuli, ali nisu odustajali. Odgovorio im je:

– Ja ću razgovarati s vama. Šta trebate u tolikom broju?!

– Ne želimo razgovarati s tobom već samo s gospodarom – bio je kategoričan Selver. Ostali su ga podržali, galameći: – Tako je, samo s gospodarom!...

Tada sam se pojavio iza štale i uputio ka kapiji. Idući zapazio sam da nekolicina pozadi grupe nosi sa sobom i rukoveti slame. Bile su to palikuće, oni bi da sažegu moj Čardak i moju Kulu. "E, neće moći! Makar vas morao sve

posjeći!" pomislio sam, a potom strogo rekao, ne želeći da na mom licu primijete ma i trun straha:

– Evo mene! Šta želite od mene?

– Gospodaru, tvoji ljudi su sinoć zapalili naša pšenična polja i naše sjenokose! Znaš li ti za to?

Nasmijao sam se kiselo i ironično rekao:

– Ako imate dokaze i ako znate koji su to moji ljudi, odmah ću ih povješati ovdje na kapiji. A ako lažete i svaljujete to, bez dokaza, na moje ljude, mogli biste odgovarati za to!

– Oni su to dobro sakrili. A mi posigurno znamo da su to učinili tvoji poslušnici. Mi ne želimo da ti prodamo našu zemlju, a ti hoćeš da nam je otmeš nasilu! Platićeš nam za ovo!

– Pazi šta pričaš, Selvere! To su teške optužbe! Jer...

– Jer šta?! Naše porodice više nemaju šta jesti! Proklet da si, Ali-beže! Radije ćemo umrijeti u borbi nego od gladi!.. Za mnom, moji osvetnici! – povikao je i dao znak rulji da krene u napad na Gradinu.

Istoga časa Murat je pozvao trideset svojih askera. Pobunjenici su sabljama sasjekli jednog našeg stražara i nahrupili u unutrašnjost Gradine. A onda se rasplamsala prava bitka. Murat i njegovi dobro obučeni, naoružani i uvježbani askeri lahko su do nogu potukli neorganizovanu seljačku rulju i natjerali je u paničan bijeg. Sve što su nosili, pobacali su, čak i oružje, samo da spase živu glavu. Pošto su ih gonili nekih kilometar, kilometar i po, Muratovi borci su se vratili. Na kapiji i oko nje ležalo je jedanaest mrtvih Strmoglavčana i dva naša stražara. Dvojica seljaka bila su teško ranjena, a lakše je

ranjen i jedan naš asker. To je epilog mog obračuna sa Strmoglavčanima. O ovim događajima ni jedna ni druga strana nisu obavještavali sejmene, jer su se plašili da bi mogli izvući deblji kraj. Strmoglavčani – jer nisu imali čvrste dokaze protiv mene, a ja jer je i bez dokaza logično da niko drugi nije mogao spaliti pšenična polja, osim mojih ljudi. Pored toga, kada sam planirao i organizirao na koji način da Strmoglavčane pretvorim u svoje kmetove, tačno sam pretpostavljao kako će teći događaji, kojim slijedom i s kakvim posljedicama. U borbi na kapiji, među jedanaest poginulih polukmetova, nalazila se i dvojica huškača, ili samozvanih vođa, Selver i Refik. Zahid i Mujo uspjeli su pobjeći; i sve dok su živi, predstavljat će prijetnju po moje ljude i moja imanja. Ali, sve polahko. Sabura, molim. Doći će i oni na red!

19.

Sutradan smo pokopali dva naša poginula askera, a Strmoglavčani su došli po svoje poginule. I dani su se vijali nezaustavljivo i jedva primijetno. Oko naših nepoževenih pšeničnih polja i sjenokosnih livada, pojačali smo straže i učestali obilaske naoružanim stražarima. Također smo ubrzali ubiranje ljetine, naročito pšenice i sijena. Sve je išlo po planu. Odlučio sam pričekati par dana pa pristupiti realizaciji posljednje faze svog plana o pretvaranju strmoglavačkih polukmetova u kmetove. Dok sam odmarao ljude od posljednjih događaja, a i od učestalih poljskih radova, na kapiju je hrupio Rahman Taslidžić. S njim su bila još dva polukmeta. Bio je prvi

akšam. Doveli su mi ih u radnu sobu. Pozvao sam mula-Ejuba. Seljaci su bili ustrašeni. Rahman je rekao:

– Gospodaru moj, mi više nemamo od čega živjeti. Nas trojica želimo prodati našu zemlju po cijeni koju si ponudio i preći u status kmetova. Za ovo ne bi smjeli nikako saznati Zahid Paprcan, Mujo Fehmić i još neki, koji ti prijete te i dalje pozivaju narod na pobunu. Oni vele da će se čak odmetnuti u hajduke, paliti tvoja pšenična polja i da im je krajnji cilj ubiti tebe i spaliti Gradinu do temelja. Svi bi Strmoglavčani prodali tebi zemlju odmah, ali se plaše Zahida, Muje i nekolicine koja je pošla s njima. Oni ubjeđuju Strmoglavčane da za njih još ima nade, da su im ostali kukuruzi u Lukama pored rijeke, i da neće pomrijeti od gladi. A ko će dočekati kukuruze sve i da dobro ponesu, kada će narod uskoro i bukvalno početi umirati od gladi? Ako saznaju da smo dolazili kod tebe, ubit će nas. Zato i jesmo došli noću, da što prije obavimo kupoprodaju i vratimo se svojim kućama.

– Mula-Ejube – rekao sam – napiši zapisnik o kupoprodaji i uredno ih isplati. Ovi ljudi nisu loši, i oni su na našoj strani.

Potom sam se okrenuo Rahmanu, pružio mu ruku u znak pogodbe za zemlju i napomenuo:

– Odsada me redovno obavještavajte o svemu značajnom što se događa u Strmoglavinama. Za ovo danas recite Teufiku da vam svima dodijeli po čanak kukurznog brašna.

Otkup zemlje od ta tri seljaka te njihovo i zvanično pretvaranje u kmetove, bili su krupni znaci moje velike i sjajne pobjede. „Pričekajte još samo malo. Uskoro ćete mi

svi doći tako, kleknuti na koljena i zavapiti: Aman, gospodaru! Hljeba! Daj nam hljeba! I moliti da otkupim vašu neplodnu zemlju, bijedne i bezvrijedne propalice", mislio sam, dok je posluga ispraćala trojicu novopečenih kmetova. A već sutradan pošao sam u obilazak nezagrnutih kukuruzišta. Imao sam običaj prišuljati se ratarima na njivi i posmatrati ih kako rade, šta pričaju i kako se ponašaju. I sada sam učinio isto. Vezao sam Šarca na proplanku u šikari, a sam sjeo ispod hladovite živice i posmatrao kopače. Nisu bili daleko pa sam među njima lahko poznao Ajku. Srce mi je zalupalo jače. Nisam mogao pogleda da odlijepim od nje. Čim su izašli retke dokraja, sjeli su ispod jednog hladovitog makljena da se odmore i napiju vode. Bilo je oko dva sahata poslije podneva. Čuo sam veći dio razgovora između djevojaka, koje su se odmarale odvojeno od muškaraca. Jedna je rekla:

– Je l' još, Ajko, ašikuješ s Mujom?

– Jah – odgovorila je Ajka.

– Blago tebi što imaš onako lijepog momka.

– Ni tvoj Meho nije loš.

– Ma nije, ama... nijedan se ne može porediti s Mujom. Je l' istina da se hoćeš udati za njega, i da ste zaručeni?

– Istina je. Mnogo sam sretna zbog toga.

– Priča se da Mujo hoće da se odmetne u haramije, zbog Ali-begovog nesnošljivog zuluma? Je l' to istina?

– Ne znam posigurno. Priča se...

– Eh, vas dvije se raspričale, ja ižednjela, a vode nestalo – stade ih koriti stasom visoka snaša. – Na koga je sada red da ide po vodu? Čini mi se na tebe, Ajko?

Svi kopači ustadoše i prihvatiše se motika, samo Ajka

dohvati dva đuguma i zaputi se kroz šikaru po vodu. Obuze me slatka jeza, od koje se i šikara i kukuruzišta i čitav svijet stadoše okretati oko mene. Odmah sam znao šta mi je činiti. "E, nećeš se, Ajko, udati ni za Muju pa makar se ni ja ne nanosio glave!" pomislio sam i polahko je stao pratiti ustopu. Pošto smo se udaljili koju stotinu do dvjesta metara od kopača, prišuljao sam se Ajki iza leđa, stavio joj ruku na usta, a drugom je obuhvatio oko struka. Pokušala je da vrisne, a od straha iz ruku su joj ispali đugumi.

– Ne viči, Ajko, ako Boga znaš! – rekao sam. – Uskoro ću te uzeti za ženu kao što sam i obećao. Kod mene ti ništa ne smije faliti. Imat ćeš zlatnog nakita koliko poželiš. Imat ćeš svile i kadife do mile volje. Tebe ću jedino voljeti, jer mi ti značiš sve na ovome svijetu.

Kada se malo pribrala, sklonio sam ruku s njenih usta. Rekla je:

– Džaba ti zlato, i srebro, i svila, i kadifa, i to što me voliš najviše na dunjaluku, kad ja tebe ne volim, Ali-beže! Ja volim Muju pa makar s njime u gori živjela, koru jela, s lista rosu pila!... Kunem se Velikim Bogom, samo njega, beže, makar nam nebo jorgan bilo, a tvrdi kamen jastuk pod glavu!

Iz očiju su joj navrle vrele suze poput planinskih bujica. Naljutila me da sam od srdžbe bio izvan sebe. U tom ludilu sam je oborio na zemlju, raskopčao košulju, povukao svitnjak i pritisnuo je svom svojom težinom. Kada je htjela da vrišti i da zove u pomoć, stavio sam joj ruku na usta. Drugom rukom povukao joj šalvare i gaćice, a onda... a onda, silovao sam je i tako joj oduzeo nevinost. Od žalosti se skoro onesvijestila. Odavno je prestala da

se opire, čak i da plače. Bila je obamrla te se posve prepustila sudbini. Za mene je to bio nezaboravan doživljaj. Nešto što vrijedi cijeloga mog bogatstva i što se ničim ne može platiti. Nju uopće nisam razumio. Želio sam joj samo dobro, više nego njeni roditelji, više nego i ona sama sebi. Šta joj fali da se uda za mene, a ne za onog siromašnog blentu? Kod mene će imati sve, ama baš sve što poželi. Sa mnom će biti begovica, hanuma, cijenjena i poštovana, bit će neko! Kod njega će biti bijedna kmetica, gladna pogače, željna svega u životu. Bit će niko! I sve džaba! Ama, uopće ne razumijem ove ljude. Čini mi se ponekada kako imaju naopaku pamet pa sukladno njoj, naopako i razmišljaju. Pustio sam je da se malo pribere. Takva, nije mogla odmah među kopače, među drugarice. Primijetit će da nešto s njome nije uredu. Ali, žensko je, vično snalaženju. Snaći će se, već nekako. Ostavio sam je takvu u šikari, pojahao Šarca i krenuo na Gradinu. Usput sam susreo naoružane ljude Teufika Ružnog. Njih trojicu. Bili su uzbuđeni i ispričali su mi kako su jutros rano na Gumnima zatekli Strmoglavčane gdje pale pšenicu. Pripucali su na njih, ali su seljaci bili brži i umakli im. Bilo ih je pet, no prepoznali su samo dvojicu: Muju Fehmića i Zahida Paprcana. A zapaljenu pšenicu su teškom mukom ipak uspjeli ugasiti.

– Ne brinite – rekao sam. – Pšenice će za dva-tri dana biti sasvim skinute s njiva, ovršajene i prenesene u hambare. A s travama smo danas skoro sasvim završili.

Za večerom sam pozvao ekipu mojih najodanijih saradnika da odmah poslije večere dođu u moju sobu na dogovor oko narednih poslova. Čim su svi prispjeli rekao sam:

– Čestitam vam na uspješno obavljenom prethodnom poslu. Svi koji ste podnijeli najveći teret, bit ćete nagrađeni s po dvjesta dukata. Strmoglavčani su gotovo na koljenima. Trojica su mi već prodala svoja imanja. Potrebno je da polukmetovima zadamo završni udarac. Oni se nadaju da će ih spasiti ovogodišnji urod kukuruza. A kukuruzi su u ravnici, pored rijeke, imaju u zemlji još vlage i zato dobro izgledaju. Ali ako im uništimo i kukuruze, oni će se opredijeliti ili da nam prodaju zemlju, što će, ubijeđen sam, i učiniti velika većina, ili će se odmetnuti u haramije, što bi moglo učiniti nekoliko pojedinaca, zajedno sa Mujom Fehmićem i Zahidom Paprcanom.

– Samo, sirovi kukuruzi ne mogu gorjeti pa kako ćemo ih uništiti, gospodaru? – istrča malo pred rudu Teufik.

– Ne brini, Teufik. Sabura malo i sve ću objasniti. Znate da poviše gaza u podnožju Glavatog brda ima velika vodenička brana. Ona je napravila veliko i duboko jezero, prepunjeno vodom. Danas nam je stigao naručeni eksploziv. Sačekat ćemo koji dan dok padnu kiše. Pa kad nabuja Usora, kako to samo ona može, otići ćete i eksplozivom provaliti branu. Za eksplozive su majstori Murat i Hasan. Ostali ćete im pomagati. I to morate uraditi noću, u najstrožijoj tajnosti. Lađa vam je uvijek privezana pored mlina, i nezaključana. Ući ćete tiho u nju i obaviti to. Najbolje da ipak i ja pođem s vama. Ima li neko da mu šta nije jasno? Ponovo se javi Murat, najodgovorniji za ovu operaciju, poznat po svojoj hrabrosti i junaštvu, ali ne i po naročitoj pameti:

– Zanima me, gospodaru, čime ćemo prenijeti eksploziv?

– Eh, to barem nije problem. Znam da bi bilo sigurnije kolima. Ali brže i jednostavnije je na konjima, pošto je riječ o dinamitu. To su dinamitni štapini i nadam se kako neće predstavljati veći problem. Ima li još pitanja? Vidim da nema. Dakle, prva kiša i idemo na izvršenje zadatka. Sretno nam svima!

– Hvala, gospodaru – svi rekoše u jedan glas i napustiše prostoriju.

– Mula-Ejube – rekoh pošto su svi otišli – naruči nam dvije kahve imao bih s tobom popričati.

Čim je Almasa donijela kahve, ponudio sam ga čibukom duhana. Prihvatio je sa zadovoljstvom. Tom prilikom sam rekao:

– Ti si mi najpovjerljivija osoba, Ejub-efendija. Zato smatram da ti mogu bez brige povjeriti i najveće tajne. Danas sam prisilno obljubio kmeticu Ajku.

I ispričam mu u tančine šta se dešavalo.

– Trebalo bi da se kontrolišeš malo bolje, gospodaru. Posljedice takvih postupaka mogle bi biti kobne i dalekosežne po tebe. Pošto sam tvoj savjetnik, ja ti, za tvoje dobro, takve ispade nikada ne bih odobrio.

– Znam da si u pravu, učitelju. Takve ispade, nakon ispada, ni sam sebi ne bih odobrio. U nekim trenucima, ipak, to je jače od mene. S druge strane, činilo mi se da je to korisno za nju, jer da ću je tako prije vezati za se i privoljeti da se uda za me. Njenom udajom za me, želio bih je učiniti sretnom.

– Pritom zaboravljaš da je put do Džehennema popločan mnogim dobrim namjerama, zar ne?

– Da, tako barem kažu. Nego samo da te obavijestim, u petak uvečer poći ćeš sa mnom i tetom Rabijom

fijakerom do Ajkinih roditelja. Idemo na pitanje za djevojku. Ako odobre, a odobrit će jer su bolesni i nemaju šta da jedu, ni sa svatovima neću duljiti. Bit će to ubrzo nakon zaruka. Pa iako će Zulka u svemu ostati moja prva žena, Ajka će biti moja radost i moj ponos. Bit će jedan od najvećih razloga što živim. To je to što sam želio s tobom popričati. Zato sam te malo zadržao. A ti o ovome nikome ni riječi.

– Razumio sam gospodaru – rekao je, pozdravio me, zaželio lahku i mirnu noć i tiho napustio sobu.

Ja sam ostao neko vrijeme da na miru o svemu još jednom razmislim. Zaključio sam da sam sve dosada uradio onako kako je jedino bilo moguće i nisam se kajao. Rezultat mojih pravilnih odluka jeste i činjenica da će sva zemlja polukmetova uskoro pripadati meni i da će svi polukmetovi postati moji kmetovi. To je moja ogromna pobjeda, pobjeda – koja je bila i ostala glavni cilj u mome životu, pobjeda koju nije izvojevalo ni nekoliko generacija mojih predaka. Zbog tolikog uspjeha ponosim se samim sobom.

20.

Obilazio sam s Teufikom posljednju parcelu pšenice, oko petnaestak duluma, koju su strmoglavački odmetnici ipak uspjeli zapaliti. Izgorjela je tako temeljito da se i nije imalo šta žeti. Pokušali smo da požar ugasimo ili makar lokalizujemo, ali bez uspjeha. "Gdje je mala, tu je i zijana", pomislio sam. Skinuli smo pšenicu s drugih velikih

površina i smjestili je u hambare na Gradini. Ta količina bit će sasvim dovoljna da podmiri sve potrebe stanovnika Gradine i naših kmetova. A bit će je i za prodati. Pa ni lanjsku još nismo svu potrošili, iako smo je prodavali, i to u ogromnim količinama, što mi je donijelo veliku dobit. Ako je sav gubitak u ovih petnaestak duluma, moram biti zadovoljan, tim prije ako se zna da je i to cijena pretvaranja Strmoglavčana u kmetove.

– Gospodaru – trgnu me iz razmišljanja subaša – zaista ne mogu razumjeti toliku glupost ovih polukmetovskih odmetnika. Sijeku granu na kojoj stoje. Da su uspjeli zapaliti svu našu pšenicu, čime bi se onda i oni hranili, i svi kmetovi s porodicama? Čime bi se hranile i njihove, odmetničke, porodice? Zar su toliko glupi pa ne shvaćaju da ova polja, u vlasništvu Gradine, hrane sve nas, i gospodare i kmetove?! I bogate i siromahe?!

– Ne razumijem ih ni ja, subaša. Vjerovatno im je želja da malo zamijenimo mjesta, pa da oni budu begovi, a mi kmetovi. Ali neće ići. Barem zasada.

– Da, kada ne bi bilo smiješno, bilo bi suludo i žalosno. Opet smo ih vidjeli. Nisu se mnogo ni skrivali. Bili su ovaj put, maskiranih lica. Pobjegli su tek pošto im je zaprijetila opasnost od naših stražara. Mislim da nije teško pogoditi da se iza svega kriju vođe Zahid i Mujo. Priča se da im se pridružio i čuveni odmetnik Vuk s Glavatog brda. Kažu da je vrlo opasan i da mu pravo ime ne zna niko.

– Da, čuo sam nešto o tome. Na kraju, morat ćemo nešto poduzeti, obračunati se s njima u najskorijoj budućnosti, jer smo mi prvi na udaru tim haramijama. Pogledaj, Teufik, one crne oblake, čini mi se da se sprema prava ljetna oluja.

– I meni se čini, gospodaru. Onda da požurimo da nas ne uhvati prije nego što stignemo na Gradinu.

Nismo uspjeli sasvim umaći pravom prolomu oblaka. Svega stotinjak metara dijelilo nas je od kapije kada su nas zapljusnuli takvi vodeni talasi pa bi rekao da se nebo otvorilo. Na ulazu u prostoriju za poslugu stajao je moj kurir. Rekao sam mu da obavijesti mula-Ejuba, Murata, Hasana, Teufika, Refika i Irhana da za jedan sahat dođu u moju radnu sobu. Za to vrijeme namjeravao sam se istuširati, presvući i popiti vruć čaj. Pregledajući neke dokumente i pijući čaj, oćutio sam kucanje na vratima. Bio je to mula Ejub, prvi koji je od pozvanih stigao na sastanak. Za njim su pristizali redom Hasan, Teufik i njegov zamjenik, Irhan i na kraju Murat. Dakle, dogovor može da počne. Rekao sam:

– Ovo je kiša koja nam je bila neophodna kako bismo izvršili sebi postavljeni zadatak. Ona lije u tolikim količinama da će se rijeka sigurno izliti iz svog korita i poplaviti okolne ravnice. Teško bi bilo reći da li će to biti dovoljno da uništi i strmoglavačke kukuruze. No, mi ništa nećemo prepuštati slučaju. Ovakva prilika se jednostavno ne propušta. Ovo će sigurno dotući nepokorne Strmoglavčane. Čim ostanu i bez nade u kukuruz, oni su sasvim propali. Dolazit će sami i na koljenima me moliti da otkupim njihove parcele. Stoga, ne rasipajte se. Izvršite sve pripreme i nakon večere pridružit ću vam se. Ne bude li odveć padalo, ići ćemo zajedno na izvršenje zadatka, koji smo sami sebi postavili. Ima li pitanja?

– Ne, gospodaru, sve je jasno kao dan – rekao je ovaj put Murat i napustio prostoriju. Za njim su pošli i ostali. U radnoj sobi ostali smo samo ja i Ejub-efendija.

– Gospodaru, kao što si zahtijevao, sravnio sam račune o prošlogodišnjoj prodaji žitarica. Rezultat je sljedeći. Pšenice smo prodali u vrijednosti 105 430 dukata, kukuruza u vrijednosti 96 342 dukata, zobi u vrijednosti 40 501 dukat, ječma u vrijednosti 20 005 dukata i raži u vrijednosti 14 705 dukata. Ukupno od prodaje žitarica zaradili smo 276 983 dukata.

– Mašallah – rekao sam. To je za oko 20000 hiljada dukata više nego one prethodne godine. I ova godina obećava. Pšenice su dale odličan urod, kukuruzi će možda malo podbaciti, pa i bez roda s onih petnaest duluma, što su haramije zapalile, mislim da će se zarada kretati barem približno na nivou prošlogodišnje. Naravno da to mnogo ovisi i o ovogodišnjoj ponudi i potražnji, odnosno cijeni žitarica na svjetskom tržištu, a ne samo od nas i naše količine žitarica, koje iznesemo na tržište.

– Gospodaru, reći ću ti još nešto u povjerenju. Poštovana gospodarica Zulka-hanuma me nešto zamolila. Kao, dočula ona nešto o tvojoj vezi s Ajkom, kmeticom, i o tvojim namjerama da se oženiš s njome pa od mene diskretno zatražila da porazgovaram s tobom i, ako je to ikako moguće, da utičem na tebe da se to ipak ne desi. Na kraju me zamolila da ne odajem da me ona na to nagovorila. A tebe molim da joj ne kazuješ za ovaj naš razgovor, jer bi ispalo da sam izigrao gospodaričino povjerenje.

– Uredu je, mula-Ejube, pustimo prazne priče. Naviknut će se ona već na to. Nego, za dva dana budi pripravan, idemo Ajkinim roditeljima na pitanje.

Na mula-Ejubovom licu vidio sam tugu i nezadovoljstvo mojim odgovorom. No, baš me briga. Ako bih

ja vodio računa još i o tuđim raspoloženjima, šta bi sa mnom bilo? Virnuo sam kroz prozor. Toliko se bilo smrklo, da napolju ne bih vidio ni bijelu mačku. Kiša je dobrano umanjila, ali nije prestala padati.

– Vrijeme je, Ejub-efendija, da se pripravljamo za polazak – rekao sam i ustao s mindera.

Moji ljudi su me pripravni čekali na kapiji. Svi smo bili u kabanicama od nepromočivog platna. Grmljavina je sasvim utihnula. Još su samo munje s vremena na vrijeme parale nebo i razgonile mrak na zemlji. Kiša je ravnomjerno škropila, sitna, i natapala već prenatopljenu zemlju, narod bi rekao: heftenjača ili kupusnjača. Išli smo tiho kroz gluhu i pustu noć. Od izlivene vode jedva smo prošli pored mosta. Od mosta smo skrenuli desno i prošli pored gaza, mjesta gdje je najpogodnije pregaziti rijeku. Rijeka se samo nazirala u mraku, nešto tajanstveno i razliveno. Ali je zato hučala i bučala kao kakva ogromna neman, s hiljadama glava i zvukova. U svakom čovjeku morala je izazivati neopisiv strah. Strah od neukrotive prirodne stihije. Nismo znali da li još uvijek nadolazi pa nam je prijetila realna opasnost, da nas iznenadni nadolazeći talasi zahvate i ponesu niz rijeku, u nedođiju. A mi smo imali cilj i nismo se obazirali na moguće rizike. Kada smo se približili brani, krećući se daleko od korita izlivene rijeke, pod sjajem munja, vidjeli smo da je rijeka toliko nabujala, postala ogromna vodena masa, da od brane nije ostalo ni traga. Niti joj je moguće prići, niti ju je moguće tačno nazrijeti. Kao da je potopljena. Znali smo da noćas od posla nema ništa. Od tolikog huka rijeke ništa se nije čulo. Morali smo vikati iz svega glasa da bismo se sporazumijevali. Dok smo se tako čudili gdje nestade brana,

naišao je veliki talas i posve nas iznenadio. Najbliži Usori bio je Teufik. Talas ga je zahvatio i polahko povlačio sa sobom. Konj je tužno zanjištao. Najbrže se snašao Divlji Murat. Odmotao je dug konopac, vezao u čvor i doviknuo subaši da ga hvata. U svjetlosti munja vidjeli smo kako je konopac pao na sedlo, ispred Teufika. Uspio je da ga uhvati rukama. Murat je konopac namotao oko jabučice sedla, viknuo Teufiku da se dobro drži za konopac, i potjerao Gavrana što dalje od rijeke. Nadzornik je ispao iz sedla i čvrsto se držao konopca sve dok ga Murat nije izvukao na sigurno, barem desetak metra od rijeke. Čuli smo još samo kako je njegov konj tužno i otegnuto zanjištao, a zatim je potonuo u talasima podivljale i razljućene Usore. Teufik je bio sav mokar i smrtno preplašen. Pomogli smo mu da se popne na Refikovog konja i odmah sam naredio povratak na Gradinu. Put kojim smo došli bio je sav pod vodom. Kada smo prolazili pored drvenog mosta nije ga bilo. Sav se nalazio u pomahnitaloj rijeci. Teškom mukom smo se vratili, jer je voda bila zahvatila sve pristupe koritu rijeke. Kažu da se ne pamti kada je rijeka bila tako nabujala i podivljala. Sutradan smo saznali da se mlinar spasio tako što se popeo na tavan mlina. A to se nije desilo nijednom mlinaru otkada mlin postoji, iako je star preko pola stoljeća.

Ujutro se Mrki Hasan vratio iz obilaska Usore. Kiša je davno već bila prestala, a rijeka se neprestano smanjuje. Ispričao mi je kako je brana vidljiva, ali da ju je stihija na sredini provalila i uradila ono šta smo mi mislili da uradimo. To se vjerovatno desilo kada je onaj talas bio ponio Teufika. Sva voda iz vještačkog jezera izlila se u korito rijeke i tako temeljito počistila kukuruzna polja

Strmoglavčana da nije ostala niti jedna stabljika, sve da je tražiš za lijeka. Iza sebe na tim parcelama voda je u povlačenju ostavila ogromne količine sitnog pijeska, šljunka i mulja. Takva kukuruzna polja neće biti obradiva sigurno za dugi niz godina. Bio sam veoma, veoma radostan. Ta, zar je moguće da se ostvario san moj i mojih predaka, za koji sam pokatkad sumnjao da će se ikada ostvariti?! Sada sam posve siguran – svi Strmoglavčani će uskoro postati moji kmetovi! A onda je Hasan rekao:

– Ima, Ali-beže, i jedna ne baš vesela vijest.

– A to je? – upitao sam radoznalo.

– Usora je prekinula most, po sredini. Sada smo odsječeni od svijeta, sve dok se voda sasvim ne povuče i dokle ga ne popravimo.

Ta vijest, niti bilo šta drugo, nije mogla pomutiti moju radost – što ću sve polukmetove pretvoriti u svoje potpuno zavisne kmetove. Jer, i dosada bi nadošla rijeka često odnosila dio mosta, a katkada i u cijelosti pa smo ga ponovo izgradili. Popravit ćemo ga i ovaj put, bez većih problema. Nisam odolio da odmah ne obiđem poplavljena strmoglavačka kukuruzišta, provaljenu branu i oštećeni most. Uvjerio sam se svojim očima da je bilo sve onako kako je Hasan kazivao. Odmah sam naredio Teufiku da organizuju dovoz građe i popravak mosta u što kraćem roku. Naravno, oko brane će biti znatno više posla i muke dok se ponovo pokrpa. No, brana je u vlasništvu Đulage Hopića i to je već njegov problem. A moj problem je Ajka. To je po važnosti drugi moj zacrtani cilj u životu.

Danas je petak. Rijetko kada idem s Nedohođanima u mekteb na džumu, a danas sam odlučio poći. Jer, večeras

moram s mula-Ejubom kod Ajkinih roditelja na pitanje da mi daju Ajku. U mektebu su me neki Strmoglavčani pogledavali mrko, ali krijući od mene svoje smrknute poglede, znajući da mi moraju doći i pokloniti se, doći na: aman! Neki su opet bili pretjerano snishodljivi i ljubazni. I jedni i drugi će me ubuduće morati doživljavati kao svog jedinog i pravog gospodara, naravno, osim Boga. Iskreno govoreći, gade mi se i jedni i drugi. Po povratku iz mekteba malo sam prilegao sahat-dva da se odmorim. Čim sam ustao, počeo sam se pripremati za odlazak u Begluk. Tamo me ništa nije moglo iznenaditi jer sam epilog pravilno naslućivao unaprijed. To znači: da su Beglučani, pa tako i Ajkini roditelji, u veoma bijednom materijalnom stanju, da će oni iz istih razloga rado obećati Ajku za mene i, siguran sam, da će se Ajka tome žestoko opirati.

Došlo je vrijeme polaska. U fijakeru su sa mnom pošli još samo mula Ejub i teta Rabija. Zulka nije htjela ni da čuje, makar što sam pozivao i nju. U pratnji mi se nalazilo šest mojih čuvara plus deset odabranih askera na čelu s Muratom. Tek je bio akšam, a noć je bila izuzetno tamna te putem nismo sreli ni živa stvora. Ljudi se ranije pozabijali u svoje potleušice pa bi rekao sve kuga pomorila. A nas dvadesetero ljudi nismo se mogli kretati bezglasno, slični duhovima. Neko se nakašlje, neko kihne, nečiji konj stane potkovicom na kamen, u nekoga zvekne štranga, a odmetnici imaju izoštrena, uglavnom, sva čula i ponašaju se kao zvijerke. Zato i nismo mogli čuti, znati, a ni pretpostaviti da bi se u potleušici Rifkije Zlatkića mogao nalaziti uljez, i to niko drugi do odmetnik. Tek što smo ušli u malu zatravljenu Rifkijinu avliju, i kočijaš povikao: eeeha, Vidrane, Cvitko, eeeha!, mir!, a kroz prozorčić

potleušice je iskočio momak, protrčao pored svih nas i u čestaru iza štalice zaskočio se u sedlo, podbo nogama konja i za tili čas nestao u mrkloj noći. Murat i tri askera uputili su se za njim galopom, ali sve uzalud, od momka ni habera. Dok je protrčavao pored mene, bjegunca sam zraknuo samo na trenutak pri sjaju uljanice na prozoru i lahko zaključio da je to Mujo. Momci nisu na njega pripucali zato što smo se na Gradini dogovorili da ne pucamo bez goleme nužde, kako se ne bismo odavali. A da smo barem slutili da se u kući nalazi hajduk, mogli smo kuću opkoliti, Muju uhvatiti, predati zaptijama i jedan hajduk manje bio bi na slobodi. Ali ko bi se tome nadao? Murat je svoje i Irhanove momke rasporedio u širokom luku oko avlije, a u kućicu smo ušli samo nas troje. Ja sam bio naprijed, iza mene Ejub-efendija i na kraju teta Rabija. Nazvao sam selam. Selamu se odazvali jedan čovječuljak, sitan i žgoljav poput vrapčića, usto su ga boljele noge te se jedva kretao, i jedna nezdravo debela, niska ženica, koja se isto tako otežano kretala. Trenutno se u toj prostoriji nije nalazio niko drugi. No, naprijed se nalazila još jedna sobica u kojoj je gorjelo svjetlo i kroz čiji prozor je iskočio haramija. Bio sam sasvim siguran da se tu skriva Ajka.

– Bujrum, sjedite – ponudi nas ženica, sigurno Ajkina mati, pokazujući rukom na od kolja i bujadi napravljenu malu sećiju.

Ja radije sjedoh na skemliju pored ognjišta. To isto učini i Ejub-efendija, dok jedino hanuma Rabija sjede na sećiju od pruća. Do nje odmah sjedoše domaćica i domaćin. Svjetlo u ovoj prostoriji davala su drva što su pucketajući gorjela na ognjištu. Domaćin i domaćica su šutjeli, očekujući šta ćemo mi reći.

– Vi ste sigurno Ajkini roditelji. A ja sam vama vjerovatno poznat, pogotovo Rifkiji, koji je radio na mojim imanjima dok je bio zdrav. Zovem se Ali-beg Turkić. Moj Čardak je na Gradini. Došao sam da od vas zatražim vašu kćerku Ajku da mi bude druga žena, jer sam već oženjen. Ona bi kod mene bila prava hanuma i samo bi uživala. U tom slučaju ja bih se obavezao da ću se brinuti i o vama dvoma i da vam neće ništa nedostajati od hrane, odjeće, obuće i hećima. A kada padnete na postelju da ću se o vama također brinuti. Da li biste mi vi pod tim uvjetima dali vašu kćerku za ženu? – upitao sam na kraju.

Starac i starica su zaplakali istovremeno, od sreće i nevjerice, a onda su uglas rekli:

– Dali, dali, kako da ne bismo dali!...

– Samo... ako se ti, gospodaru, s nama ne sprdaš?! – dodao je starac.

– Jah, mi u to ne možemo da povjerujemo. Da to ti, gospodaru, s nama ne zbijaš šalu? Nemoj, Boga ti dragog, mi smo stari i bolesni. Grehota ti je! – rekla je Ajkina majka.

– Ja nisam neozbiljan čovjek. Ne volim se šaliti na taj način. Evo donio sam i zaruke, a za dva dana došao bih po djevojku.

Klimnuo sam glavom prema teti Rabiji i ona je izvadila iz džepa dva zlatna prstena vezana u vezenu maramicu. U tom času se u sobi oćutio plač i Ajkin vapaj:

– Neću ga, majko, ne volim Ali-bega! Ja hoću i volim samo Muju!

Tada je u sobu ušla Ajkina majka. Nešto se desetak minuta sašaptavala s Ajkom i sve je ukazivalo na to da ju

je ubijedila. Izašle su obje iz sobe i Ajka je stala pred nas. Zatim je prkosno, kroz suze zavapila:

– Već sam ti rekla, Ali-beže, da te neću i da ću se udati jedino za Muju!...

– Da, ali kako ćete živjeti vas troje? Roditelji će ti pomrijeti od gladi. Ovako, ja na sebe preuzimam brigu o njima.

Nakon tih mojih riječi roditelji su briznuli u plač. Molili su i preklinjali Ajku da se uda za me. I za veliko čudo, uspjeli su. Izgledalo je da se Ajka sažalila na svoje stare i bolesne roditelje i odlučila da se za njih žrtvuje. Bio sam neizmjerno sretan i zadovoljan. Ponovo sam klimnuo glavom prema teti Rabiji i ona mi je dala prstenove. Šapnuo sam na uho mula-Ejubu da pozove i Murata za svjedoka. Čim je Murat ušao, zatražio sam Ajkinu ruku. Pružila mi ju je plačući. Dok su joj suze padale iz očiju slične kapima kiše, ja sam nataknuo prsten na njen prst. Zatim sam drugi prsten dao njoj i pružio joj svoju ruku. Zajecala je još glasnije i stavila prsten na moj prst, a da me cijelo vrijeme nije niti pogledala. Sjedili smo još desetak minuta. Ajka je sve vrijeme prestajala i preplakala. Na polasku sam obećao:

– Za dva dana doći ćemo po djevojku u istom sastavu, bez uobičajenih svatova, svadbe, muzike i slično.

Tako su mi Ajkini roditelji obećali kćerku, a ja je zaručio. Pozdravili smo se na polasku sa starcima, koji su nas ispratili. Ajka je ostala pored ognjišta glasno plačući. Popeli smo se u fijaker i sretno vratili na Gradinu. Tamo me čekala plačnih i crvenih očiju moja hanuma Zulka.

21.

Pokušavao je da mi objasni svoje stavove prema kmetovima, polukmetovima i sirotinji uopće. Mrzio ih je iz dna duše, smatrajući ih bezvrijednim i suvišnim na ovom svijetu, a njihove živote besmislenim. Tom prilikom rekao je da su oni na Zemlji samo radi čiste reprodukcije i ni radi čega drugog. E, sada nešto razmišljam: da takvi kao on imaju ma samo i za kratko božansku moć, šta bi učinili? Uništili bi sve siromahe na Zemlji. I da li bi im to bilo dovoljno? Da li bi time zadovoljili svoju zločestu, rekao bih šejtansku, narav? Mislim da ne bi. Oni bi se onda između se mrzili. I uništavali. Do posljednjeg. A šta bi radio posljednji, kad više nema koga mrziti? E, taj bi sigurno mrzio – samoga sebe! Eto, to i takvi su ti bogataši. Njima je mjesto rezervisano na dnu Džehennema, u to sam siguran, i to zajedno sa šejtanima i lošim džinima. I zaslužuju. Pogledajte samo koje su im karakterne osobine. Prva i najgora – sebičnost. A onda pohlepa ili prokletstvo, bezosjećajnost, oholost, samoživost. Zaista, ne znam krase li i šejtana sve te divne osobine. Mislim da bi bilo teško naći takvoga. A među ljudima? Hm, mnogo, mnogo ih je takvih. Nezamislivo mnogo. I sve dok su ljudi toliko gramziva bića, nisu u razvoju svijesti daleko odmakli od životinje. A neće se ni odmaknuti, zadugo, zadugo, a najvjerovatnije i nikada. Samo je sebičnost najbolji i najsigurniji pokazatelj koliko je ljudska svijest odmakla od životinjske. Sebični ljudi mogli bi sami živjeti u univerzumu. Istina živa. Monstruozno! Ali istinito! Oni bi tada bili najsretniji. I ne bi se osjećali ugroženim. Jedino tada. Ni od koga. Dati svakome od njih po jednu planetu, ma šta planetu?, po jednu galaksiju. Oni bi mogli sami živjeti u

svemiru. I zvali bi se Samosvemirci. A onda bi nedostajali jedni drugima. Nedostajali? Zašto? Zato što ne bi imali koga mrziti. Kako ne bi imali? Ima li bi. Koga? Boga!

Takav vam je i ova moj gospodar. Samosvemirac. Posmatrao sam ga i nisam mogao da povjerujem da iz njegovih usta čujem tako nešto. Pa taj čovjek ne bi ni trepnuo, a uništio bi čitav dunjaluk, samo da on živi i da mu je dobro. Zanijemio sam i nisam više mogao progovoriti ni riječi. Ustao je i šetao po prostoriji. Dugo je gledao kroz prozor na kapiju i vijugavi makadam, koji izdaleka vijuga ka Gradini. Onda je nastavio šetati i došetao je do mene. Stavio mi je obje ruke na ramena. Pretrnuo sam od njegovog dodira. Kroz tijelo mi je prošla neka slatka, neobjašnjiva struja. Još sam ga volio, mnogo. Niko i nikada neće moći da ga zamijeni, iako sam znao da je čudovište. Ali mišljenje o njegovom karakteru je jedno, a ljubavni nagon prema njemu je nešto sasvim drugo. To su za mene bile dvije stvari, različite jedna od druge, i u mojoj svijesti dobro razdvojene.

– Nedostaje li ti moja ljubav, Ejub-efendija? – upitao je. Ne znam s kojom namjerom. Niti je rođeni kulambara, niti je zaljubljen u mene, barem ne ni približno koliko ja u njega. Pored toga, sada ima mladu i lijepu ženu i što bi mu bio potreban muškarac? Njemu je muškarac mogao poslužiti samo u pubertetu kada je osjećao krizu identiteta, i to služio mu je samo da bi rastjerao mrak s očiju. Sada sam mu vjerovatno smiješan, i ja i moja urođena bolesna potreba za osobom istog spola i istospolnim seksom. Sada vjerovatno glumi i ljubav prema meni kako bi me udobrovoljio i iskazao neku vrstu zahvalnosti za sve što sam učinio za njega.

– Uf, kako da ne nedostaje, Ali-beže! – rekao sam. – Ti si moja jedina prava ljubav.

Razmijenili smo još nekoliko riječi vezanih za ljubavna osjećanja, a onda mi je spustio anđeoski poljubac na usne. Moje su ljubile: iskreno i strasno, a njegove: hladno i nezainteresirano. Osjetio sam, nisu to više oni njegovi nekadašnji poljupci, iskreni i vreli, ne. Ovi su lažnjaci. Samo da me utješi. Osjećam, što više stari, sve smo moralno, a to znači i karakterno, udaljeniji: ja njegov sluga, on moj gospodar, i to je uglavnom sve. Razdvajamo se u svemu, kao dva puta, jedan ide lijevo, drugi sasvim desno. Tako je i s našom ljubavi, razilazimo se. On sa Zulkom i, možda, s Ajkom, a ja sa Selimom. Povezuje nas, uglavnom, samo to što sam u njegovoj službi. Dok sam mu bio samo učitelj, bolje smo se slagali i imali više zajedničkih dodirnih tačaka. Zato što još nije bio dorastao za zločine. U sebi je i tada nosio zlo, kao porok, kao prokletstvo, po sebe i još više po druge. Ali nije imao ni moć, ni snagu da ga koristi. Čim ih je stekao, obje, odmah je stao da ga sije oko sebe, kao ratar kada nasijava zob po podrljanoj zemlji.

Zato se sve više distanciram od njega. Ne dajem mu loše savjete, kako da naškodi drugim ljudima. Ne učestvujem s njim i njegovim ljudima u izvršenju zlih djela. Ali sam uvijek tu negdje, u blizini, tiha sjena, njegov sekretar, sekretar šejtanu. Ne činim, a sve vidim, registrujem i pamtim. A on me treba, zove u svim prilikama; ne znam kako, ali njegova sam desna ruka, šejtanova desna ruka. Znam, na Sudnjem danu bit ću jedan od glavnih svjedoka protiv njegovih loših djela. Kada bi znao, i vjerovao, odmah bi me otpustio, otjerao iz službe. A stvar je u tome što on ne zna, ili neće da zna, i ne vjeruje, ili

neće da vjeruje. Ni u šta. Pa ni u Boga. U njega najmanje! Jer on ne trpi konkurenta, ne trpi drugog moćnika, ne trpi drugu silu, pa ni Božiju. Zato on ne vjeruje. Sličan je šejtanu prokletom: Zar da se ja klanjam čovjeku? Samo što se šejtan klanjao makar Bogu. A Ali-beg ne želi da se klanja ni Njemu, Stvoritelju i Gospodaru svih svjetova! Ali-beg je gori od šejtana, Iblisa!

Otkako se okomio na kmetove i, naročito, polukmetove, mnogo im je zla nanio. Neka od tih zala sam vidio svojim očima, jer sam im prisustvovao, a za neka sam samo čuo. Zar čovjek može da čini takva zla drugom, po svemu istom takvom biću, drugom čovjeku? A može. Primjer za to je Ali-beg. Šta je sve činio tim jadnim ljudima, tim kmetovima i polukmetovima! A napose pojedinima od njih, kao što su Mujo i Ajka. Za ne povjerovati je, koje sve gadosti može da smisli jedna takva laboratorija, kakva je ljudski mozak, kada je iskvaren. Šta je sve smišljao begov mozak da bi mučio, zlostavljao, ponižavao i uništavao te jadne ljude. To može samo mozak čudovišta, kakvo je, bez sumnje, bio on. A tim nesretnim ljudima za patnju dovoljna je njihova sirotinja, bijeda, strepnja i bukvalno za svaki komad nasušnog kruha, teški, iscrpljujući poslovi od sunca do sunca na Ali-begovim imanjima, strah i teror od njega i njegovih poslušnika, brojne bolesti, povrede, smrti najbližih, vremenske ćudi: suše, poplave, tuče, vjetrovi, požari, gromovi... Njihov život je bio na nivou, pa možda i teži, pećinskog čovjeka. Svakodnevna borba za preživljavanje i doslovno borba za goli opstanak. I tako cijeloga života. Ni dana odmora, opuštanja, ni kap veselja. Ni to Ali-begu nije bilo dovoljno. Njemu smeta njihovo fizičko egzistiranje, njemu smeta što oni uopće

postoje. Želio je da ih sasvim uništi ili barem da ih pretvori u svoje robove. A biti Ali-begov rob još je gore od fizičkog nestanka, od smrti.

Da bi ih prisilio da mu budu roblje, odlučio je da im preotme komadiće mršave, neplodne zemlje, uglavnom pored rijeke, jedini stvarni dokaz da nisu još sasvim begovi kmetovi, begovi robovi. A Strmoglavčani su tu zemlju ljubomorno čuvali kao jedinu sponu sa slobodom, sa svojom makar i djelimičnom nezavisnošću i radošću življenja, čuvali kao dokaz da su i oni ljudi i da nisu samo stoka, najobičnija marva za teglenje, za teglenje i za reprodukciju. Da bi ostvario svoje monstruozne ciljeve, skovao je paklene planove. Prvo im je ponudio otkup zemlje za mizernu cijenu, tri dukata po dulumu. A kada polukmetovi nisu pristali na takvu pljačku, onda im je odlučio spaliti pšenična polja. Da bih im koliko toliko pomogao, da bih im spasio hranu na poljima, živote, da bih ih spasio od straha i poniženja Ali-begovog, predložio sam mladom begu da poveća zemlji cijenu, makar za dva dukata po dulumu. Pristao je na moj nagovor. Znao je da i tako dobija zemlju zadžaba, tako reći, i opet pretvara polukmetove u kmetove. Ali tada se našlo nekoliko odvažnih ljudi, koji su odlučili da se odupru Ali-begovoj pljački i teroru. Pobunili su i narod. Tako je moj prijedlog o mirnoj nagodbi propao, a Ali-beg i njegovi ljudi spalili su žitna polja bez ostatka. Te noći, u gluho doba noći, bio sam s begovim piromanima dok su polijevali petrolejom i palili pšenična polja i sjenokose Strmoglavčana. Prizor je bio stravičan. Od te vatre kilometrima uokolo vidjelo se kao da je dan. Tada sam pomislio: "Toliko spaljene hrane, a toliko gladnih usta! Gdje će ti duša, Ali-beže?!

O, moj Bože, samo Ti znaš zašto si na Zemlji stvorio zlo i njegove nosioce, zle ljude. Ja ne znam, niti će mi ikada biti jasno!" Sutradan, ranim jutrom, pred kapiju Gradine stigli su ljuti osvetnici, željni ne samo osvete za sva zla koja im čini Ali-beg, već i da zapale i sažegu svo to zlo i kolijevku zla, što se zove Gradina! Bili su zaslijepljeni mržnjom zbog nepravde i tiranije, i nisu marili za vlastite bijedne živote. Zato su udarili na mnogo jačeg i spremnijeg neprijatelja, na begove do zuba naoružane, obučene i organizovane askere, pod vođstvom Divljeg Murata. U neravnopravnoj borbi sasjekli su dva stražara, ali je i njih jedanaest platilo svojim životima borbu za slobodu i svoje dostojanstvo. Među njima bila su i dva pobunjena vođe: Selver Babić i Refik Toljaga. Mujo Fehmić se uspio spasiti neozlijeđen i otada se sa Zahidom Paprcanom i još grupom Strmoglavčana odmetnuo u hajduke. Njima se pridružilo i nekoliko kmetova Beglučana kao i već poznate haramije iz drugih krajeva. Najpoznatiji među njima je svakako već karizmatični Vuk s Glavatog brda.

Ali-beg se najviše okomio na Muju. Ne samo što je polukmet i što je želio da i njega na silu pretvori u kmeta već u prvom redu što je lijep, naočit momak i što se seoska ljepotica Ajka zaljubila u njega, a, bogme, i on u nju. A Ali-beg je već gotovo poludio za Ajkom, sam kaže zbog ljubavi, a nisam sasvim siguran da li je u pitanju ljubav, i da li on uopće može nekoga iskreno voljeti, ili se tu radi više o pohoti, seksualnoj privlačnosti, bolesnoj ljubomori, ispoljavanju sile, moći i inata, da ima, posjeduje koga i kada hoće, a pogotovo kada su u pitanju kmetovi, koje i ne smatra dostojanstvenim ljudskim bićima već samo nižim bićima, robovima. A kada su već bezvrijedni robovi,

zašto ih ne bi mogao imati, kada i koga poželi, raspolagati njima kao predmetima, po vlastitom nahođenju a bez ikakve odgovornosti? Koliko ih mrzi i prezire, naročito Muju, uvjerio sam se onoga dana još dok su bili sasvim dječaci i kada je njega i Ajku zatekao u branju gljiva i jagoda u svojoj šumi. Da se tada nisam zauzeo za Muju, ko zna šta bi mu bio učinio. Poslije ga više nije ostavljao na miru, nikada i nigdje, tukući ga i sramoteći pred ljudima, a osobito ako bi se tu našla i Ajka. Samo, pogriješio je, jer je to kod Ajke izazivalo sasvim suprotan efekt: Ali-bega je sve više mrzila, dok joj je Mujo postajao sve draži.

Kada mu se ni nakon spaljene pšenice polukmetovi nisu htjeli sasvim pokoriti, uzdajući se u kakav-takav prinos kukuruza, on je odlučio da im otme i tu kakvu-takvu nadu. Odlučio je razrušiti riječnu branu i tako im poplaviti polja. Bio sam prisutan one noći kada je imao namjeru da taj plan sprovede u djelo, ali se za to pobrinula velika kiša te je nabujala rijeka provalila branu i tako Ali-begu i njegovim ljudima uštedjela mnogo truda. Tada je voda odnijela i središnji dio mosta. Most su odmah popravili begovi ljudi, a nedugo zatim Strmoglavčani su pokorno i nimalo dostojanstveno, jer ih je život natjerao na to, oborenih glava klekli begu na: aman! I zavapili: Aman, Ali-beže, pomagaj, pomrijesmo od gladi! I pomogao im je tako što je od njih uzeo njihovu zemlju, a njih pretvorio u svoje potpune kmetove, da crnče i oni i njihove porodice na njegovim imanjima dok ne pocrkaju. Tako se ispunio njegov najveći i najvažniji životni san: pretvorio je strmoglavčke polukmetove u svoje kmetove.

Drugi po važnosti njegov životni san, da se oženi s Ajkom, kmeticom, upravo je u fazi ostvarivanja, i nisam

baš siguran da će mu se i ostvariti. I to iz dva razloga. Prvi, jer je njena ljubav prema Muji tolika da ih samo smrt može rastaviti. A drugi, ništa manji, jer je njena mržnja prema Ali-begu, zbog zala koja joj je nanio, tolika da ni mrtva ne želi poći za njega. Bio sam prisutan one noći kada ju je Ali-beg vjerio pod ogromnim pritiscima prema njoj i njenim roditeljima. Pristala je na vjeridbu i obećanje da će poći mladom begu samo kao totalna žrtva za roditelje. Oni baš nemaju šta skuhati i za kratko vrijeme čeka ih grozna smrt od gladi. E, sada, da li će Ajka moći preći preko svega i oprostiti mu sva zla i nepravde koje joj je nanio (a sam Ali-beg mi je pričao u detalje kako ju je silovao) ili će pobjeći s Mujom u hajduke (te noći, kada smo dolazili na pitanje i kada se zaručila s begom, Mujo je iskočio kroz prozor i tako jedva spasio živu glavu) – ostaje tek da se vidi.

A Ali-beg, može li on uopće biti sretan čovjek, i pored tolikog bogatstva, moći i sile? Ja mislim da ne može. Pa čemu onda sve to kada nema svoju svrhu?! Kada ga ne usrećuje?! Mislim da odgovor na ovo pitanje ne bi mogao dati ni on sam.

22.

Ja sam taj nesretni polukmet, Strmoglavčanin i Nedohođanin, Mujo Fehmić. Dok sam bio živ, bilo mi je dosuđeno da se čitav moj nesretni život, i smrt, također, vrte oko mladog Ali-bega Turkića.

Ali prvo malo o porijeklu. Čuo sam od svojih roditelja da su se njihovi roditelji, nisu pričali iz kojih razloga,

doselili davno iz okoline Smedereva i naselili ovu zemlju oko Usore, nazvavši je Luke ili, jednostavno, Polja. Bili su vrijedni, podigli kućerke, štalice, a sa sobom su dotjerali i nešto krupnije stoke i peradi. Obrađivali su zemlju, napasali stoku i tako nekako deverali. Selo su podigli s obje strane hrpta i dali mu ime Nedohode. Godine su nailazile različite: rodne i manje rodne, teške za preživljavanje i manje teške. U našem komšiluku nalazili se begovi Turkići, u početku Kemal-beg, i Musa-beg, pa Zahir-beg, Zafir-beg i evo sada ovaj zlosretni Ali-beg. Bili su dobri prema nama. Kada bi Kemal-begu, Musa-begu ili Zahir-begu nedostajalo radne snage za obradu njihovih imanja, zvali su nas na dnevnice. Plaćali su hranom, a nekada i novcem. Nisu bili škrti, dobro su nas plaćali i bili smo zadovoljni i mi njima, a vjerovatno i oni nama. A onda naišle dvije sušne godine zaredom tako da je sva naša ljetina pogorjela. Po nesreći i sljedeća godina bila kišna, rijeka bi često podivljala, noseći sve pred sobom, tako i naše usjeve, da ni gram ljetine nismo ubrali. Helem, došlo vrijeme umiranja od gladi. Zahir-beg se dosjetio i počeo nam uzajimati hranu. Kako naši očevi nisu bili u mogućnosti da vrate nikako, ili do određenog roka, to je beg u zamjenu uzimao njihova imanja i tako sve Beglučane redom potčinio, načinivši od njih svoje kmetove. Strmoglavčani bili malo pametniji. Nisu htjeli budzašto prodavati svoja imanja već ključ u bravu i odsele se na imanje nekog bega Balića u okolinu Bosanskog Broda. Tu radili kao kmetovi te tri gladne godine, a čim one minuše, oni se vrnuše i opet naseliše svoja imanja. Tako oni ostadoše u zavisnom položaju od begova Turkića, ali samo onoliko koliko su morali, kao polukmetovi poluslobodni seljaci, a Beglučani nisu imali drugog izbora već sasvim saviti

kičmu i potčiniti se Begovima Turkićima, kao njihovi potpuni kmetovi.

I tako to trajalo sve do ovog bezdušnog zulumćara Ali-bega. A za prethodne begove narod priča da i nisu bili toliko alavi već da su bili snošljivi gospodari i da se s njima moglo dogovarati i surađivati. Istina, ni oni nisu krili da bi željeli pokoriti i nas, Strmoglavčane, i pretvoriti nas u svoje kmetove. Ama, oni su to samo, onako, željeli i nisu ništa poduzimali da to i ostvare. Pogotovo nisu poduzimali nikakvu silu niti maltretiranje. Sa željom se rađali, sa željom i umirali. A kako malo poraste i ojača, Ali-beg se osili i pokaza odmah svoje pravo, neljudsko lice. Postade nečuven tiranin. Slabo da sam ga viđao i poznavao do onoga dana kada nam je pošutao sepetiće gljiva i čanke jagoda. Brao sam ih s mektebskom drugaricom Ajkom iz Begluka. Nisam znao da je šuma njegova već sam mislio da su sve šume državne. A da sam znao da je njegova i da je on takva zvijer u čovjeku, nikada ne bih ni nastupio na njegovu zemlju. S druge strane, morali smo. Kod kuće gladni roditelji, jer ni najkrvavijim radom kod begova Turkića nisu mogli da nas sve prehrane. Svi smo se morali snalaziti kako znamo i umijemo, pa čak i mi, djeca. Jedan oskudan i posan obrok bismo imali, a drugi bismo obavezno preskakali. A kada bi dospjele gljive, brali bismo gljive, kad jagode, brali bismo jagode, pa šipke i trnjine, a puževi i rakovi potočari bili su nam prava poslastica i prilika kada bismo se i mi, kako bi govorili roditelji, omrsili malo mesom. Tada me je išibao kandžijom i da nije bilo onog mu, haman, sekretara, šta li, bezbeli bi me udarao ko zna koliko, a možda bi me i ubio. Čim je otišao, Ajka mi obrisala krvavo lice svojim

haljetkom, a kada sam stao prikupljati rasute gljive i jagode, Ajka me uhvatila za ruku i povela trkom kući govoreći kako se može vratiti beg i ponovo nam nauditi. Silno smo željeli obradovati roditelje pa su nam pogledi ostali zalijepljeni za prosute gljive i jagode. Kod kuća smo fasovali batine od roditelja zato što nismo ponijeli sepetiće i čanke. Kada nas nisu mogli natjerati da se vratimo po njih, učinili su to sami. Nakon toga događaja shvatio sam da je Ali-beg izopačene prirode, a tek mnogo kasnije postalo mi je jasno da je najveća njegova mržnja prema meni zbog Ajke. Ajka je izrastala u prekrasnu mladu djevojku. Čim ju je vidio takvu, odlučio je da ona mora biti njegova ili ljubavnica ili žena. On nije vjerovao da bi mu se moglo oteti ono što on poželi. A Ajka je zaista izrastala u djevojče čarobne ljepote. Oborila ga je s nogu, očarala. Gotovo je za njom poludio. Kada je vidio da ga Ajka ne želi i još da hoće samo mene, načisto je pobjesnio od mržnje, u prvom redu prema meni. Otada za me nije bilo mira. Svuda me progonio, maltretirao, naročito pred svijetom i pred Ajkom, kako bi mi nanio što više zla i poniženja. Nikada neću zaboraviti berbu duhana na njegovim plantažama. Samo zato što sam radio zajedno s Ajkom, dobro me išibao kandžijom i otjerao da radim isključivo s muškarcima.

Također dok sam živ pamtit ću njegovu svadbu, za me krvavu svadbu. Tom prilikom je priredio zaista neviđeni trodnevni dernek. Živeći u svakojakoj oskudici i bijedi, za nas je to bio neopisiv doživljaj. Tada sam već počeo ašikovati s Ajkom, iako sam ja iz Strmoglavina, a ona iz Begluka, što je dotada bilo gotovo nezamislivo. Ali, vrijeme čini svoje. Prije ili kasnije sve prekrije veo zaborava.

Tako su i ljudi priču o Mehdiji i Zejnebi više doživljavali kao legendu negoli kao istinit događaj. I polahko su se navikavali na to da momci i djevojke iz Strmoglavina i Begluka ponovo počnu ašikovati pa i uzimati se. A da ja ašikujem s Ajkom, bila za bega moja glavna krivnja, koju mi nikako nije mogao oprostiti. Čim je vidio da igram s Ajkom u kolu, poslao je svoje ljude da me prebiju. Tako je i bilo. Tukli su me par noći nemilica. A kada su za to saznali moji rođaci i komšije, pobunili su se i pošli udariti na Ali-begovu kapiju. Znao je šta mi je uradio tih noća pa nas je očekivao. Zapodjenula se velika neravnopravna bitka s njegovim askerima i stražarima. U toj bici naravno da su nas potukli do nogu i potjerali u bijeg. Tu na kapiji poginulo je osam mojih seljana i tri njegova čovjeka. Sutradan su zaptije odvele nekoliko učesnika u bici, mojih rođaka i komšija. A kada smo odveli svjedoke i objasnili sve kako je bilo, pustili su ih bez suđenja. Otada je u meni vidio samo rivala i neprijatelja, nekoga koga zapravo nije mogao ni smisliti. Progonio me, maltretirao i tukao gdje stigne. Tako je bilo na koševini njegovih trava. Došao sam raditi iako još uvijek s vidnim posljedicama od povreda što su mi ih nanijeli njegovi ljudi na njegovoj svadbi, nenaspavan i izmoždden. Bio je pun mržnje i ljubomore zbog Ajke. Tukao me kandžijom pred koscima i pred Ajkom. Da nije bilo nje, koja me zaštitila vlastitim tijelom, možda bi me tada i ubio. Kasnije sam od Ajke saznao pravi razlog. Oborio ju je na vodi, ljubio na silu i rekao joj da će se s njome oženiti. Tada mu je prvi put kazala u lice da sam ja njen momak i da voli samo mene. Kada me je našao s koscima, sav svoj bijes i mržnju iskalio je na meni. Čak me i otjerao s mobe zabranivši mi da

više radim na njegovim imanjima, iako je znao da moji roditelji ne mogu raditi. Tako nas je osudio na groznu smrt od gladi. Od tada više nisam odlazio na radove na njegova imanja. Ja i moji roditelji živjeli smo isključivo od milostinje rođaka i komšija. Onda je ponudio ponižavajuću cijenu za našu zemlju. Želio je za jeftine pare da otkupi naše parcele. Na te sastanke nisam odlazio. Kada mu nije pošlo za rukom da prevari naš narod i gotovo se zadžaba domogne naše zemlje, zapalio je naša pšenična polja. Tada sam se priključio već odmetnutim mojim seljanima. Predvodio ih je Selver Babić. Odlučili su ponovo napasti na Gradinu. No, ovaj put prošli smo slično kao i prvi put. Čak i gore. Ali-beg je imao silu i moć i bili smo nedorasli boriti se s njime. Poginulo je naših jedanaest ljudi, a oni su imali samo dva mrtva stražara.

Širok je spisak njegovih zlodjela. Jedan od njegovih pijanih askera ispričao je mome rođaku, dok su opravljali porušeni drveni most na rijeci, kako je beg bio sve pripremio za miniranje brane na Usori. Cilj je bio da voda provali iz vještačkog jezera, poplavi naša polja i odnese naše kukuruze. Za svega nekoliko sati preduhitrila ih je sama rijeka, koja je nabujala, razrušila branu i odnijela kukuruze i sve na što je naišla. Ajkini roditelji su stari i bolesni. Oni ne mogu ići na begove mobe. To čini jedino Ajka kako bi prehranila sebe i roditelje. Prije par dana sačekao ju je u šumi dok je odlazila po vodu i brutalno silovao. Ajka se zbog toga umalo nije otrovala. Samo sam je ja ubijedio da to ne čini, pošto mi je u tančine ispričala kako ju je zvjerski napastvovao. Stalno joj obećava kako će se s njome oženiti, makar što je već oženjen. Govori joj kako samo nju voli i da će ona biti njegova druga žena,

da će imati svega u izobilju i da će živjeti u svakojakom rahatluku. Zadesio sam se u Ajkinoj kući na ašikovanju s njom kada su nahrupili beg i njegovi ljudi. Umalo me nisu uhvatili, ali sam rizikujući iskočio kroz prozor i u zadnjem trenu im umakao. Sutradan mi je Ajka ispričala kako su došli njenim roditeljima na pitanje da je daju za Ali-bega. Roditelji su je obećali i čak je prisilili da se zaruči s begom. Prinuđeni su na to jer već sada nemaju šta da jedu, pogotovo što je i Ajka prestala odlaziti na obavezne radove na Ali-begova imanja.

Ljudi su ogorčeni Ali-begovim tiranskim ponašanjem. Sve više ih je koji se odmeću u šume. Nedohođani su prisiljeni na to jer nemaju od čega živjeti. Ili u šumu ili ih čeka smrt od gladi. Njima sam se među prvima pridružio i ja. Ima nas toliko da smo formirali četu od dvadesetak ljudi. Naš harambaša je Vuk s Glavatog brda, neustrašivi borac protiv begovskog samovlašća i zuluma. Njegovi zamjenici smo Zahid Paprcan i ja. Više povratka nema. Od nečega se mora živjeti. Mi nemamo od čega drugog već da napadamo bogate begove, age i trgovce kao i na njihova imanja. Kada nam omogući vlast da možemo živjeti, ma makar samo preživjeti, od svog poštenog rada, mi ćemo se vratiti svojim porodicama i živjet ćemo kao čestiti ljudi. Sve dok se to ne desi, mi ćemo živjeti kao haramije, ili ćemo poginuti u borbi. To je naš izbor – zato što drugog izbora nemamo. Onaj ko živ dočeka zimu, sklanjat će se kod svojih jataka. Dvije stvari su mi najdraže na svijetu. To su sloboda i moja ljubav, Ajka Zlatkić. Volim je neizmjerno, kao i ona mene. Uskoro će mi se pridružiti u ovim brdima i bit će moja vučica-hajdučica. Moja ljubav, moj ponos, moj život i moje sve!

23.

Ja sam davno skončala tragičnom smrću, mlada i lijepa. Znam da će tako biti. Posigurno znam, zato što je čitav moj život određen zlehudom sudbinom, zlom kobi. Zvali su me na dunjaluku Ajka Zlatkić, kći Rifkije i Hane. Za begove Turkiće bila sam samo – kmetica! Ostalo ih nije zanimalo. Roditelji su mi bili siromašni kmetovi na imanju begova Turkića, sve dok nisu oboljeli. Djetinjstvo mi je bilo siromašno, posno i neveselo. Sjećam se da sam ga provela plačući i hodajući za majkom po nepreglednim njivama begova Turkića, dok bi ona žela pšenice, okopavala kukuruze, kupila sijena ili radila kakve druge poslove, zajedno s ocem i drugim Nedohođanima. Često sam bivala i gladna i žedna, i gola i bosa, i bolesna, ali ko bi još i na me obraćao pažnju? Begovima nije bilo pravo što me majka donosila ili dovodila, a ona me nije imala kod koga ostavljati, pa bi me često znala išibati prutićem kako ne bih hodala za njom i tako joj smetala pri radu, a ja bih onda plačući zaspala u suzama u hladu kakvog drveta ili žive ograde. Dok sam malo poodrasla, odlazila bih s njima na nepregledna begovska polja i radila poslove kojima sam dorasla. Najčešće bih im donosila vodu s kakvog izvora, uglavnom bosa, i tada sam se najviše plašila zmija, jer ih je bilo svuda. Već sa šest-sedam godina plastila sam s njima sijeno, a s desetak godina okopavala sam begove kukuruze. Što sam više odrastala, davali su mi sve više obaveza i kod kuće, ali i kod begova Turkića, kako bismo zaradili koji čanak brašna više i tako olakšali puko preživljavanje. Tako je bilo dok je bio živ gospodar Zafir-beg. A čim je obolio i pao na postelju, gospodarenje velikim begovatom ubrzano je preuzimao mladi i nemilosrdni Ali-beg.

Pamtim ga samo po okrutnostima i po zlu. Njegovu zvjersku narav upoznala sam prvi put još dok sam bila djevojčica, kada sam s Mujom u šumi brala gljive i jagode. Rekao je da je šuma njegova, sjahao s konja i pošutao nam prvo sepetiće s gljivama, a zatim i čanke s jagodama. Tada je Muju opleo nekolio puta kandžijom, koja je ostavljala krvave tragove po njegovom licu. I ko zna šta bi nam još zla nanio da se nije umiješao drugi jahač, kasnije sam doznala: mula Ejub, tada njegov učitelj i vaspitač, a zatim sekretar i blagajnik. Beg je bio tako mlad, da bih prije povjerovala kako će sići s konja i pridružiti nam se, u igri ili branju jagoda. Bio je skoro Mujin vršnjak, a ispoljio je takvu bešćutnost da bih prije povjerovala kako ga je odgojila vučica, a ne žena. Kažu da mu je majka, Esma-hanuma, bila dobra žena, a da su mu dojilja i dadilja također bile pristojne žene i da ih je obje svojom naravi otjerao prije vremena u smrt. Ne znam ko ga je sve odgajao, ali sam čula da ni mula Ejub nije bio loš čovjek. Onda se katkada upitam: "Šta bi mogao biti uzrok pa da u insanu raste i tako slobodno živi zvijer? Je li to stečeno naslijeđem, odgojem, ili se u takvu osobu već u materinom stomaku uselio šejtan, ili koji zao džin? Ili je, pak, posrijedi nešto što moj razum ne može pojmiti?" Pošto ga je u daljem iživljavanju na jadnom Muji spriječio mula Ejub, mladi beg je svoj ničim izazvani bijes iskalio na svome konju, mamuzajući ga, kandžijajući i nagoneći u sumahnuti galop. Muji sam jedva uspjela zaustaviti i obrisati krv s lica svojom košuljom. Toliko smo željeli obradovati siromašne roditelje gljivama i jagodama da su nam one značile gotovo koliko i sami život. Zato ih je Mujo stao ponovo skupljati u posude, a ja sam se silno uplašila bega te sam zgrabila Muju za ruku i povikala:

– Ostavi, Mujo, gljive i jagode, ako se vrati beg, pobit će nas!

Potrčala sam i povukla Muju za ruku, a njemu je glava ostala zakrenuta i tužni pogled prikovan za gljive i jagode, sve dok nismo zamakli za drveće. Došavši kući, sve smo ispričali roditeljima, a onda su nas oni išibali što nismo donijeli makar sepete i čanke i tjerali nas da se vratimo po sudove. Kako nismo smjeli, uradili su to naši roditelji.

Svaki moj susret s Ali-begom bio je sve tužniji od tužnijeg; svaki je bio nesreća i pakao za mene. Sljedećeg direktnog susreta sjećam se, također, samo po zlu. Bila sam već izdžigljali djevojčurak i brala sam duhan na begovim plantažama zajedno s Mujom i drugim beračima. Mujo je isto tako bio već odrastao momčić i milo me pogledavao svojim kao nebo plavim i umilnim očima. Nisam ostajala nimalo ravnodušna na te poglede. Znala sam da je već zaljubljen u me i uzvraćala sam mu isto tako pogledima punim ljubavi i čežnje. A onda je dojahao silni beg i stao galamiti na Muju. Tvrdio je kako mi on smeta pri radu i naredio da se odmakne od mene. Mujo mu je proturječio, govoreći kako tako radimo od jutra i da niko nikome ne smeta. To je mnogo naljutilo bega te je potegao kandžiju i išibao Muju, ponovo mu ozlijedivši lice. Prošao se jedva, tek kada je jadnog momka otjerao daleko od mene, među muškarce. Onda još nisam ni slutila šta je stvarni razlog begove tolike mržnje prema Muji. No, na moju nesreću, uskoro ću saznati.

Kada se Ali-beg ženio, upriličio je trodnevni dernek. Radovala sam se tom veselju. Konačno ću moći malo da se razveselim, obučem najljepše što imam, a slabo šta sam

imala; priželjkivala sam, kao i svaka tadašnja seoska djevojka, da poigram u kolu do Muje, ali i da ašikujem s njim i da me doprati do roditeljskog doma. I sve je bilo kako se samo poželjeti može, dok nije iznenada bahnuo Mrki Hasan i odveo Muju iz kola ustranu. Onda sam opazila kako ga tuku njegovi ljudi i tjeraju prema kapiji. Kako se Mujo nije vraćao, briznula sam u plač i s par prijateljica napustila veselje. Druge noći sve se ponovilo, samo što su Muju odveli i tukli zamjenik glavnog nadzornika Refik i njegovi ljudi. Ponovo sam u suzama napustila Gradinu. Treće noći ašikovala sam s Mujom pored kola, a zatim smo se uhvatili u kolo po maramicu. Nedaleko sam primijetila sto za kojim su sjedili i posmatrali nas Ali-beg i njegovi ugledni gosti. Zapazila sam kada je prstom pozvao Divljeg Murata i nešto mu šaptao na uho, upirući prstom u mene i Muju. Odmah su nam prišli Murat i njegovi ljudi, otrgnuli Muju od mene, i iz kola, i poveli ga ka kapiji. Bila sam sva pretrnula iščekujući šta će se dalje dešavati. Nedugo zatim pojavio se Mujo, sav krvav. Klateći se lijevo-desno, pokušao se uhvatiti do mene u kolo i ponovo zaigrati. Istoga časa ponovo su došli Murat i njegovi ljudi i odveli Muju, koji se više nije vratio. Zaplakala sam i s jaranicama otrčala kući. Sutradan sam čula šta se sve dešavalo. Muratovi ljudi su po drugi put pretukli Muju i odnijeli ga na konju njegovoj kući. Zatim su ga tako krvavog i polumrtvog ostavili ispred njegovog kućerka, da bi se oni vratili na dernek na Gradinu. Kada su za to saznali Strmoglavčani, okupili su se listom, čak i neki Beglučani, i krenuli da od bega traže pravdu, da im izruči krivce koji su pretukli Muju. Bili su naoružani i kako im beg, naravno, nije udovoljio zahtjevima, započeli su čarke s

begovim stražarima na kapiji. Beg im je suprotstavio svoje askere te je došlo do žestoke bitke u kojoj je poginulo osam Nedohođana i tri begova čovjeka. Tada sam prvi put shvatila zbog čega Ali-beg toliko mrzi i tuče Muju. Svemu tome uzrok sam – ja! Ali mi još uvijek nije bilo jasno – zašto? Što bi to moglo smetati oženjenom Ali-begu ako se ja i Mujo sviđamo jedno drugom pa i javno ašikujemo? Uskoro sam i to saznala.

Na Alibegovim sjenokosima bila je moba. Ja i druge djevojke nosile smo koscima vodu. Naravno da sam nosila Muji, u prvom redu, a zatim i ostalima kome dotekne. Onda me iznenadio i uplašio nečiji glas. Bio je to mladi gospodar. Rekao je:

– O, koga ja to vidim, ljepoticu Ajku!

Šutjela sam, a on je nastavio laskati i dodvoravati mi se. Zatim me upitao imam li momka. Klimnula sam glavom, a on je pitao ko je taj srećković. Nisam namjerno htjela ništa skrivati i kazala sam da je to Mujo. Vidjela sam samo kako njegovim licem pređe tamna sjeka, sjenka svega prije negoli odobravanja. Rekao je kako zaslužujem boljeg momka i da je taj bolji upravo on, Ali-beg. Pokušala sam da ga ubijedim kako nisam za njega, jer je beg i oženjen je, a ja sam obična siromašna kmetica. "Bit ćeš mi druga žena i imat ćeš sve što poželiš, a Mujo nije za tebe jer je siromah i ne može ti ništa pružiti u životu." I sve tako dok ja nisam zavapila:

– Ali..., gospodaru, šta ću kada volim samo Muju?! I želim biti samo njegova?!

Moje riječi mnogo su ga naljutile. Zatražio je vode iz testije. Pružila sam mu, a on me uhvatio za ruku te je

testija ispala i sva se razbila. Bila ga je obuzela seksualna pohota. Oborio me na travu i stao požudno ljubiti. Malo je nedostajalo da me tada siluje. Drhtala sam kao barska trska na vjetru. „Ovaj put ti neću ništa", zaprijetio mi je, „a sljedeći put nećeš se dobro provesti ako ne pristaneš udati se za me!" Pojahao je konja i otišao, a istoga časa došla je po vodu Džehva. Pitala me šta mi je, što plačem. Rekla sam da mi je ispala testija i razbila se te da je to razlog. Izbrisala sam suze i odnijela vodu koscima. Dok je Mujo pio, dojahao je mladi beg i prepoznao ga. Upitao je Muju što će on na kosidbi. Kada je Mujo zavapio da je došao raditi jer mu majka nema više šta skuhati, Ali-beg je zamahnuo trožilnim bičem i stao momka udarati po licu i svuda po tijelu. Pritrčala sam Muji i zaštitila ga svojim tijelom. Rekao je tada da se Mujo zahvali meni što sam ga zaštitila, jer bi se loše proveo. Također mu je zaprijetio kako ga više ne želi nikada vidjeti na svojoj zemlji. Tako je zauvijek prognao Muju sa svoga imnja i sa svojih radova. Vidjela sam tada da je ljubomoran na Muju i da prema meni kuje neke teške i ružne planove. Ali, šta sam mogla? Bila sam u njegovoj nemilosti. Znala sam da me uskoro očekuje težak usud, možda teži i od svih dosadašnjih. Osjećala sam se kao osuđenik na smrtnu kaznu dok iščekuje izvršenje iste. A Zatim se desilo ono najgore što ni u snu nisam vjerovala da bi mi se moglo desiti.

U posljednjoj njivi okopavali smo drugu ruku begovih kukuruza. Bilo je mnogo pregrijalo, vrijeme nakon ručka te smo se sklonili u hlad, malo odvojeno ženskinje od muškaraca, da se kratko odmorimo, pijemo vode i rashladimo, kako nam mozgovi ne bi proključali. Onda me Amira stala zafrkavati za Muju. Malo smo se šalile na račun naših momaka. Kada je trebalo poći kopati, Bahra

reče da je iżednjela, ali da nema vode. Rekla je da je red na mene da idem po vodu. Uzela sam dva đuguma i zaputila se kroz šumu prema obližnjem izvoru. Iznenada mi je neko prišao s leđa, pritisnuo mi rukom usta i šaptao da ne vičem. Oborio me na tlo i stao raspremati. Sasvim sam obamrla od straha i nisam imala snage ni da se mrdnem, a kamoli da se branim. Bio je to glavom Ali-beg. Rekao je kako nije imao snage a ni volje da odoli seksualnoj požudi i da će se ionako sa mnom uskoro oženiti. Odgovorila sam mu šta o tome mislim: da mu je džaba svo njegovo bogatstvo, jer ga ne volim, a volim samo Muju pa makar bio siromah i makar nemao nigdje ništa. Plakala sam bezglasno i u sebi klela svoju nesretnu sudbinu. Tako me Alibeg bešćutno silovao i ostavio da sama sa sobom odlučim šta ću i kako ću. A ja sam nekako došla do mjesta gdje smo se odmarale, legla na leđa i neutješno plakala. Imala sam dojam da ću tako uskoro umrijeti, od tuge, od bola, od srama i saznanja da Mujo neće biti prvi muškarac s kojim ću otići u postelju. A to je nešto najvrednije što sam mu imala dati: svoju nevinost, svoju čestitost. Sada ni to nemam. Uto je došla Bahra da pije vode i upitala me:

– Šta ti je, jaranice, zašto plačeš?

– Boli me stomak – slagala sam i nastavila neutješno plakati.

– A da ti napravim u ruci, proći će te?

Pružila sam ruku, a ona je svojim palcem i kažiprstom gnječila žlipavo tkivo između moga palca i kažiprsta. Rekla je da ni slučajno ne ustajem dok mi ne bude bolje. Ležala sam tužna, osramoćena, skrhana žalošću oko sahat vremena, da bi se potom pridigla i nekako izdržala do kraja dana.

Zatim je došao petak, taj crni petak. Sjedila sam s Mujom u jedinoj spavaćoj sobi i ašikovala. U kuhinji ili dnevnoj sobi, jer je bila i jedno i drugo, nalazili su se moji roditelji. Odlučila sam da Muji ispričam sve šta mi je učinio Ali-beg, kako me silovao i rekao da će uskoro da se oženi sa mnom. Plakala sam tako da me Mujo molio da prestanem, jer je sa mnom mnogo suosjećao. Rekao je:

– Znam da je Ali-beg velika hulja. I uskoro će doći vrijeme naše osvete njemu za sva zlodjela koja nam je počinio. A to što ti je učinio i nanio ti toliku duševnu bol je za svaku osudu. Samo, on nema savjesti da to razumije. On je sasvim bezosjećajan čovjek. Ali ja te toliko volim da nema toga što bi ti on, ili bilo ko drugi, mogao učiniti, a da te ja ne bih jednako volio kao i dosada. Stoga, bez brige, jer jedino me ti usrećuješ i niko kao ti. Samo tebe volim i voljet ću te do groba.

Bio je u tim riječima kada se napolju oćutiše nekakvi glasovi, topot mnogobronih kopita po avlijskoj kaldrmi te kašljanje ljudi i neko neobično komešanje. Čuo se i povik kočijaša na konje kako bi se zaustavili.

– To su oni!... Viknuo je Mujo, đipio kroz prozor i u tren se utopio u gustoj pomrčini. Zatim se samo čuo topot kopita njegovog Alata, ali i topot nekoliko konja na kojima su jahali Mujini progonitelji. Ubrzo sam čula kada su se vratili i izvijestili svoga gospodara:

– Umače nam haramija, gospodaru, kao da je u zemlju propao.

Bila sam sretna i zadovoljna što makar Muju nisu uhvatili. A meni šta Bog i moja zla sreća dadu. Sjedila sam u sobi i osluškivala taj mučni razgovor između Ali-bega

i mojih roditelja. Ali-beg je ubjeđivao moje roditelje da mu obećaju kćerku za ženu. Moji jadni roditelji, izmučeni i poniženi od čemernog života, jedva su dočekali i naprosto nisu mogli da vjeruju svojim ušima da čuju takvu gospodarevu ponudu. Mislili su da se s njima maskari ili ko zna šta. Povjerovali su tek kada je izvadio prstenove za zaruke i rekao da će za dva dana doći po djevojku. Tada je moja majka ušla kod mene u sobu i stala me ubjeđivati. Pošto je shvatila da joj to neće poći za rukom lijepim, počela je plakati, moliti, kumiti, a na kraju i kleti:

– Zar želiš, kćeri, da tvoji stari i bolesni roditelji, koji su se čitavoga života nesebično žrtvovali za te, pomru od gladi, zime i boleština?! Neću ti halaliti mlijeko koje si sala iz mojih grudi ako noćas ne pristaneš na udaju za Ali-bega!

I pristala sam, morala sam pristati, zbog roditelja – zbog majčine kletve. Beg je zapovidio Rabija-hanumi da izvadi prstenove. Dok je naticao to prokleto zlato na moj prst, umalo nisam svisnula od boli. Tada je jedan prsten nadao meni. Morala sam podnijeti i tu patnju dok sam naticala prsten na njegov prst. Ali sam pomislila kako se nikada neću udati za toga čovjeka. Dva su dana dugo vrijeme da se desi čudo. Ili da nešto smislim. Nadala sam se – a zna se da nada zadnja umire. Umre li nada, s njome ću poći i ja...

24.

Nerijetko sam slušao da se ljudi žale kako je ljudski život kratak. A meni se u zadnjih petnaestak dana izdogađalo toliko dramatičnih, a ujedno i presudnih događaja, koliko je dovoljno za čitav jedan ljudski vijek. Nositi ta bremena izazova i odgovornosti na svojim plećima je katkada teško, preteško, pa se onda život učini dug, beskrajno dug, da katkada pomislim: hvala Bogu kada svemu ima kraj, pa i takvom životu. S vremena na vrijeme uhvatim sebe u mislima: kada bi me Bog pitao – da li bih želio biti besmrtan na ovome dunjaluku, šta bih Mu odgovorio. Besmrtan na ovome dunjaluku?! Od same te pomisli – zgrozim se. Zamislite, kada vam jednoga dana sve dosadi i omrzne, kada vam sve prekipi i ogadi se, da vam se od gađenja povraća i poželite da umrete, a ne možete, ne daju vam. Taj život mogu da uporedim jedino s Džehennemom na onome svijetu. Zato kažem: ne daj, Bože! Hvala Mu što je odredio da i ljudskome životu ima kraj. E, sada, zamislite kada to kažem ja, koji imam, skoro, sve što čovjek može poželjeti na ovome svijetu; a šta bi tek rekao jedan kmet, jedan siromah uopće? Dobro je što nisam kmet! Ne bih to mogao podnijeti.

A ovi moji kmetovi, srećom, podnose. I dobro je da je tako. Danas me Murat izvijestio:

– Gospodaru, popravili smo oštećeni most. Veliki doprinos dali su upravo naši kmetovi i polukmetovi. Oni su građu za popravak prenijeli svu na svojim ramenima do majstora i do građevinskog stručnjaka među našim askerima Mumina Mimara. Most smo danas isprobali i pustili u saobraćaj. Izdržao je sva iskušenja bez ikakvih problema.

– Lijepo je to od tebe čuti, Murate. Samo si se malo prešao kada si rekao da su veliki doprinos dali i naši polukmetovi. Mi, jednostavno, više nemamo polukmetova u Nedohodama. Ovih dana ogromna većina Strmoglavčana dolazila je pred kapiju i molila me na koljenima da otkupim njihove parcele, budzašto: "Aman, gospodaru, otkupite našu zemlju, pomrijet ćemo od gladi!"

Mogao sam je otkupiti za bagatelnu cijenu, recimo: dukat po dulumu. Ali sam iskazao dobrotu prema njima pa sam im plaćao tri dukata za dulum. Jer, to je pravedno. Ni dukat, a ni pet, tako da ne budem oštećen ni ja, a ni oni. I bili su zadovoljni. A zar bi imali gdje zaraditi čanak brašna, da prežive, da im nije mene? Jasno da ne bi. Oni koji ne žele prodati zemlju, davno su se odmetnuli u drumske razbojnike. I oni ne samo da mi nisu kmetovi već su moji neprijatelji. Sada su, dakle, svi Nedohođani čisti moji kmetovi – bez izuzetka! Ovo je dan velike moje pobjede, pobjede do koje se dolazi s mnogo truda i koja se ne ostvari nijednom, ili se ostvari samo jednom, u životu. Pa kako onda da ne budem radostan i ponosan?! Ali to je samo jedna moja velika pobjeda i pola moje velike sreće. Drugu polovicu moje velike sreće ostvarit ću čim ostvarim i drugu veliku pobjedu – kada se oženim s lijepom kmeticom Ajkom. Tada će moja sreća biti potpuna! Do tada, strpjet ću se malo. Ne zadugo, jer danas je dan za ostvarenje cjelovite moje sreće. Dan moje ženidbe s drugom mojom ženom, Ajkom. Murat je pažljivo slušao i šutio. Rekao sam mu:

– Murate, budi pripravan. Danas se ženim po drugi put. Sve će da bude isto kao i kada smo išli na pitanje roditeljima. Iste osobe, isto vrijeme polaska, istim putem

ćemo ići. Bit će bez zvanica, bez uobičajenih svatova i bez uobičajene svadbe. Svega toga je bilo dovoljno kada sam se prvi put ženio. Sada mi od toga ništa ne treba. Ono što mi jedino treba, to je najljepša djevojka na dunjaluku, to je Ajka kmetica!

– Razumijem, gospodaru. Nisam zaboravio. Do polaska sve će da bude hazur. Jedino da tvoj vjerni sluga ne bude živ. A bit će, inšallah!

Moram priznati, cijelog toga dana bio sam uzbuđen, napet, nervozan. Najviše me brinulo Zulkino ponašanje. Od kada sam je izvijestio da ću se ženiti i drugi put, i to s kmeticom, od tada sa mnom uopće ne razgovara. I izbjegava me. Stalno se negdje skriva po odajama prostranog Čardaka, baš kao da smo djeca pa se igramo žmire. A nakon ručka, kada se spremala da ode, uhvatio sam je za ruku i zadržao. Rekao sam:

– Trebam s tobom o nečemu popričati.

– O čemu? – upitala je hladno.

– Već sam te obavijestio da se danas ženim. Pa kao svoju prvu ženu naravno da te pozivam u svatove. Nemoj nas sramotiti. Prihvati to kao nešto normalno. Zauzvrat ti obećavam da ćeš u svemu ti biti moja prva žena, da se u našem braku neće gotovo ništa promijeniti, i da će druga žena sigurno biti i moja posljednja žena. Molim te, pođi sa mnom, i budi mi noćas moja desna ruka. Time ćemo mnogo steći na ugledu. A naši dušmani neka pocrkaju.

– Mi više nemamo o čemu pričati. Od noćas je ta tvoja kmetica ujedno tvoja prva i jedina žena. Ti si osramotio i ukaljao i mene i sebe, a ne ja. Ja od srama ne znam kako ću pogledati u oči roditeljima, braći i ostaloj rodbini. I kako te samo nije stid i u svatove me zvati. Ma ni mrtva,

ni mrtva ne idem! – ljutito i tužno je izbiflala, kao da čita iz knjige, ustala i, dok su joj suze frcale iz očiju, pušući kao guska otperjala negdje.

Do polaska mojih svatova više je nisam vidio. Stalno se negdje skrivala. Tada sam pomislio: "A kako to žene drugih ljudi prihvate kao normalno. Nisam ja jedini koji se ženi više puta. Pa zašto i ona to ne bi prihvatila, kada mogu tolike druge?! Ali, ona ne može. Jer ona je, zaboga, namli Hamzibegovićka! Zaista, običnom čovjeku, smrtniku, nije dato da ikada bude potpuno sretan u životu. Eto, uvijek se nađe nešto što će ga uznemiravati, kinjiti i kvariti mu potpunu sreću!" Tada sam se okrenuo pripremama za polazak i nisam imao kada misliti na moju ženu. Svi su se skupili ispred čardaka. Znao sam da to ne mogu Ajkini roditelji pa sam rekao spremačicama i kuharicama da pomognu da se svatovi i konji zakite vezenim maramicama, peškirima i pokojom košuljom, kako bi barem po tome nalikovali pravim svatovima. Svatovima sam naredio da ne pucaju dok se ne vratimo i tek tada ćemo na taj način oglasiti da vodimo nevjestu.

Do kuće Ajkinih roditelja stigli smo uglavnom šuteći i uz koju neophodnu riječ, ili bi poneko koju prozborio, tek da se nešto kaže, reda radi. Dok su oćutili žamor, pred nas su ishodili na avliju Ajkini stari i bolesni roditelji. Poželjeli su nam dobrodošlicu i pozvali u potleušicu. Na ognjištu je gorjela vatra i obasjavala prostoriju. Ono što sam odmah zapazio, za razliku od prošli put, vrata druge sobe su bila pritvorena. Pomislio sam da se u toj prostoriji Ajka pripravlja za udaju, a možda joj u tome pomaže i koja prijateljica. Poslije desetak minuta upitao sam roditelje da li je Ajka spremna. Majka je rekla:

– Trebalo bi da jeste. Sad ću ja nju zovnuti.

Povikala je:

– Ajko! O, Ajko! Hajde, kćeri, jesi li spremna, čekaju te svatovi?

Kako se niko nije odazivao, otvorila je vrata i virnula unutra. Zatim je vrata otvorila širom i zapomagala iz svega glasa:

– Kuku meni, nema moje Ajke! Odveo je, zar, onaj prokletnik, onaj odmetnik Mujo!

Plakala je, kukala i čupala rijetku sijedu kosu. Oko mene se okrenula njihova potleušica. Bio sam bijesan, ne znam na koga više, na Ajku ili na Muju.

– Kada ju je odveo? – upitao sam.

– Malo prije nego što ćete vi doći, dolazio je kod nje i s njom kratko ašikovao u sobi. Rekla sam Ajki da se treba počešljati i malo dotjerati prije nego što dođu svatovi. On se tada s nama pozdravio i otišao. Sigurno se zatim vratio i ona mu je iskočila kroz prozor – govorila je Hana kroz plač i klela svoj nesretni život i svoju sudbinu.

Izašao sam na avliju i naredio ljudima povratak na Gradinu. Bio sam ljut poput risa. Na polasku sam obećao zabrinutim roditeljima:

– Ne brinite. Pronaći ću vašu kćerku i ponovo je vratiti kući. Ili se ja ne zvao Ali-beg!

A u sebi sam mislio: "Platit ćeš mi za ovo, Mujo, krvavo ćeš mi platiti!"

U još većoj tišini nego u dolasku vratili smo se na Gradinu. Znao sam posigurno da su se neki u svatovima obradovali takvom epilogu, kao naprimjer, na mene ljubomorni mula Ejub, kao i teta Rabija, koja bi pored

moje dvije žene bila tek treća gospodarica u Čardaku. Obradovat će se sigurno, i likovati, i moja žena Zulka. A kada smo došli ispred Čardaka, dočekala su nas nevesela lica cijele posluge. Upitao sam ih što su im čela tako nabrana, odgovorila mi je spremačica Maša:

– Gospodaru, naša gospodarica je otišla svojima u Tešanj!

– Kako to svojima? – upitao sam. – Koga je pitala? Kako je smjela bez mog odobrenja?! – urlao sam od bijesa. Maša je samo slegla ramenima.

Za neka dva sahata vratio se kočijaš Emir na fijakeru kojim je Zulka otišla svojima. Ljutito sam ga upitao:

– Kako si smio hanumu da voziš njenima u Tešanj, bez moga odobrenja?

Poniknuvši glavom, pružao mi je pisamce i istovremeno mi odgovarao:

– Gospodaru, rekla mi je da si ti naredio da je odvezem. "Ako nećeš", oštro mi je priprijetila, "reći ću Ali-begu da si odbio izvršiti njegovu naredbu!"

– Ma slušaj, glupane jedan, desi li se to više ikada, otpustit ću te iz službe, a dobit ćeš i drugu tešku kaznu!

– Sada mi oprosti, gospodaru, i kunem se da se to više nikada neće ponoviti! – plakao je i vapio kočijaš.

Otvorio sam pisamce, nestrpljivo i sa zebnjom. U njemu je pisalo:

"Gospodaru! Jer ti i jesi sve vrijeme bio samo moj gospodar, a ne neko ko voli i ko zaslužuje da bude voljen. Prodao si mi se, a svoju grešku sam kasno shvatila i skupo platila. Ali bolje ikada nego nikada! Ni po koju cijenu ti se više ne bih vratila. Unesrećio si me i osramotio, to ti ni

moji nikada ne bi oprostili. I ako se slučajno usudiš doći po mene, računaj kako odavde nećeš iznijeti živu glavu. Sutra ću dati zahtjev kadiji za rastavu braka. Ti ne trebaš dolaziti jer je moj otac lični prijatelj s kadijom, dobro će mu platiti i razvjenčat će nas i bez tvoga prisustva. Uskoro se udajem za drugoga čovjeka, odmah nakon razvoda od tebe. A ti budi sretan sa svojom kmeticom!

U Tešnju Begovica Zulka

Eto, kakav sam bahsuz! Mislio sam da ću noćas imati dvije krasne žene, hanume, a ja ostadoh bez ijedne. No, kunem se velikim Bogom da neće ostati tako. Zulku ću morati zaboraviti, a tebe, Ajko, nikada, ni po cijenu života! Tražit ću te i onog odmetnika Muju makar i na kraju dunjaluka. Tebe ću sa mnom sastaviti, makar njega morao i s glavom rastaviti! Sjetio sam se Isa-bega iz Gračanice, koji je bio veliki jaran s mojim ocem. Moj otac ga je nečim zadužio i sada je bila prilika da se oduži njegovom sinu. Sutradan sam mu poslao kurira s pismom. U pismu sam ga zamolio da mi pošalje trideset svojih naoružanih askera. Objasnio sam mu za šta mi trebaju kao i da ću sve troškove njihovog dolaska podmiriti lično. Uzgred sam napomenuo da isto može tražiti od mene, ustreba li mu ikada. Pored toga sam pozvao, i probrao, dvadeset kmetova i dobro ih naoružao i opremio. Čekao sam odgovor od Isa-bega, odmarao se i pripremao potjeru za Mujom i Ajkom. O njemu i njegovoj četi haramija stizale su oprečne vijesti. Od toga da je s Ajkom odmaglio čak u Tursku pa do toga da su okupili stotinu haramija pod vodstvom harambaše Vuka s Glavatog brda i da predstavljaju opasnost za cijelu okolinu, čak da je zabrinuo i vezira u Travniku. Svježa su dva slučaja kada su

presreli i opljačkali Mehagu Agića iz Doboja i Medžid-bega iz Hlivna. Medžid-begovi ljudi su pokušali pružiti otpor, ali su dvojica ubijena u puškaranju s razbojnicima. Kako su bili opkoljeni, morali su se predati. Nakon što su ih opljačkali do zadnjeg dukata, zatražili su i otkup za bega i njegove preživjele ljude. Tek kada je iz Hlivna stigao visok otkup u zlatu, pustili su Medžid-bega i njegovih osam ljudi da idu i da sa sobom ponesu i dva poginula. Danas sam poslao i svoje izviđače ne bi li otkrili bilo šta o Muji i njegovoj razbojničkoj družini. Uputio sam tri grupe po tri askera. Vratili su se uvečer po mraku. Jedna grupa pod vođstvom Mrkog Hasana ispričala mi je da su otkrili razbojnički logor i da su izbrojali sve razbojnike. S harambašom bilo ih je brojem i slovom četrdeset i jedan. Ali nisu prepoznali među njima ni Muju ni Ajku. Logor im se nalazio navrh Glavatog brda na jednoj manjoj visoravni. Druga trojka, kojom je zapovijedao Irhan Katil, zalutala je u šume čak na susjednim brdima i jedva su izbasali živi i zdravi. A treća grupa, pod vodstvom Refika Ćustića, upala je pravo u razbojničku zamku i bila zarobljena. Nakon dugotrajnog ispitivanja i malo batina, poslali su Kasima, jednog od trojice zarobljenih, da mi prenese usmenu poruku.

– Gospodaru, Vuk s Glavatog brda poručio ti je da za nas trojicu traži otkup sto hiljada dukata, i to da mu ja odnesem taj otkup u roku od dva dana. Otkup bih ostavio kod poznate Hajdučke bukve. Oni bi poslali svoga čovjeka da provjeri da li je sa zlatnicima sve uredu. Bude li, oni bi nas doveli do Bukve, uzeli zlatnike, a nas pustili. Također je poručio da ako ubuduće zarobe kojeg tvoga čovjeka, ne dolazi u obzir nikakav otkup. Takvoga neće

pustiti živa. Do Hajdučke bukve se ne može na konjima već samo pješke, uzbrdo, kroz gustu šumu. Nikakva zamka s tvoje strane nije moguća, osim da u pokušaju neke prevare s tvoje strane, stradamo sva trojica. Lično nas je ispitivao Zahid Paprcan. Osim Vuka s Glavatog brda tu je bilo još osam ljudi. Ostali su bili iznad nas u njihovom logoru na omanjoj visoravni – završio je s porukom Kasim.

– Vidjeste li gdje Ajku i Muju? – upitah, više brižno nego znatiželjno.

– Ne, gospodaru, uopće ih nismo vidjeli. Pretpostavljam da su gore, u njihovom logoru.

Dok se Kasim krijepio hranom i pićem, ja sam razmišljao šta mi je činiti. Ako pokušam prevariti Vuka, dovodim u neposrednu opasnost živote tri moja odana čovjeka. Usto, sto hiljada dukata jeste povelika svota, ali ne tolika da se ne bi mogla preboljeti. Uskoro ionako planiram konačni obračun s Vukovim odmetnicima, kada ću im naplatiti višestruko, i to s visokim kamatama. Pozvao sam Divljeg Murata, objasnio mu situaciju i zapovjedio:

– Odmah se spremi da sa svojih trideset ljudi pođeš s Kasimom. Konje ćete ostaviti u podnožju Glavatog brda, uz stražarsko osiguranje. Vi priđite blizu Bukve da možete sve osmatrati. Budu li pustili naše ljude, ne počinjite s njima bitku. Moramo se bolje pripremiti za konačan obračun s tim haramijama. Bude li problema ili prijevare s njihove strane, pošalji mi haber po kuriru, a vi sačekajte moj odgovor.

Uskoro su Kasim, Murat, Hasan i još trideset askera pošli na zadatak. Ne znam zbog čega, ali Vuk je ispoštovao datu riječ, uzeo otkup i pustio tri moja čovjeka.

25.

Poslije tri dana iščekivanja napokon su stigli Isa-begovi ljudi i donijeli mi odgovor. U odgovoru beg iz Gračanice poručuje da mi šalje svoje askere i da je njega Zafir-beg toliko zadužio kako se neće moći nikada odužiti. Također me poziva u goste i u lov na srndaće ili, ako više volim, na mrke medvjede. No, meni su bili važni samo Isa-begovi askeri, a ne i njegova bljutava laskanja. Askere sam te noći smjestio u Kulu u kojoj je bilo dosta slobodnog prostora. Sutra ujutro sve je bilo spremno za lov na četrdesetak odmetnika, u prvom redu na Muju, Zahida i druge Nedohođane. A prevashodni cilj mi je bio pronaći Ajku kmeticu i vratiti je njenim roditeljima, kako bih se zatim mogao s njome oženiti. S mula-Ejubom, Muratom, Hasanom, Irhanom, Teufikom i Refikom razradio sam taktiku napada. Znali smo da su odmetnici na vrhu Glavatog brda. Zato sam predložio da se većina popne na konjima s druge strane brda na manju visoravan, na kojoj je logor odmetnika, jer je to moguće za otprilike pedeset ljudi. Nas ostalih trideset krenuli bismo od Usore pješke vodeći konje sa sobom jer je uspon toliki da bi bilo nemoguće jahati ih. Ostavili smo četiri sahata vremena kako bismo svi mogli doći na svoje položaje. Prethodno bismo ispred sebe poslali par izviđača, pa ako nešto ne teče po planu da nas izvijeste. Čim prođu četiri sahata i mi budemo na svojim položajima, hajduci će biti opkoljeni sa svih strana. Divlji Murat će narediti juriš sa suprotne strane, a mi bismo dočekali od Usore. Sasjekli bismo što stignemo u borbi, ostalo, što se preda, zarobili i predali tešanjskim zaptijama, neka ih vode i neka im se sudi. Pritom bismo pazili na Ajku, da je ko slučajno

ne povrijedi. Taj bi odgovarao lično meni. Nas je preko osamdeset, haramija upola manje. Dakle, bit će dva na jedan, plus što smo mnogo bolje naoružani i znatno iskusniji. Svi su se složili s mojim planom napada, jedino se Ejub-efendija sjetio i upitao:

– A što ćemo ako naši izviđači nalete negdje na haramije? Hoćemo li ih napasti ili ćemo smatrati da smo otkriveni i tada se povući?

– Nema povlačenja. Nas je duplo više. Tada prihvatamo s njima borbu iz pozicije u kojoj se ko zatekao. Razbucat ćemo ih po šumi i začas dotući, nadam se.

Istog trena smo krenuli svako na svoj zadatak. Bilo je rano jutro te se hajduci još nisu bili makli iz svoga logora, očekujući oskudni doručak. Uopće nas nisu očekivali, osjećajući se tako sigurno, da nisu postavili nijednog stražara. Mnogi su još uvijek spavali pod vojničkim čadorima. Najzad su prošla i ta četiri sahata, svi smo bili tamo gdje smo trebali biti po dogovoru i Murat je izdao naredbu za juriš. Razbojnici su nalikovali jatu pilića kada ga napadnu dva jata svraka. Začas su ih razbucali moji askeri i prije negoli su se latili sablje ili puške. Nisam imao potrebu uopće da uzimam učešće u borbi. Posmatrao sam to kreševo i naročito mejdan Divljeg Murata i Vuka s Glavatog brda, kada su se namirili jedan na drugoga. Bila je to borba kakva se rijetko viđa, junak na junaka. Kada su posjekli oko trideset haramija i deset zarobili, moji su borci krenuli da pomognu Muratu, ali sam ih zaustavio, rekavši im neka gledaju mejdan junaka, a naš je Murat junak od mejdana i sigurno će pobijediti. Imali su priliku da uživo posmatraju dva velika junaka i da ponešto nauče od njih. Naravno, prema mome očekivanju pobijedio

je Murat, prvo odsjekavši Vuku obje ruke, a zatim ga je dokrajčio odrubivši mu glavu. Moji borci zatekli su pod jednim čadorom Muju i Ajku, koji nisu stigli ni da ustanu, a već su bili zarobljeni. U borbi je poginuo i Zahid i gotovo svi Nedohođani. Osim Muje zarobljena su još dvojica. Čim je okončan mejdan između Murata i Vuka, Mujo je stao da me izaziva:

– Beže, krvopijo, stani meni na mejdan ako smiješ! Ako nisi kukavica!

– Ne budali, Mujo, bolje ti je koju godinu odrobijati nego da ideš pod zemlju – rekao sam savlađujući ljutnju.

– Znači da si obična kukavica kada mi ne smiješ stati na mejdan! Lahko ti je bilo napastvovati žene. Bori se sa mnom muški, ako si muško?! – govorio je dok su se moji askeri pripremali za polazak.

– Da, da, ti si najobičnija kukavica! Borimo se i ko pobijedi: neka Ajka bude njegova?! – rekao je tako podrugljivo da su ga svi čuli pa i Ajka, koja je stajala pored nas, vezanih ruku i sva umivena u suze.

– Dobro, ljudi. Čuli ste ga. Odvežite mu ruke i dajte mu njegovu sablju. Ispunit ću mu želju kada je toliko zaintačio.

Tada je Ajka još jače briznula u plač, prišla mu sasvim i stala ga moliti da odustane od mejdana sa mnom. Ali se on nije uopće obazirao na njene riječi. Pojahao je svoga Alata, koga su mu doveli, pripasao svoju sablju, koju su mu dali i stao me pozivati u borbu:

– Sada ću ti, beže, pokazati šta zna kmet Mujo i platit ćeš mi za sav onaj zulum, koji si počinio meni i Ajki!

Smješkao sam se ironično, očekujući spremno njegove

napade. Znao sam da sam barem triput bolji mačevalac od njega. Ali znao sam da nikoga ne valja potcijeniti jer bi moglo da ti se osveti. Odlučio sam ići na iznurivanje, a i da se borimo malo za publiku. Neka gledaju i uživaju moji askeri. Želio sam pokazati mnogo od onoga što sam naučio od mog učitelja mula-Ejuba. U suštini, bila je to borba mačke i miša. Pokazao sam im i neke trikove i borbu sam mogao okončati odmah na početku, ali sam odlučio da je razvučem onoliko koliko Mujo mogne fizički izdržati. Odlučio sam da ga na kraju ipak ubijem. Jer dokle god je živ, Ajka će htjeti samo njega. Ovako, jednoga dana će ga ipak ožaliti, zaboraviti i predati se meni, sva. Kada mi je dosadila ta igra mačke i miša, kada se Mujo umorio i samo što se nije srušio s konja, proburazio sam ga jednom pa drugi put, pa i treći put mačem groz stomak i grudi. Tada nisam želio propustiti jedinstvenu priliku da ga se zauvijek riješim. A njegov posljednji pogled, pogled umirućeg, zaustavio se na Ajki. Bio je mrtav još na Alatu s koga je skliznuo na zemlju. Ajka je briznula u plač, pritrčala i kleknula iznad njega. Tada je zavapila, kunući me:

– Proklet da si, Ali-beže, što ubi Muju, ljubav mog života?! Da Bog da ti se ruka osušila i slijep hodao po dunjaluku!...

Dok je ona klela i nabrajala, upitao sam za naše gubitke. Odgovorio je Teufik:

– Tri naša askera poginula i dva teže ranjena, dva Isabegova askera poginula i jedan lakše ranjen. Odmetnici su imali dvadeset devet poginulih, dva ranjena i jedanaest zarobljenih.

Naredio sam da zarobljenici ponesu ranjene, koje ćemo smjestiti u Kulu, a liječit će ih naš vojni hećim.

Također sam odredio ljude koji će odvesti zarobljenike u Tešanj i predati zaptijama, a i one koji će doći zaprežnim kolima i prevesti poginule do određenih mezarja, na kojima će biti pokopani. Rekao sam da nepoznate haramije pokopaju u zajedničku grobnicu na vrhu Glavatog brda. Izvijestili su me da je među našim poginulim i Refik Ćustić, zamjenik glavnog nadzornika na mome imanju. Odmah sam naimenovao drugoga, Emina Ćolpu, za subašinoga zamjenika. Sutradan smo klanjali dženazu peterici poginulih naših boraca, dok su Nedohođani sahranili poginule Strmoglavčane i Begljučane u isto mezarje. Ajku sam vratio njezinim roditeljima, rekavši im da ću doći po nju dok se oporavi od svega što je proživjela. Tom prilikom sam im poklonio bure pšenišnog i bure kukuruznog brašna kao i deset dukata da im se nađe pri ruci. Čvrsto sam obećao, čim se oženim s Ajkom, da ću ih preseliti na Gradinu, u prostrani Čardak. Isa-begovi askeri su se vratili otkuda su i došli i život na Gradini ponovo se nastavio svojim ustaljenim ritmom.

Narednih petnaestak dana najviše sam se odmarao u Čardaku. Razmišljao sam o skoro minulim događajima i nisam mogao povjerovati šta se sve izdogađalo za kratko vrijeme. Mnogi događaji su se izdešavali sami od sebe, prisiljavajući me da uzmem učešće u njima, a druge sam izazvao sam. U svakom slučaju, desilo se ono što sam planirao i što se moralo desiti, a što se nije moglo odgađati unedogled. Da sam odgađao ta dešavanja, ona bi sasvim sigurno izmakla mojoj kontroli i poslije ne bih imao ni priliku ni mogućnosti da ih ostvarim. Ostao mi je još samo jedan neostvaren događaj, koji je uvjet za moju potpunu sreću. Oženiti se s čarobnom ljepoticom Ajkom.

Bez toga sve bi bilo uzalud. Bez toga ja nikada ne bih bio sretan! Oženit ću se samo s njom i nikada se više neću ženiti. Pretvorit ću je u hanumu, u gospodaricu moga srca i moga imanja. Zauvijek će postati moja kraljica. Želim joj vratiti makar dio dobra za svo ono zlo koje sam joj počinio. A ako ne htjedne... Ako ne pristane... Boga mi, neću to moći nikako ukabuliti. I desit će se zlo... Golemo zlo! Kada sam se od svega dovoljno odmorio i oporavio u Čardaku, izlazio bih sam ili s mula-Ejubom i dugo šetao po divno uređenoj Gradini. Bila je jedan veliki krasan vrt, bila je slična dženetskim vrtovima, puna cvijeća, raznog ukrasnog drveća, voća, bostana i raznog povrća. Razgledao sam tu ljepotu i divio joj se. Zatim sam počeo izlaziti na svome Šarcu i obilaziti svoja imanja i okolinu, nekada sam, a nekada s potčinjenima: Divljim Muratom, mula-Ejubom, Teufikom, Mrkim Hasanom i drugima. Prelazio sam preko opravljenog mosta, razgledao spaljena pšenična polja Strmoglavčana i njihova poplavljena i otplavljena kukuruzišta, njihove kućerke i beglučke potleušice, gledao kako Đulagini radnici popravljaju razgrađenu branu na Usori. Onda sam obilazio svoje veliko imanje i uživao u obrađenim njivama, s kojih su skinute trave i pšenice, a kukuruzi obećavaju iznatprosječan rod. Prolazeći pored Male Usore, vidio sam samo svoja stada ovaca, i nigdje Džafer-begova. Mislio sam donedavna da se sukob s begovima Hošićima neće nikada završiti. A, eto, čujem da se Džafer-beg teško razbolio i da je hasta na postelji. Kako je u životu sve kratko i prolazno! Prvo pomisliš kako je nešto, što te pritiska i muči, neprolazno u vremenu. A zatim shvatiš kako je, zapravo, sve što se događa u vremenu prolazno i kratko traje, dok je neprolazno i vječno samo vrijeme. Ali naš mozak često o tome

ima pogrešno rasuđivanje. Zato ovaj život provodimo uglavnom u zabludi, pogrešno ga doživljavajući. Dok šta shvatimo pravilno ili šta naučimo od života, život prođe i bude kasno da šta u njemu mijenjamo, a kamoli da u njemu uživamo. U tome i jeste najveća nesreća ljudskog življenja, u čovjekovim zabludama. Čitav moj život je ispunjen zabludama. Da li je kasno da šta mijenjam? Čini mi se da jeste. A kada bih imao priliku ponovo živjeti, i ovo životno iskustvo – sve bih mijenjao, iz temelja. Kada god bi mi poslovi dozvoljavali, otišao bih kod staraca i odnio im nešto od hrane, odjeće i drugih potrepština. Ajka bi tada odlazila u svoju sobu, ne htijući sa mnom biti u društvi, niti je prihvatala bilo kakav razgovor. Katkada bi me pogledala mrko i s mržnjom u onim njenim očima dijamantskog sjaja. Svaki susret s njom, i tu neopisivu mržnju, koju sam čitao iz njezinih očiju, teško bih podnosio. Dok bih bio u prolazu pored nedohođanskog mezarja, katkada bih je viđao, poizdaljega, kako čuči pored Mujinog mezara. Jednom prilikom sam vidio kako leži na mezaru, obgrlivši ga rukama. Nisam joj se ukazivao, ne znajući kako bih u tim časovima postupio. Bio sam ljubomoran i na mrtvoga Muju. Mrzio sam ga zbog nje iz dna duše. Čak sam i nju počeo mrziti. Dođe mi u tim trenucima neka luda misao da odem do mezara i da i nju posiječem, te je tako sastavim s Mujom. Kada se toliko vole, neka se vole na drugome svijetu, da ih barem moje oči ne gledaju. I u zadnjem trenutku nekako se suzdržim. Mislio sam da će vrijeme učiniti svoje i da će ona mijenjati svoj odnos prema meni. Shvatit će da sam ja njena budućnost, a da od mrtvog Muje nema nikakve fajde.

Prođoše tako četiri hefte od bitke s Vukovim haramijama, brzo kao fijuk vjetra. Obilazio sam svoja imanja i

navratio do Ajkinih roditelja. Ajka je bila u sobi. Spremala se da pođe do Mujinog mezara, tako mi je rekla njezina majka. Roditelje sam obavijestio, glasno, kako bi i Ajka mogla čuti:

– Večeras, nakon akšam-namaza, dolazim po Ajku. Sa mnom će biti samo moja lična pratnja. Bit ćemo na konjima pa ću dovesti konja i za Ajku. Nikakvih svatova niti naročitog veselja neće biti. Za par dana i vi ćete preći kod nas, u Čardak.

Dok sam napuštao radosne Ajkine roditelje, iz sobe se oćutio glasan plač. To je Ajka oplakivala svoju nesretnu sudbinu. Nisam joj mogao pomoći. Nisam mogao pomoći ni samome sebi niti ikome drugome. Nervirala me i previše. Najradije bih se vratio i zadavio je svojim rukama. Ali nisam mogao pred njenim roditeljima. Bilo bi to i preveć, pa sam se s mukom suzdržavao.

Došavši na Gradinu, čitavo popodne bio sam nekako nervozan, razdražljiv. Želio sam da me neko izazove, uvrijedi pa da imam na kome iskaliti svoj nakupljeni bijes. Bio sam ljut, nesretan, pun negativne energije koju sam morao na nekome, ili nečemu, isprazniti. Tu zlovolju primijetio je na meni i mula Ejub, koji je u jednom trenutku rekao:

– Gospodaru, ne izgledaš dobro. Možda ne bi bilo zgorega da malo prilegneš prije polaska po nevjestu.

– Dobro sam, mula-Ejube. Ali mi odmah napusti prostoriju. Želim da ostanem sam.

Izašao je bez riječi. I bolje je, nisam želio svoju srdžbu istresti baš na njemu. A ja sam se osjećao toliko grozno – da bih najradije vlastitim mačem prerezao grkljan sam sebi! Ili, kada bi dunjaluk visio o paukovoj dlaci – ja

bih i nju prerezao! I nisam poslušao mula-Ejuba. Nisam prilegao. A možda bi bilo bolje da jesam. Umjesto toga počeo sam se spremati za odlazak po Ajku. Nakon večere sačekao sam još samo da tama proguta Gradinu pa sam naredio Irhanu da moja lična straža bude spremna za polazak. Na Gradini se ni po čemu nije dalo zaključiti da se ženim. Svi su to znali, a svi su se pretvarali kao da ne znaju. Videći mi na licu zlovolju, niko se nije usuđivao da me bilo šta pita. U takvom raspoloženju krenuo sam po djevojku. Kada smo tamo došli, njeni roditelji su me dočekali uobičajeno, širokogrudno i s radošću. U sobi sam čuo prigušen jecaj. Hani sam dao nevjestinski veo i rekao da pripravi djevojku za polazak. Nedugo zatim, majka ju je izvela iz sobe. Lice joj je bilo prekriveno bijelim velom. Rekao sam joj da prestane plakati. Obrisala je maramicom oči i ušutjela. Potom se izgrlila i izljubila s roditeljima. Tom prilikom je rekla:

– Majko, oče, halalite mi za sve, ako se više ne vidimo na ovome svijetu!

Na oči su joj ponovo gruhnule suze, poput nabujale rijeke, i stale natapati bijeli nevjestinski veo. Morao sam je čvrsto primiti za ruku, kako bih je rastavio od roditelja i izveo na avliju. Tu sam je bukvalno podigao i posadio u sedlo, na Goluba, mirnog konja, kao što mu i ime kaže.

Idući kroz gluhomrklu noć, naišli smo pored nedohođanskog mezarja. I prije nego što sam bilo šta mogao poduzeti da je spriječim u tome, Ajka je, iznenada, podbola Goluba, koji je dogalopirao do mezara, što se jedva nazirao u mraku kao oveća humka zemlje.

– Čiji je to mezar? I zašto si došla ovamo? – upitao sam, znajući odgovor i drhteći sav od huje.

– U mezaru je Mujo, koga si ti ubio, beže! I da znaš: ja se ne mogu za tebe udati, jer te ne volim! Ja sam se Muji na ljubav zaklela, živome, a i mrtvome!

Te riječi su me rasrdile do te mjere da sam isukao mač i zamahnuo njime, govoreći:

– S glavom ću te, kučko, rastaviti!

– Stani, Ali-beže! – dreknu Ajka. – Imam nešto da ti kažem, a potom, vala, možeš me i posjeći.

Zastao sam, jedva se suzdržavajući, a djevojka je nastavila:

– Nesuđeni gospodaru! Mujo jest roda siromašnoga, a ti si, bogme, roda bogatoga, i još k tome roda plemićkoga. Ali ja više volim Mujin kućerak trošni nego tvoj Čardak pozlaćeni. I zapamti što ću ti sada reći: bogati mogu kupiti sve, samo ne mogu poštenje i ljubav siromaha! Još onoga dana kada su Muji dženazu klanjali i kada su ga u mezar spuštali, i moja ljubav, i moja duša, pošle su s njim. Na ovome svijetu ostalo je samo jadno tijelo, da luta bez cilja i čeka sudnji čas. Ako bih i pošla za te, prevarila bih te jer ti i nemam drugo dati, doli bezvrijednog tijela, koje bez ljubavi ionako ne znači ništa. A sada me možeš posjeći, svakako sam se mislila baciti niz Orlove stijene. Halalim ti, Ali-beže, krv i rane svoje. Jer ti ćeš me s glavom rastaviti i zauvijek s Mujom sastaviti!

Prosiktao sam od srdžbe kao ljuta guja, mač mi sijevnu poput bljeska munje. Glava pade na jednu, a tijelo kmetice Ajke na drugu stranu. Golub produži pravo, galopom, kroz tamnu i mrtvogluhu noć!

U Kaloševiću, 28. 6. 2018.

RECENZIJE

Šahdo Bošnjak
BEG I KMETICA, roman
Kritika djela

Ljudska potreba da se ispriča priča stara je koliko i vrijeme. I, da budemo iskreni, nema u tome ništa loše, štaviše. Da smo više bilježili i pisali, danas bismo mnogo više toga znali, a manje nagađali. Priču priča svako na svoj način, sa svojim umijećem, vizijama i pretpostavkama. S više ili manje uspjeha. U širokoj lepezi načina da se potroši život, ovaj s pričanjem priča se i ne čini tako loš. Pronađite ono što vas čini sretnim i slijedite to, gdje god vas odvelo.

Pisac je taj koji određenu temu čini lokalnom ili univerzalnom, jer na kraju, nekome, negdje, sve su teme lokalne, a pisac je negdje uvijek zavičajni. Sve je to u drugom planu, jer najvažnije je kako je priča ispričana.

Šahdo Bošnjak napisao je roman *Beg i kmetica*.

Šahdo je posvećen autor. Njegovi opisi su raskošni, a tema se veže za lokalni ambijent u kojem pisac pliva kao riba u vodi, gdje se osjeća najkomotnije, najviše zna i može mnogo da da. Pravilo je da je najsigurnije pisati o onome što poznaješ, i Šahdo se tog pravila drži.

(„A godine su proticale kao vode koritom Usore, kopnjele kao snjegovi na krovu Glavatog brda, tromo, sporo, ne žureći se u svojoj vremenskoj neprolaznosti, ali čeznutljivo brzo u kratkoći i prolaznosti ljudskoga života. Desetljeća i desetljeća su isparavala, vukući se u koloni, nalik maglama pod snažnim udarima vjetra, ali ništa novo ne donoseći Nedohođanima.“)

Jer ovi, u selu Strmoglavine, niti su kmetovi niti slobodni seljaci pa im, kako je i običaj, mnogi zavide. A Ali-beg ima namjeru dovršiti ono što njegovom ocu nije uspjelo – da

Strmoglavčane pretvori u svoje kmetove, ne birajući sredstva za ostvarenje svog cilja. I priča se sama zakotrlja, jer nije to samo priča o jednom ubogom selu kakvih je tih godina po Bosni bilo dosta, i malim ratovima za prestiž, koji se vode unutar i oko njega. U priči je uvijek mnogo više nego što se na prvo čitanje može zapaziti, ova je baš od tih.

(„Čak ni vjekovi nisu mogli ništa značajnije izmijeniti u životima ljudi ovog zaturenog tešanjskog sela, zabačenog otomanskog vilajeta, Bogu iza leđa, a kamoli će godine. Siromašni su uvijek ostajali ubogi, siromasi, a bogati su ili ostajali bogati ili postajali još bogatiji.“)

Međuseoske zavisti, svađe i nadmetanja, ponos i siromaštvo, Šahdo je, ulazeći doboko u tkivo, odlično opisao. Zabačena pousorska sela dugo su prepričavala tragičan događaj o Nailu te njegovoj kćeri Zejnebi i njenoj izdaji, udajom za kmeta Mehdiju. Tema koja nosi miris usmene narodne pjesme, a kojom se i Šahdo Bošnjak pozabavio u svom romanu. Jer, i narodna je izreka, kako autor podsjeća, da konac djelo krasi, kao što njegov roman krasi obilje priča, događaja i slutnji. Tako jedna nesreća nerijetko rađa drugu.

(„Život, ma kakvim god ga mi drugačijim zamišljali, ne bi bio ni privlačan ni lijep – kada ne bi bio upravo ovakav kakvim ga mi živimo, kada se ne bi sastojao od rađanja i umiranja, od sastanaka i rastanaka, od radosti i žalosti, od siromaštva i blagostanja. Sve drugo, štaviše i ono za čime žudimo i šta tako strastveno priželjkujemo u vrelim besanim noćima, ne bi bio život, čak ni blijeda sjenka našeg stvarnog, dosuđenog nam, života.“)

Pisac ispisuje svojevrsnu hroniku sirotinjskih sela i njihovih stanovnika u Pousorju, nadomak Tešnja. Onih koji su uvijek bili krivi, od kojih se uzimalo, koje su tiranisali kroz vjekove, ali se i plašili njihovog stenjanja i tišine. Bogato, i s golemim životnim iskustvom, to je ispisao autor, prolazeći

kroz vrijeme, ljude, događaje, kmetovske sudbine i begovski teror.

(„Ali, ne reci već pričekaj; i u miša izrastu snažni i oštri zubi kojima ta štetočina uporno grize.“)

U toj hronici promakne i sjena Husein kapetana.

Šahdo Andrićevskim stilom donosi priču o najstarijem Zafir-begovom sinu, pa mu ovaj tekst ispada kao da je to Ali-begovo prokleto selo. On to radi detaljno i do u sitnice, a u književnosti je sitnica veoma važna. Ispisuje svoj Makondo, koji će pouzdano imati ko čitati i kad nas ne bude. Na koji način Šahdo opisuje karakter svojih likova, odlično se vidi u prizoru upoznavanja mladog Ali-bega i njegovog učitelja Šefket-efendije. Te kako dobar i nadasve mudar učitelj nadmudruje oholog i nesklonog učenju. Samo od toga, od te višeslojne slike mogao bi se ispisati roman.

Onaj ko nije imao priliku čitati djela pisca Šahde Bošnjaka – na gubitku je. Šteta je što isti nije prisutan na više mjesta i u više biblioteka. Dok se skromni pisci sklanjaju i ne vide, okružuju nas i nameću nam se narcisi, bezobrazni lupeži koji su dobri menadžeri u samoreklamiranju svog prosjeka, dotle ovakve knjige treba otkrivati i ibretiti se nad njima – jer su zaslužile mnogo više pažnje.

(„Ja sam Ali-beg Turkić. Glavni junak ove priče. Sada sam mrtav, ko zna koliko godina. Sve zavisi nakon koliko vremena poslije moje smrti ste odlučili da čitate ovu priču. Priču sam vam kazivao dok sam bio živ. Naravno, mrtav čovjek ne može pričati. Ali, i to je relativno. Sve na ovom svijetu je relativno. Naročito vrijeme. Šta ako kod Stvoritelja ne postoji dimenzija vremena, barem ne ovakva kakvom je mi računamo? Kako ćemo se onda rađati, kako stariti, živjeti i umirati?“)

Eksplicitne scene između učitelja i učenika te snažna veza koja se razvija između njih dvojice, nekome će sigurno

zasmetati, ali autor o tome ne treba da brine. Dobra knjiga će uvijek imati i one kojima se neće dopasti, a pisac bez slobode da kaže i opiše – nije pisac. U vrijeme opšteg moralisanja, onaj kome smeta bilo šta u bilo kojoj knjizi, ne mora ni da čita. Jer, pisac bi morao da preispituje, da ulazi u skrivene kutke ljudske svijesti, da udara tamo gdje najviše boli, da razbija debele naslage leda u nama, pa i da piše o onome o čemu mnogi ne žele da govore. Njima je lakše vjerovati u mitove nego se suočiti sa strašnom pričom pisca, koja donosi i drugu stranu što je manje vidljiva. To je još jedan od razloga zbog kojih bi roman Šahde Bošnjaka mogao uznemiriti i poremetiti opšte prihvaćenu istinu, ili barem ono u šta se vjeruje, bez postavljenih pitanja i pretresanja mračnih kutaka ljudskog mozga. Pisci koji su se bavili ovim periodom uglavnom su izbjegavali eksplicitne teme homoseksualnih odnosa, no ovaj roman hrabro zadire u mnogo toga s čim se patriote neće složiti. Od pitanja vjere do suštine života. Na jednom mjestu Ali-beg kaže:

(„Jer ljudi su toliko zla i iskvarena bića – da uopće ne zaslužuju da ih iko žali. Ja sam odlučio da nikoga neću žaliti, a ni mene ne treba niko da žali. Žaljenje je uvijek, u manjoj ili većoj mjeri, licemjerno. Stvorivši tako primitivna bića, kao što su ljudi, i takav mizeran život, kakav je ljudski, sam Bog je, vjerovatno, već prilikom stvaranja, ožalio ljude. Pa zar da se sada i sami žalimo?!

Dramatična vremena zahtijevat će radikalne odluke, a Ali-beg Turkić se takvih nije plašio, naročito kada preuzme imanje od oca koji je umirao dugo i u mukama. Na jednom mjestu u romanu on konstatuje: („...uistinu čovjek nije onakav kakav bi želio da bude već baš onakav kakav mora da bude.“)

Spletke, zavjere, ubojstva, osvete, nema šta nema u ovom tekstu, a autor ga je učinio zanimljivim i čitljivim. Prošnje,

svadbe, tajna ljubovanja, mejdani, trovanja... Sve što može stati u jednu interesantnu priču, tu je. Sve je stalna bitka, trvenje i sukob... Po samom načinu kako Ali-beg otima Ajku, a kinji i progania njenog izabranika Muju, autor je u fazama prikazao svojevrstan majstorluk. Bavio se likovima, odlično prikazao i odslikao njihove karaktere i uhvatio dah vremena i običaja.

(„Ja sam taj nesretni polukmet, Strmoglavčanin i Nedohođanin, Mujo Fehmić. Dok sam bio živ, bilo mi je dosuđeno da se čitav moj nesretni život, i smrt, također, vrte oko mladog Ali-bega Turkića.“)

Mijenjajući perspektivu onih koji pričaju priču tekst je dobio višedimenzionalnu naraciju bosanske balade, čiji glas ječi iz daleke prošlosti i jasno se razumije u današnja vremena. Zato što i danas bogati i silni misle da se sve može kupiti novcem, a što ne može oni otimaju, spletkare i unesrećuju.

(„I zapamti što ću ti sada reći: bogati mogu kupiti sve, samo ne mogu poštenje i ljubav siromaha! Još onoga dana kada su Muji dženazu klanjali i kada su ga u mezar spuštali, i moja ljubav, i moja duša, pošle su s njim. Na ovome svijetu ostalo je samo jadno tijelo, da luta bez cilja i čeka sudnji čas.“)

Šahdo je ispisao odličan roman vrijedan čitanja. Prava bosanska priča o otimanju i zulumu, o ljubavi koja ostaje vjerna sebi, bez obzira na cijenu. Emotivno i snažno, karakterno i duboko. Tako se od lokalnog pravi univerzalno, tako se od običnog čini veliko.

Roman Šahde Bošnjaka *Beg i kmetica* svesrdno preporučujem za štampu i čitanje.

Mehmed Đedović, književnik
Oktobra 2023. godine

Recenzija romana: Beg i kmetica – Šahde Bošnjaka

Težnja svih onih koji se bavė pisanjem, svejedno da li se radi o prozi ili poeziji, svodi se na to da zainteresuju, opčine, a potom i motivišu čitaočevu žeđ za saznanjem. Sve su prilike da je stvaralac Šahdo Bošnjak, autor ovog romana, otkrio najbolji način, kreirao najbolji put do čitalačkog uma i do tog krajnjeg cilja, to jest da opčini čitaoca svojim djelom i da motiviše njegovu žeđ za novim saznanjima.

Od samog početka, jasan je stilistički kvalitet pisca. On opija svojim jasnim i briljantnim opisima predjela u kojima se radnja dešava, samom radnjom i akterima iste. Svaki detalj je jasno i precizno opisan, stilom koji se godinama nije nazirao na spisateljskom nebu, barem ne na ovim našim, balkanskim književnim prostorima. Ta autentičnost, kao i arhaičnost jezika, čitaoca transplantira, od samog starta romana, u jedan sasvim drugačiji svijet. Svijet u kome su postojale norme ponašanja neshvatljive današnjem vremenu. Svijet koji se bližio raspadu jednog velikog carstva, ili možda i više njih, svijet i vrijeme u kojem se tačno znalo gdje je čije mjesto, šta je čiji posao, gdje je glava, a gdje rep. Jednostavno, od prvih redova vi ste na licu mjesta, saučesnik i akter zbivanja, onaj koji se poistovjećuje sa svakim likom ponaosob. I od tog početnog utiska ne možete se otrgnuti do posljednje stranice. Zbog toga se ovaj roman može kvalificirati i kao mitska saga o jednom davno prohujalom vremenu, o ljudima i zbivanjima koje je prekrio veo zaborava. Kako bi današnji čitalac mogao razumjeti moralna pravila toga vremena kada otac ne može da oprosti rođenoj kćerki udaju za kmeta, makar što mu je to prvorođeno dijete i mezimica i što su oni, polukmetovi, nešto malo po društvenom statusu iznad kmetova? Citat:

(Kćerkinu udaju za kmeta, pa još Beglučanina, Nail je osjećao kao duboku i neizbrisivu vlastitu sramotu. "Zar čast i ponos da budu pogaženi, čitav mukotrpan život da bude svaljen u blato?! Zar da mi kmet bude zet?! Beg, ili kmet!... Eh, više bih volio da sam lijepu smrt dočekao nego ovu tešku bruku i poniženje! Zejneba, dijete, sto puta bih više volio da sam te u mezar spustio nego što si mi ovo učinila!"...)

Nepogazivi moralni principi toga vremena, kao kakva crvena nit, provlače se kroz čitav roman. Oni se naročito ogledaju u nepremostivim klasnim razlikama, koje su mogli gaziti samo silni moćnici poput beskrupuloznog Ali-bega, koji obični svijet, raju, i nije doživljavao drugačije nego kao beslovesnu stoku, koja i jest stvorena i poslata na ovaj svijet da bi teglila i krvavo dirinčila za odabrano plemstvo, begove i age, kao i druga tegleća stoka i čiji je smisao još jedino u prostoj reprodukciji i čiji životi i nemaju nikakav drugi smisao, po Ali-begovom mišljenju. Zato ih je on toliko mrzio i prezirao i prema njima nije imao niti trun milosti. Zato on tako tretira i kmeticu Ajku, kojoj udara na obraz i ličnu čast, silujući je i tjerajući na silu da se uda za njega. Njega je očarala njena vanvremenska ljepota, kojoj on nijednog trenutka ne može odoljeti. S druge strane, saznanje da je kmetica, nikada ga ne napušta i zato on ne poštuje njenu ličnost, već se i prema njoj odnosi kao i prema svim drugim pripadnicima obespravljene, niže klase. Zato je u odnosima prema njoj uvijek brutalan zulumćar, koji je prisiljava na ljubav i udaju, ne poštujući njenu volju, njenu čast, dostojanstvo niti ličnost, uopće. Takav je i prema polukmetu Muji. On želi da ga tretira kao pripadnika niže klase, kao obespravljenog pripadnika obične raje, ali i kao suparnika u koga se zaljubila ljepotica Ajka. Ljubomora je u njemu udvostručila mržnju prema nesretnom mladiću, koga beg ne prestaje tući, sramotiti i maltretirati, a vrhunac te nerazumne mržnje bit će kada odluči da ga u neravnopravnom dvoboju pogubi, i to pred Ajkinim očima. Citat:

(Kad mi je dosadila ta igra mačke i miša, kad se Mujo umorio i samo što se nije srušio s konja, proburazio sam ga jednom pa drugi put, pa i treći put mačem kroz stomak i grudi. Njegov posljednji pogled, pogled umirućeg, zaustavio se na Ajki. Bio je mrtav još na Zelenku, s koga je skliznuo na zemlju. Ajka je briznula u plač, pritrčala i kleknula iznad njega. Tad je stala da me kune:

– Proklet da si, Ali-beže, što ubi Muju, ljubav mog života. Da Bog da ti se ruka osušila i slijep hodao po dunjaluku!...)

Međutim, Ajkini moralni nazori su moralni nazori običnog svijeta i ona, osim što nipošto ne želi pogaziti svoju iskrenu ljubav prema Muji, ne želi se udati ni za bega, plemića, svjesna da su oni dva potpuno različita svijeta, da je u njihovim životima mnogo više onoga što ih razdvaja nego što ih spaja i da u takvom braku nikada neće biti sreće ni za jedno ni za drugo. Zato izaziva bega da je pogubi, radije pristajući da pođe u smrt, nego da prihvati takav život, život s begom silnikom i zulumćarem. Citat:

(... – A sad me možeš posjeći, svakako sam se mislila baciti niz Orlove stijene. Halalim ti, Ali-beže, krv i rane svoje. Jer ti ćeš me s glavom rastaviti i zauvijek s Mujom sastaviti!...)

Likovi vode aktivan život. Njihove borbe su i u realnom, ali i u duhovnom svijetu od kojeg je njihov ego i alter-ego sastavljen. Taj duhovni svijet glavnih likova sebe traži kroz vječita preispitivanja, kroz opravdavanja svojih dobrih i loših strana. Svaki lik, na taj način, čitaocu postaje poznat, gotovo familijaran.

Ono što se posebno može naglasiti je ritam kojim se radnja odvija, kao i energija svih karaktera, sagledana iz prvog lica svakog lika u romanu. Ta raznolikost uglova posmatranja nerijetko nas, tokom čitanja, neumoljivo podsjeti koliko je nježna, čipkasta i tanka granica između dobra i zla, morala i amorala, subjektivnog i objektivnog. Tako se roman može

smatrati svojevrsnim učiteljem, pravednim, ali i strogim, koji nas blagosilja i oplemenjuje saznanjem, ali i opominje posljedicama.

Strast svog stvaralačkog duha, pisac otkriva već na samom početku kroz opis dojenja bebe, budućeg bega. Takva koloritnost i osjećajnost dokaz je kvaliteta ovog romana. Citat:

("Ali nešto iz straha za svoju sudbinu, a više zbog navike koju je mali Ali-beg iz dana u dan uporno pokazivao, Sala je ipak postojano izdržavala sve nevolje. Naime, čim bi malcu stavila dojku u usta, a on potegao prvi mlaz mlijeka, iskreveljio bi tako jogunasto usnice i napravio mračnu grimasu kao da je u mlijeku sami sok od pelina. Dojilja je znala da će to potrajati samo koji trenutak, a da nakon toga slijedi ono najteže, kada dijete zvjerski navali na dojku kao tvor na piliće, pa davi, grize, ujeda sve dok iz pozlijeđene dojke zajedno s mlijekom ne poteče sama životvorna tečnost, krv. Tek kad mali vučić u mutnoj, žućkastocrvenkastoj tečnosti osjeti opori, slankasti okus krvi, preko njegovog lica pređe neobična sjenka zadovoljstva i ono se smiri, kao da kaže: "Krv, samo krv me može zadovoljiti!"...)

Na isti način pisac prikazuje i opisuje ljubav između učitelja i njegovog učenika, budućeg bega. I to je istinski sjaj ovog djela. Ta ljubav je razvratna, protuprirodna, ali je pokazala da su nagoni nekada jači i od strogih moralnih normi, pa i od samih ljudi, tim prije ako ljudi dopuste da oni zavladaju njihovom sviješću pa i čitavim bićem, gazeći tako sve obzire: straha, stida, časti i dostojanstva, kao što je slučaj u romanu s mula-Ejubom i mladim begom. Citat:

(Vaspitač je znao da su to nedopuštene, i za svaku osudu, bludne radnje, koje je on obavljao sa svojim vaspitanikom, ali, isto tako je znao da on ne zna načina, a da nema ni snage, ni volje da se odupre grešnim i sramotnim najnižim nagonima

čitanja tvog romana katkad se upitam: Zašto sad niko ne ide u hajduke, da opljačka ove budžovane – što su pokrali državu i jadni narod?! Omrzla sam ovog “tvog” bega, ali sam se zarazila ovim tvojim vrhunskim romanom. U njemu se toliko toga podudara s današnjicom, nažalost...

ALIJA-IZO LJAJIĆ: Uvaženi prijatelju, čestitam ti na ovim tvojim prelijepim romanizovanim pričama! Volim ovakve priče s mirisom posebnosti izraza i običaja vakta u kom se radnja odvijala. S velikim zadovoljstvom ih čitam... Auh, kakva priča, kakav roman!... Naročito mi se sviđa kako si obradio motiv žena u svom romanu. Nekad su doista žene takve i bile. Čast i ljubav im je bila preča od bogatstva. Za čast su i život gubile. A danas? Danas se sve poremetilo, izokrenulo, obezvrijedilo... Malo je časnih žena. Istina, kao i muškaraca.

ANKA ZEKANOVIĆ: Nisam propustila nijedno poglavlje, ali ni svako napisano pročitala, što ne znači da neću. Zbog poteškoća s vidom malo kaskam, jer moram znati mjeru. Iako je glavni junak pravo čudovište, većina drugih su vrijedni poštovanja. Živjeti u tom vremenu, nije bilo lako. Nije ni sad, ali ne moramo zato zaboraviti biti ljudi i ponašati se tako. Makar mi poneke riječi nisu poznate, napose turcizmi, arabizmi, lokalizmi i arhaizmi, po smislu rečenice opet shvatim značenje, ili u rječnicima potražim tumačenje. Tako usput obogaćujem i svoj vokabular; i što dalje odmiče radnja, lakše se snalazim. Nastavljam čitati, polako – i uživati u ovom posebnom romanu.

BIOGRAFIJA

ŠAHDO BOŠNJAK, rođen je 6. 5. 1955. godine u Kaloševiću, općina Tešanj, BiH. Završio je studij sh-hs jezika i jug. književnosti na Pedagoškoj akademiji u Tuzli.

Bio je odličan student, zbog čega je nagrađen Zlatnom značkom Univerziteta u Tuzli. Životna staza bila mu je veoma trnovita. Morao se školovati uz rad, radeći najteže fizičke poslove. Usput je sticao razna zanimanja, kojima se bavio do upisa na studij. I sve drugo što je u životu sticao, sticao je mukotrpnim radom, sa svojih deset prstiju. U Jelahu je završio večernju školu od petog do osmog razreda.

U Zagrebu je uz rad završio Saobraćajnu tehničku školu. Većinu svog radnog vijeka radio je u prosvjeti, kao nastavnik maternjeg jezika. Od 1. 9. 2017. godine je u penziji.

Dosad je objavio: zbirku poezije za djecu: *Cvrčanka* (Književni klub „Studenac", Tešanj, Bobare, 1989); roman za djecu i omladinu: *Sin Polja* (Dom štampe, Zenica, 2000); ratni roman: *Snovi šehida Ibrahima* (KK Planjax, Bobare, Tešanj, 2015); zbirku poezije za djecu: *Kad bi djeca imala planetu* (IK Planjax, Bobare, Tešanj, 2018); roman za odrasle: *Mokropoljske magle* (Argus Books & Magazines doo, Beograd, 2018); naučnofantastični roman za odrasle: *Noćni Leptir u Državi Zemlji* (Argus Books & Magazines, doo, Beograd, 2018); zbirku poezije za odrasle: *Ostavi svoj trag* (IŠK Planjax, Bobare, Tešanj, 2023); zbirku pripovijedaka za odrasle: *Čovjek s Dva Srca* (IŠK Planjax, Bobare, Tešanj, 2023); i zbirku kratkih šaljivih priča, anegdota: *Neobično životanje Ahmeta Nehljebovića* (IŠK Planjax, Bobare, Tešanj, 2023); roman za odrasle: *Beg i kmetica* (Dobra knjiga, Sarajevo, 2023). Spremno mu je za objavljivanje: roman za odrasle: *San Noćnog Leptira*; roman za odrasle: *Svatovski kanjon*; roman za odrasle: *Domobran*; omladinski roman: *Blago na riječnom ostrvu*; autobiografski roman: *Ja, Pousorac*; i još ponešto.

"... Onaj ko nije imao priliku čitati djela pisca Šahde Bošnjaka – na gubitku je. Šteta je što isti nije prisutan na više mjesta i u više biblioteka. Dok se pisci skromnog karaktera sklanjaju i ne vide – okružuju nas i nameću nam se narcisi, bezobrazni lupeži, koji su dobri menadžeri u samoreklamiranju svog prosjeka – dotle ovakve knjige treba otkrivati i ibretiti se nad njima, jer su zaslužile mnogo više pažnje.

Eksplicitne scene između učitelja i učenika te snažna veza koja se razvija između njih dvojice, nekome će sigurno zasmetati, ali autor o tome ne treba da brine. Dobra knjiga će uvijek imati i one kojima se neće dopasti, a pisac bez slobode da kaže i opiše – nije pisac. U vrijeme opšteg moralisanja, onaj kome smeta bilo šta u bilo kojoj knjizi, ne mora ni da je čita. Jer, pisac bi morao da preispituje, da ulazi u skrivene kutke ljudske svijesti, da udara tamo gdje najviše boli, da razbija debele naslage leda u nama, pa i da piše o onome o čemu mnogi ne žele da govore. Takvima je lakše vjerovati u mitove nego se suočiti sa strašnom pričom pisca, koja donosi i drugu stranu što je manje vidljiva. To je još jedan od razloga zbog kojih bi roman Šahde Bošnjaka mogao uznemiriti i poremetiti opšte prihvaćenu istinu, ili barem ono u šta se vjeruje, bez postavljenih pitanja i pretresanja mračnih kutaka ljudskog mozga. Pisci koji su se bavili ovim periodom uglavnom su izbjegavali eksplicitne teme homoseksualnih odnosa, no ovaj roman hrabro zadire u mnogo toga s čim se patriote neće složiti. Od pitanja vjere do suštine života.

Spletke, zavjere, ubojstva, osvete, nema šta nema u ovom tekstu, a autor ga je učinio zanimljivim i čitljivim. Prošnje, svadbe, tajna ljubovanja, mejdani, trovanja... Sve što može stati u jednu interesantnu priču, tu je. Sve je stalna bitka, trvenje i sukob... Po samom načinu kako Ali-beg otima Ajku, a kinji i proganja njenog izabranika Muju, autor je u fazama prikazao svojevrstan majstorluk. Bavio se likovima, odlično prikazao i odslikao njihove karaktere i uhvatio dah vremena i običaja..."

Mehmed Đedović

9 789926 250775